

TERMÉSZET ÉS TÁRSADALOM.

ELŐADATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1905. ÉVI FEBRUÁR HÓ 17-én
TARTOTT ÜLÉSÉN.

Hölgyeim és uraim, nagyra becsült jelenlévők!

A 18. század kellő közepén, 1750-ben történt, hogy a dijoni akadémia, egyike azoknak a kisvárosi francia akadémiáknak, a melyeknek működése a 18. századbeli Franciaország szellemi életére annyira jellemző, pályatételül ezt a kérdést tűzte ki: hogy a tudományok és művészetek haladása az erkölcsök nemesedéséhez hozzájárult-e; »*si le rétablissement des sciences et des arts a contribué a épurer les moenrs?*« Ezt a 18. századra hasonlóképp nagyon jellemző kérdést a dijoni akadémia bizonyára már némi skepsissel tette fel. De maga is alig várhatta azt a szenvedélyes nem-et, a mit a pályanyertes dolgozat szerzője, Jean Jacques Rousseau válaszul odadobott.

Indulatosan kel ki Rousseau kora erkölcei ellen, a melyeket mesterkélteknek, természetelleneseknek lát; és szembeállítja velük a természetet és a keresetlen, egyszerű, naiv életet a természet ölné, mint tisztát, felemelőt és igazán emberhez méltót. A természetes állapot az igazi emberi állapot.

Ez a kultúrától elforduló, sőt kultúraellenes hangulat nem Rousseautól származik. Már előtte megszületett az a mélységes sóvárgás, a mely végigvonul az egész századon, az olthatatlan sóvárgás egyszerű, természetes élet után. És ez a hangulat annál meglepőbb, mert éppen abban a században keletkezik, a melyben a kulturális élet komplikálódása egyre távolabb sodorta az embereket, a társas életet, az erkölcsöket, a művészetet a természetes egyszerűségtől. Az ellentét vonzhatta az

elméket és kedélyeket és az élet feltételeinek bonyolódott szövevénye közepett megszületik és megerősödik a vágy az elvesztett primitív egyszerűség után. A Watteau, Páterre, Lancret pásztori idilljeinek, a *Paul et Virginie-féle* regényeknek százada volt ez. Ugyanekkor a fiziokraták nemzetgazdaságtani iskolája a gazdasági élet tudatos, tervszerű irányítása helyébe azt követeli, hogy termelés és fogyasztás szabadjára hagyassék. A természetjogi iskola pedig megrajzolja annak a társadalomnak tervét, a mely kizárólag a természet követelményei szerint szervezkedik.

Ebben az eszmeáramlatban esik meg az újkori gondolkodás történetében először, hogy az emberi társadalom elé a természet állítatik mintául: a társadalmi berendezkedés mintájául.

Mintegy száz évvel utóbb egy másik mozgalom indult meg, ismét Franciaországban; az előbbivel sem történelmileg, sem tartalmilag nem azonos, de az alapfelfogás rokonságánál fogva vele mégis némileg összefüggő.

Comte az, a kinek nevéhez ez a mozgalom fűződik. Eléggé ismeretes az ő elmélete, a mely a tudományok fejlődésének három stádiumát különbözteti meg. Legelőbb a teológiai stádiumot, a mely a természet jelenségeinek magyarázatát természetfeletti okokban kereste, azután a metafizikai stádiumot, a mely ezeknek a jelenségeknek spekulatív magyarázatot adott, és végül a legmagasabb fokon, betetőzésül a pozitív stádiumot, a melyben a pozitív, az exakt tudományok, vagy a mi ezzel Comte szemében egyértelmű, a természettudományok a mindenség összes problémáit megoldják. A természettudomány meghódította a mindenséget. Tárgya immár nemcsak az, a mi addig is tárgya volt a természettudományi munkának, hanem tárgya a társas élet is. Mert a társadalom pozitív megismerésének ugyanazok a feltételei, mint a természetmegismerésnek.

Ennek a mozgalomnak is nyilván az az alapgondolata, a mi az előbbié: a társadalom nem egyéb, mint természet; a társadalom része a természetnek. Ezért nincs külön elvекre szükségünk, a mikor a társadalmat szervezni akarjuk, úgymond a 18. század: a társadalom tanuljon a természettől. 'Ezért nincs külön módszerre szükség, mikor a társadalmat tanulmányozni akarjuk, így folytatja a 19. század: a társadalomtudomány tanuljon a természettudománytól.

Hogy ez az eszmeáramlat, miután Comte inicziálta, hogyan lépett át a kanálison Angliába, hogyan lett a z angol irodalom

útján népszerűvé a kontinensen, hogyan lett döntő súlyúvá a modern *szociológiában*, és hogyan csúcsosodott ki Herbert Spencer szintetikus filozófiájában, azt épen ebben a körben felesleges ismertetnem. De hozzátésem, hogy a *történelmi materializmus* is, bár kevesebb kifejezett utalással a természet-tudományi módszerre, szintén ennek az irányzatnak része, a mennyiben itt is kísérlet tételik arra, hogy a társas élet összes jelenségeinek tudománya kizárólag a kauzalitás közelebről még meghatározandó alapelvén építtessék fel.

Ily módon lassanként köztudattá vált, hogy a társadalom-tudományoknak nincs és nem lehet más eljárása, mint a természettudománynak és ezt a felfogást magáévá tette társulatunk is agnosztikus és evoluczionista programjában. Lassanként magától érthetővé vált a tudományos eljárás azonossága. Pedig azt hiszem, ez az azonosság épen nem magától érthető, hanem vele szemben helye van a bizalmatlan kétkedésnek, ha egyébert nem, már csak azért is, hogy a csupán természet-tudományi felfogásnak a maga igazát bizonyítani alkalmat nyíljk. Erre a kételkedő kérdésre annál inkább szükség van, mert, a mennyire látom, azon az irányon kívül, a melyet a Kant féle ismeretelmélet alapján állva, a társadalomtudományba Stammler¹ vezetett be, és a melyet ma itt, Önök előtt képviselni megkísérlek, a természettudományi módszer használhatóságának, jogosultságának kérdése a társadalomtudományok számára fel sem vettetett. Annyira kétségen felül állott ez a modern szociológia előtt, hogy soha rajta kételkedni, iránta önmagához kérdést intézni, megnyugtatót, lezáró megoldást keresni szükségesnek sem tartotta.

A midőn már most meghívom önöket, hogy velem együtt ennek a kérdésnek megvizsgálásába bocsátkozzanak, némi aggodalom fog el. Goethe elszórtan aforizmáiban is, életírásában is megismételgeti az intelmet, a melyet ő a költőhöz, a művészhez intéz: hogy ne sokat tanakodjék azon: miképen lásson a munkához, hanem alkosson úgy, a hogy neki alkotni adatott. Attól tartok, önök is gyávának, tehetetlennek fogják nézni azt, a ki, a helyett, hogy a sikerben bizva, bátran és gond nélkül munkához látna, habozva megáll és az eszközökről gondolkodik, a melyekkel megpróbálkoznék. Egy modern logikus,

¹ Rudolf Stammler: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*. Leipzig, 1896. — *Die Lehre von dem richtigen Rechte*. Berlin, 1902.

Rickert¹, hasonló összefüggésben Hegel egy szavát eleveníti fel, a mely szerint az igazsághoz való bátorság, az igazság bátorsága az, a mely a sikeres filozófiai munka első feltétele. Ez a bátorság az, a melyet a modern tudomány teljesen elvesztett. Mielőtt a modern tudomány feladatához fordulna, aggodalmasan vizsgálgatja azokat a módokat, a melyekkel megoldását megkísérelni akarja. És, mint egyetemünk egyik kiválósága egy, sajna, kiadatlan maradt előadásában mondotta, épen ez az, a mi korunk tudományos munkájára jellemző, hogy egy lépést sem tesz a nélkül, hogy a módszert, a melylyel előrehaladna, szorgos kritika tárgyává ne tette volna.

És mégis, a lüktető élet folyton megújuló, folyton változó problémáival szemben milyen szürke, milyen sivárnak és száraznak tűnik az a kérdés, a melynek megvilágítására vállalkozni akarunk! Némi lemondással, de az elvégzendő munka kötelező voltában fogok tehát hozzá, hogy megvizsgáljam, melyek azok a feladatok, a miket a természettudomány maga elé tűzött és miben áll a módszer, a melyet ezeknek a feladatoknak szolgálatába állított?

Ezt tisztázván, át kell azután térnünk arra, hogy mi a társadalomtudomány sajátos feladata és keresni fogjuk a választ erre a kérdésre: vajjon az a módszer, a melyet a természettudomány alkalmazott a maga kutatásaiban, alkalmas-e arra, hogy a társadalomtudomány sajátos problémáinak megoldását remélhessük tőle? Sőt a kérdést kiterjesztve, keresni fogjuk, milyennek kell lenni általában annak a módszernek, a melylyel a társadalomtudomány feladataira vállalkozhatunk? Mert, hogy későbbi eredményeket itt némileg anticzipáljak, azt hiszem, hozzájárulásukat kérhetem ahhoz, hogy módszerek, eljárások, tudományos eszközök igazolását, helyességük bizonyítékát abban lássam, mennyiben sikerül őket a megoldandó feladat, a kitűzött cél alkalmas és szükséges eszközeiül kimutatni.

* * *

A természettudományoknak nem annyira valósággal követett gyakorlatában, mint inkább eljárása igazolására irányuló némely ismeretelméleti kísérletben keletkezett és fennáll az a vélemény, hogy a természettudomány feladata a minket körülvevő természet leírása, egyedül és csupán leírása. A természettudomány azonban ezzel a korlátolt feladattal be nem érheti.

¹ Rickert: *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*. 1898.

És másfelől a természettudomány e korlátolt feladatának követelményeivel szemben tehetetlen.

Ez a látszólagos paradoxon a következőkben leli magyarázatát:

Ha a természettudomány azt a nagy változatosságot, a melynek természet a neve, egyedül leírni, lemásolni, reprodukálni akarja és ha ezt a feladatot megoldania sikerülne, az ismeretek végtelen tömege áll elő, a mely semmivel sem rendezettebb, tehát semmivel sem áttekinthetőbb, tehát semmivel sem megmagyarázottabb, tehát semmivel sem értelmesebb, mint maga a természet. *Ezzel* a természettudománnyal a mi értelmünk a természethez semmivel sem jut közelebb, vele a mi természettudományi érdeklődésünk kielégítve, a mi kérdés-kérdésünk felvilágosítva nincs.

De másfelől a természettudomány, a mely egyedül leírni akar és semmi egyebet; a mely össze nem hasonlít, nem osztályoz és nem csoportosít, — ez a természettudomány minden egyes érzéki észleletben új problémákkal, az új problémák számtalan sokaságával áll szemben, a melyek mindegyikére nézve újból kellene kezdeni a nagy munkát. És ennél fogva a csak leíró természettudomány munkájának nemcsak végére nem jut soha, hanem munkájához voltaképp még hozzáfogni sem tud.

A természettudomány tényleg nemcsak leír, hanem össze is hasonlít. Az összehasonlítással hasonlóságokat és különbözőségeket állapít meg, csoportosít a hasonlóság, elválaszt, osztályoz a különbözőségek alapján.

De az osztályozásban, a melyben némelyek a természet tudomány tulajdonképeni célját látják megint, a természet megismerése még koránt sincs elvégezve. Mert a dolgok, a melyek a természetet alkotják, ezerféle sajátosságot mutatnak; és mindenik ilyen sajátosságuk alkalmas arra, hogy reá nézve a többi dolgokkal összehasonlíttassanak. Minden dolog minden jegye: a színe, szaga, felülete, súlya, keménysége, kiterjedése, alakja, anyaga, összeállítása és számtalan más, az összehasonlításnak, osztályozásnak, csoportosításnak lehetséges alapja. A természettudomány azonban nem hajtja végre mindezeket az összehasonlításokat, hanem a kínálkozó jegyek közül kiszemeli azokat, a melyeket méltóknak tart arra, hogy az ő szempontjukból végeztessék az összehasonlítást, a csoportosítást, az osztályozást munkája. A szempontok megteremtése a természettudomány számára is döntő feladat, és a természettudomány ennek a fel-

adatnak eleget tesz, egy elvnek, a *kauzalitás* elvének segítségével, a mely kimondja, hogy ugyanazok az okok múlhatatlanul ugyanazokat az okozatokat hozzák létre.

Ebben a feltevésben, a mely minden természettudománynak kezdete és előfeltétele, a tudomány a természet változatosságát vizsgálat alá vevén, és megállapítván, hogy bizonyos jelenségek között állandó a kapcsolat, ezeket az állandó kapcsolatokat szükségeseknek ismeri fel. Így jut el a tudomány a *természet törvényszerűségéhez*, azaz a szükségszerűnek felismert-állandó összefüggéshez. A természet története, a mely beláthatlan rendtelenségnek tűnik fel, így lesz belátható és belátott rendjévé a változatosságnak, a melyen elvek és törvények uralkodnak. A nagy chaos így válik nagy kosmossá. A természettudomány feladata épen ez, hogy a természet áttekinthetetlenül változatos, sokszerű és sokoldalú történetében az állandó törvényszerűséget megállapítsa.

Ebben a munkájában a természettudomány nem halad vakon, hanem cél, ideál lebeg előtte, e felé tart; a természettudományi materializmus ideálja ez a mechanikusan megmagyarázott természet, a melyben a minket körülvevő változatosságot egyszerű, egynemű, utolsó dolgok rendszerének ismertük fel. Ezek az egyszerű és egynemű utolsó dolgok, a melyek között kvalitatív összefüggés nincs, és a melyeket azután nevezhetünk akár atomoknak, akár monadoknak, akár éterrézecskeknek, mozognak és egymással kombinációba lépnek. Mozgásuk és kombinációik különbözősége a természet változatosságának magyarázata.

A teljesen megismert természet ez a mechanikusan fel-fogott és megértett természet lesz.

Csak előkészítői és bevezetői ennek az ideális természet-megismerésnek az egyes természettudományi diszciplínák, a melyek a tapasztalatok bizonyos köreire szorítkozva, ezeket csak magukban, e körökön belül tanulmányozzák. A kiválólag leíró földrajz, a kiválólag osztályozó ásvány-, növény-, állattan; a szervek és életműködésük tudománya: a fiziológia; az öntudati jelenségek, az úgynevezett lelki élet jelenségeinek tudománya: a pszichológia; azoknak az egyszerű anyagoknak és vegyületeknek tudománya, a melyből a szerves és szervetlen természet áll: a kémia; azoknak a folyamatoknak tudományai, a melyek a természet változatosságában számunkra hozzáférhetők: a thermika, az optika, az akusztika, az elektrika és végül magának

a mozgásnak tudománya, a kinetika vagy mechanika, a mely a mozgó testek sajátosságától valamennyire eltekint és kizárólag a mozgás törvényszerűségét keresi, és a mely tehát leginkább közelíti meg a természettudományi materializmus ideálját — mindezek a diszciplínák lépcsőfokai az előbb jellemzett teljes természetmegismerésnek, a mely a maga kereteibe a tapasztalás egész egyetemét maradék nélkül felveszi.

* * *

Beláthatatlan perspektíva nyílik meg szemeink előtt a tapasztalás rendjének, törvényszerűségének nagy birodalmába, a melynek határai a végtelenben vesznek el. Nincs az a tapasztalat, sem külső érzékeinknek, sem úgynevezett belső észlelésünknek köréből, a mely ebből a nagy rendből valamiképen kivonhatná magát. A mechanikusan megismert természet rendjében benne van a testi természet története, benne van a lelki élet minden jelensége. Benne van tehát mindaz is, a mit mint a társas élet jelenségeit szoktunk felfogni és méltatni. Nincs a társas életnek olyan jelensége, olyan tapasztalata, a mely a természet nagy mechanizmusába beilleszthető ne volna.

De tovább megyek. A társas élet jelenségeinek természet-tudományi feldolgozása és magyarázata nem csak követelmény, hanem elvégzett munka. Elvégzett munka: ugyanolyan értelemben és mértékben, a mint elvégzett munka a természet-tudomány feladata általában. Elvégzett munka, a melyet megkezdtek és végeztek a természettudományok a szociológia előtt és a szociológia nélkül.

Azok a természettudományi diszciplínák ugyanis, a melyeknek tárgya az ember, foglalkoznak a tapasztalati, a valóságos, a társadalomban élő, a generációk óta társas kölcsönhatásoknak kitett emberrel, foglalkoznak a társadalomban *lett* emberrel, nem pedig a fiktív, a tapasztalatban soha elő nem fordult, társadalmon kívüli individuummal. Azok a törvények tehát, a melyeket a természettudományok egyike, a fiziológia, az emberi test szervezetről és életműködéséről megállapít, a társadalomban lett ember testéről szólnak. Azok a törvények, a melyeket a természettudományok másika, a pszichológia, a lelki élet jelenségeiről állapít meg, a társas életben alakult és résztvevő ember lelki életének törvényei.

A társas élet jelenségei a természettudománynak tárgyai annyiban, a mennyiben tárgya a természettudománynak a társas ember.

Ezen kívül nincs semmi, a mit a társadalomról a természettudomány mondani tudna; mert nincs semmi, a mit róla kérdezni tudna. Hiszen a természettudomány számára a társadalom maga, a benne együttélő és egybekapcsolt emberek mellett, felettük, kívülük nem észlelhető és tapasztalható valami. Nincs külön tapasztalás a társadalomról, a társasán egybekapcsolt embereken kívül. Ennélfogva minden ismeret, a melyet természettudomány a társas életről valaha adott és valaha adni fog, ismeret lesz a társadalomban élő emberről. Az ember természetrajza mellett külön természettudomány a társadalomról nincs és nem is lehet.

Ha tehát a szociológia csupán emlékeztetni akarta a természettudományt arra, hogy az ember társaságban él, hogy a társas életben kölcsönhatásoknak van kitéve, a melyek fizikai és pszichikai habitusát megváltoztatják egy emberöltőn belül és még inkább megváltoztatják generációkon által; ha erre akart a szociológia figyelmeztetés lenni, — kiindulva például abból a véleményből, hogy a természettudomány az ember fejlődésének ezt a faktorát eleddig nem részesítette kellő gondjában; akkor a szociológia intézze el ezt a dolgát a természettudománnyal. Lássá, hogy a természettudomány az intelmet jogsultul elfogadja és megszívleli-e, avagy visszautasítja-e, mondván, hogy eddig is minden figyelme a társas emberé volt, mert másé nem lehetett.

Ha azonban a szociológia új, különálló természettudományi ágat akar jelenteni, ha meg akarja alapítani a társadalom természetrajzát a társas ember természetrajza mellett, akkor azt kell mondanunk: *a társas élet természettudományi megismerésének kísérlete, a szociológia, mint a társadalom természetrajza, a természettudományi társadalomtan tárgyatlan*. Nincs problémája és nincsenek eredményei. Nem kérdez semmit, tehát nem világosíthat fel.

Ezzel az eredménynyel beérhetnők.

Mert ha a természettudomány, a mikor az emberről beszélt, mindent elmondott, a mit a társas életről mondani lehet, szívesen odaadhatnék a társadalom megoldott problémáiért a szociológiát. Végre is nem azt keressük, legyen-e főiskoláinkon a társadalomtudományoknak fakultása; legyen-e könyvtárainkban polcz a társadalomnak szentelt művek számára? Hanem keressük

a társas élet törvényét, keressük a belátást a társas élet törvényszerűségébe. A mennyiben ezt a munkát a természettudomány már elvégezte volna, annál jobb. Akkor a szociológiáról, a társadalom külön természettudományáról, a melyre ilyenképen már nem lesz szükség, örömet lemondhatunk.

* * *

A kérdés azonban ez: hogy a természettudomány akár szociológiával, akár szociológia nélkül, elmond-e tehát mindent a társadalomról? Avagy van-e még mondanivaló a társadalomról, a mit a természettudomány nem mond? Van-e róla kérdezni való, a mit a természettudomány nem kérdez?

A csupán természettudományi felfogás azt feleli, hogy nincs több mondani és nincs több kérdezni való.

A mindennapi tapasztalás azt mondja, hogy van. Napról-napra egészen közvetlenül tapasztaljuk, hogy társasan együttélő ember között nem csak az a kérdés merül fel, hogy a szükségleteit kielégítő ember hogyan jár el, hanem az is, hogy miképen járjon el? Nem csak az, hogy a társasan egybekapcsoltak milyen magatartást várnak el egymástól, hanem ez is: milyet várjanak? Nem csak az, hogy a lét küzdelmében egymással szembe találkozóknak milyen magatartást követnek egymás ellen, hanem ez is: milyet kövessenek?

Ezek a kérdések redukálódnak egyetlen egyre: a *helyes cselekvés* kérdésére.

Mindez a természettudományban elő sem fordul. A természettudomány számára minden akarás, cselekvés, magatartás az előzmények szükséges következése, szigorú természeti törvényszerűség szerint. Előtte a helyes cselekvés kérdésének nincs értelme. Nem törődhetik azzal: mi legyen, egyetlen kérdése ez lévén: mi van?

A társadalomtudomány meg nem elégedik ezzel. Hanem keresi, hogy a cselekvés, a melyet valaki követ, vagy követni akar, helyes-e? Mi az értéke, a becse?

A természettudomány a *létező* tudománya. A társadalomtudomány a *létesítendő* tudománya.

A helyeslés, a méltatás, az értékelés kérdését a természettudomány sem nem ismeri, sem el nem ismeri. És mégis mindennapi közvetlen tapasztalat, hogy a helyes cselekvés kérdése *van*. Lépten-nyomon végzetes súlylyal nehezedik ránk ez a kérdés, a midőn elhatározásainkat a habozás, a tétovázás, a választás fájdalma előzi meg.

Legalább is olyan közvetlen megbízható ez a tapasztalat, mint az a másik, hogy észrevételeinket, mint szükségképen egymást követőket, mint okozatilag összefüggőket fogjuk fel. Azzal szemben tehát, a ki a csupán természettudományi megismerés kizárólagos oksági elve alapján áll, nincs más érvre szükségünk, mint hogy a mennyiben a kauzalitás elvét elfogadja, el kell fogadnia az akarat tartalmi törvényszerűségének elvét is. Számára az egyiket is, a másikat is ugyanaz a közvetlen tapasztalás indokolja.

De ne is állapodjunk meg az egyéni akaratelhatározásnál, a mely az egyiknél nehéz és hosszadalmas, míg a másik alig észrevehetően siklik át rajta. Az úgynevezett szocialis kérdések is a helyes cselekvés kérdései. Akár a proletariátus helyzetéről, a munkabérről, a munkaidőről, a munkás egyesülésekről, a baleset elleni biztosításáról van szó, akár a nőkérdésről, a törvénytelen gyermekek jogállásáról, a büntetőjog reformjáról, a vámpolitika irányáról, a középiskolai oktatásról, — első kérdésünk mindig ez lesz: kielégítő, helyes-e a fennálló helyzet? Hanem, mennyiben kell rajta változtatnunk? Milyen eszközök, mily utak és módok vezetnek ahhoz az állapothoz, a melyet kívánatosnak, helyesnek tartunk?

Mindennek a kérdezősködésnek a természettudományban értelme sincs. A természettudomány méltatni nem képes, nem is akar. Számára minden, a mi van, indokolva van az előzményekkel, a melyekre szükségképen következett, megközelítve a Voltaire-féle Panglosse álláspontját, a kinek a létező világ minden lehetséges világok közül a legjobban van berendezve. A természettudomány is így tartja, mindenekfelett azért, mert számára a létező világ az egyedül lehetséges.

Hol van az ember, a ki evvel beéri, a ki ebben megnyugszik? A ki fel nem veti szuverén kritikával a kérdést: helyes-e ennek az ő társadalmának rendje? És ha helytelennek látja, ne keresné a helyesebbet; ne keresné az utat-módot, a mely a leghelyesebbhez vezet?

Hogy a kérdés egész kiterjedésében előttünk feküdjék, engedelmüket kérem egy kitérésre, a melynek fonalán két párhuzamos problémára óhajtanám figyelmüket irányítani.

Emlékeztetni akarom önöket első sorban Hippolyte Adolphe Taine ismeretes elméletére a *milieu*-ről vagy *ensemble*-ről, amelyben

nagyon figyelemre méltó kísérletét kell látnunk a természet-tudományi esztétikának. Ez a teória röviden abban áll, hogy a művészi alkotás magyarázatát a létrejöttében közreműködött okokban keresi. Művészi alkotásokat tehát úgy értünk és magyarázunk meg, ha létrejöttük feltételeit megismerjük. A művészi alkotást, a melyet be akarunk látni, behelyezzük a művész egész tevékenységébe, magát a művészt és egész tevékenységét az iskolába, a melyből való, mestere és társai közé; a politikai és társas körbe, a melyben élt; a történelmi fejlődésbe, a melynek ez a kör eredménye volt; végül a fizikai, klimatikus, földrajzi behatások közé, a melyeknek kitéve volt. Ha ezt az egész összefüggést látjuk, akkor a művészi alkotást megértettük, mert létrejötte módját ismerjük.

Bármilyen is a véleményünk erről a maga idejében nagyon elterjedt és nagyra tartott elméletről, annyi bizonyos, hogy a művészi alkotás kauzális megértésére nagyon hathatós és áttekintést ígérő útmutatást ad. Maga Taine azonban, noha eredeti terve szerint csak a kauzális megismerésére törekedett, ezzel az eredménynyel utóbb még sem látta befejezve az esztétika feladatát, hanem szükségesnek látta minden művészi alkotás közös rendeltetését meghatározni.

A *Philosophie de l'arts*, az Ecole des Beaux-Arts-ban tartott előadásainak gyűjteménye, a *milieu* elméletének nagyon szabatos formulázása után, a mely a naturalisztikus esztétika tudatos és kidomborított programját tartalmazza, — áttér a művészi alkotás, az *oeuvre d'art* meghatározására. A művészi alkotás e szerint kifejezése volna valamely eszmének, mely alatt nem szükségképpen erkölcsi eszme értendő; és pedig teljesebb, pregnánsabb kifejezése, mint a hogyan az az eszme egyébként az életben, a természetben megjelenni szokott. És már most általmenve a művészi alkotások egész óriási tömkelegén, megvizsgálja őket arra nézve, hogy ennek a hivatásnak mennyiben felelnek meg. És a szerint, a mint az eszme, melyet kifejezni akar, magasabb vagy alacsonyabb rangú, a szerint, a mint ezt az eszmét tökéletesebb vagy kevésbé tökéletes formában jeleníti meg, a műalkotás helyes vagy helytelen, szép vagy rút.

Szívesen idézem szó szerint a természettudományi esztétikának ezt a programját, a mely szabatoságában és tudatos határozottságában valóban mintaszerű.

»L'ancienne esthétique — úgymond Taine (I. 14.) — donnait d'abord la définition du beau, et disait, par exemple,

que le beau est l'expression de l'idéal moral, on bien que le beau est l'expression de l'invisible, ou bien encore, que le beau est l'expression des passions humaines; puis, partant de là comme d'un article de code, elle absolvait, condamnait, admonestait et guidait. Je suis bien heureux, de ne pas avoir un si grosse tâche à remplir; je n'ai pas à vous guider, j'en serais trop embarrassé. — Mon seul devoir est de vous exposer des faits, et de vous montrer, comment ces faits se sont produits. La méthode moderne que je tâche de suivre, et qui commence à s'introduire dans toutes les sciences morales, consiste à considérer les oeuvres humaines, et en particulier les oeuvres d'art, comme des faits et des produits dont il faut marquer les caractères et chercher les causes; rien de plus. Ainsi comprise, la science ne proscriit ni ne pardonne; elle constate et explique.»

A régi esztétikával ellentétben tehát, a mely a művészi alkotásnak normát, szabályt adott, a művészet modern elmélete, a melyet Taine az elmélkedés további folyamán habozás nélkül a botanika oldalára állit, az alkotás tényeit kizárólag mint tényeket és következéseket, oki összefüggésükben óhajtja felismerni. Ezzel a programmal a tarsolyában indul útnak Taine, hogy megalkossa a művészet pozitív, exakt, természettudományi elméletét. És miután az első évfolyamban ennek az elméletnek általános elveit kifejtette, egy-egy kurzusban az olasz és a németalföldi festéssel és a görög szobrászattal foglalkozik, *mert a művészet fejlődésében itt érte el a legnagyobb tökélyt*. Végül pedig, az utolsó kurzusban a művészetnek egészen új elmélete következik. Míg az elsőnek, mely a naturalizmus büszke programját adta, a címe is »*de la nature de l'oeuvre d'art*« volt, addig ennek a befejező tanulmánynak a címe: »*de l'idéal dans l'art*«.

Ez az elmélet a kizárólagos természettudományi problémáról már mit sem tud. Szerinte az esztétika feladata: méltatni, értéket és rangfokozatot felismerni és megállapítani: »Dans le monde imaginaire, comme dans le monde réel, il y a des rangs divers, parce qu'il y a des valeurs diverses. Le public et les connaisseurs assignent les uns, et estiment les autres.« Ez persze úgy hangzik, mint a régi esztétika problémája, míg a modern esztétika róla hallani sem akart, és érte a régit eléggé le is nézte. Azonban következik a vallomás: »Nous n'avons pas fait autre chose depuis cinque

ans, en parcourant les écoles de l'Italie, des Pays-Bas et de la Grèce. Nous avons toujours et à chaque pas, porté des jugements. Sans le savoir, nous avons en main un instrument de mesure. Les autres hommes font comme nous, et, en critique comme ailleurs, il y a des vérités acquises.»

A mérték, a melyet Taine csak most vesz észre s a melyet, mint most bevallja, öntudatlan alkalmazott kezdettől fogva egész munkájában, nem egyéb, mint a művészi alkotásnak imént már emiitett definíciója, a mely egyúttal a művészi alkotás rendeltetését, feladatát kitűzi és a milyenre szüksége van a művészet elméletének, mihelyt a művész alkotó tevékenységének kauzális belátásával be nem éri, hanem méltatni, értékelni is akar. A kauzális belátásnak nagyon értékes és alkalmas eszköze volna a miliőről szóló teória. De a kauzális belátásnál, még ha befejezettnek fel is tesszük, Taine meg nem áll, a minthogy meg sem állhat, ha minden problémát meg akar oldani, a mi a művészi alkotásban felmerül. Mert akkor az esztétika a *helyes művészi alkotás* problémájának is kell, hogy a szeme közé nézzen.

A gondolatok más körére térek át és felvetem a *gondolat szabadságának* kérdését: nem e szó politikai értelmében, hanem abban az úgynevezett metafizikai jelentésében, a melyben akarat-szabadságról szoktunk beszélni.

Az elmúlt század ötvenes éveinek materializmus-vitájában a materialista tábor egyik vezetőjétől származott ez a szó: hogy a gondolat az agynak váladéka, csak úgy, mint a hogy egyéb szerveinknek meg van a maguk váladéka. Ennek a kiválólag ízléses alakba öltöztetett szentenciának tulajdonképeni súlya és értelme abban van, hogy gondolataink keletkezése, lefolyása, egymásba kapcsolódása szigorú természeti törvényszerűség alatt áll. Ezt el nem ismerni nem lehet. Volt alkalmam előrebocsátani, hogy az okság elvének feltevése tapasztalásunk egész körére, a lelki élet tapasztalására is, hogy ez a feltevés teszi lehetővé a természettudományt. Lelki életünk kauzális kényszerűsége nélkül pszichológia, mint természettudomány nem volna.

Kérdem azonban, van-e ember, a ki ennek belátása után lemondana arról, hogy gondolkodásának helyességét ettől függetlenül, külön mérlegelje; hogy megkülönböztesse igaz és téves

megismerését, helyes és helytelen gondolatát? Az emberi értelem értékéről az elmúlt századok gondolkodói különbözőképpen vélekedtek. Voltak és vannak, a kik azt tartották, hogy hitvány és értéktelen eszköze az embernek, a mely őt a való megismeréséhez, az igazsághoz vezetni nem képes. De egy se volt, a ki méltatásától tartózkodott volna. Mert ezek az elvető vélemények is, épen elutasító skepszisükkel felteszik már az igaz és téves, a helyes és helytelen megismerés ellentétét. Ők is éltek azzal a lehetőséggel, hogy kauzáliter meghatározott, természeti kényszerűség alatt álló gondolkodásunk helyességét, értékét külön mérlegetljék.

Ez a kérdés megint egész más, mint az a pszichológiai, hogy gondolataink hogyan keletkeznek és hogyan folynak le. Ennek a kérdésnek egész külön kutatásra és külön módszerre van szüksége.

A mikor ebben a körben eszmecserére, vitára gyűlünk össze, mindenki azoknak a gondolatoknak ad kifejezést, a melyek benne természeti kényszerűséggel támadtak. Más gondolatok benne nem is támadhattak azzal a szervezettel és idegrendszerrel, a melynek birtokában van, és azok alatt a hatások alatt, a melyeknek kitéve volt. És mégis gondolatainak *igazságával* meggyőzni akar, eszmét eszmével szembeállítva, érvekkel mutatja ki, hogy melyik a *helyes*. Mert két ellentétes gondolat egymás mellett meg nem állhat. Különösen a mikor, mint ma, a módszer kérdéséről van szó, nem azt keressük, melyik módszer van az előzmények kauzális lánczával igazolva, melyeknek használata következik kényszerűséggel a megelőző fejleményekből; hanem hogy melyik a helyes módszer, vagy mint már fent, mindjárt a bevezetésben formuláztam; melyik módszer alkalmas eszköze a kitűzött célznak.

Ismeretesek a tudományok történetéből azok az anekdoták, a melyek a nagy eszmeáramlatok és gondolatsorok keletkezéséről szólnak. Az almafa alatt ülő Newton látja a leeső almát és a le nem eső holdat és reájut a gravitáció törvényére. Az anekdota hitelességéhez kétség fér. De a gravitáció törvénye ettől egészen függetlenül igaz vagy nem igaz. A gondolat helyességére közömbös, hogy miképpen keletkezett. És ha a gravitáció törvényének helyességét kimutatni akarjuk, nem fogunk soha annak az almának tanúságtételéhez folyamodni. Newton almája nem is az egyetlen volt, a mely leesett a fájáról és talán más almát is meglestek ezenközben, és alighanem részesült ezek

közül is egyik vagy másik abban a szerencsében, hogy a szemlélőben gondolatokat keltett. Hogy ezeknek a gondolatoknak értéke azonos volt-e Newtonéival, vagy csak meg is közelítette-e őket, erre már semmi garanciánk nincs keletkezésük közös okában.

A természettudományi pszichológia egyetlen kérdése: lelki életünk jelenségeinek kauzális törvényszerűsége. A pszichológia számára minden gondolat, a mely létrejön, mert létre kellett jönnie, egyenlő értékű. Számára értékes és értéktelen, mély és sekély, nagy és hitvány, helyes és helytelen, igazság és tévedés között nincs különbség.

Merőben idegen ettől a *helyes* gondolat problémája, a melynek mértékét abban keressük: mennyiben alkalmas eszköze egy-egy gondolatunk minden gondolatmunka végső céljának, a megismerésnek. Ezt a mértéket egy külön tudomány határozza meg: a logika, a mely a végső cél egy ellenmondás nélküli megismerésben látja; az ismeretek egy olyan egészében, a melyből minden ellenmondás ab ovo ki van küszöbölve. Ilyen értelemben a *principium contradictionis* a logika alaptétele. És ismereteink gyarapításának minden kísérlete ki kell, hogy állja a próbát: nem hoz-e ellenmondást ismereteink egész rendjébe?

* * *

Visszatérve már most eredeti kérdésünkhöz: a helyes akarat és különösen a helyes társadalmi akarat kérdéséhez, kiindulnunk megint abból kell, hogy eltekintve az akarat keletkezésének minket most ebben a kapcsolatban nem érdeklő problémájától, kérdezzük: hogy a bármiképp keletkezett akarat tartalmilag mikor mondható helyesnek? Hogy melyek azok a formális feltételek, a melyek mellett az akarat helyesnek felismerhető?

Ugyanígy kérdeztük, hogy a művészi alkotás, a melynek kauzális belátását természetesen szintén lehetségesnek találtuk, mikor felel meg rendeltetésének, mikor helyes? És a gondolat, a melyet szintén lehet a természeti kényszerűség szempontjából vizsgálni, mikor igaz?

Ismétlem: a természettudomány még a kérdést sem ismeri. Tőle felvilágosítást hiába várunk.

* * *

A helyes akarat és a helyes cselekvés tudományos belátására egyetlen módszer kínálkozik. Ez abban áll, hogy minden

akaratot és minden cselekvést, mint valamilyen célra irányulót fog fel. És a mennyiben sikerül kimutatni, hogy az a cselekvés szükséges eszköze a célnak, a melynek szolgálatában áll, akkor az a cselekvés a maga céljára vonatkozással indokolva, hipotetikus helyesnek igazolva van. Maga a cél azonban szintén igazolásra szorul és ezt az igazolást megtalálja egy további célban, a melynek a maga részéről szolgál, a melynek szükséges eszköze. Így keletkezik a célok és eszközök egy nagy rendszere.

A társas rend maga sem egyéb, tartalmát tekintve, mint akarat, mint parancs, a mely akár jogtételek, akár kötelező szokás, akár illemszabályok alakjában a néki alávetettekhez fordul és őket egy bizonyos magatartásra felszólítani, reábirni, ha kell: kényszeríteni akarja. Ez a magatartás, a melyet a társas parancs konkrét körülmények között helyesnek tart, ez az a cél, a melyet mint megvalósítandót, maga elé kitűzött. De ez a cél megint egy következő cél szükséges eszközének legyen igazolva.

Ismét előttünk áll a célok és eszközöknek az a rendszere, a melyben logikai postulatum egy utolsó cél. Ez már nem eszköz egy további cél szolgálatában; nem szorul következő cél igazolására, mert magában hordja a maga igazolását.

A végső célnak tehát minden konkrét, materiális tartalom híján kell lenni. Mert minden konkrét, materialis tartalom igazolásra szorul. A kultúra fejlesztése; a gazdasági élet, a produkció felvirágoztatása és annyi más: mind már konkrét, tartalmilag meghatározott célok, a melyek felé törekedhetünk és a melyek felé törekedni adott esetben kötelességül is kimutatható. De mindez *minden* társas élet végső ezélját nem adja. Mindnyájunk boldogsága, vagy mint néha szerényebben mondják: a lehető legtöbb ember boldogsága sem lehet a társadalom utolsó célja. Ebben is, mint az előbb felsoroltakban, már konkrét cél kitűzését kell látnunk, a mely igazolásra szorul, és a mely egyébként mint egy következő cél által, a melynek szükséges eszköze, igazolását nem nyerheti. A végső cél tehát csak formálisan határozható meg. Megállapítandó lesz, mint azoknak a formális feltételeknek foglalatja, a melyek mellett társas parancs és társas szervezkedés általán helyes lehet.

A társadalmat konstituáló parancsokban eszközt látunk arra, hogy azokat, a kikhez a parancsok szólnak, bizonyos magatartásra reábirják. Ehhez képest a helyes társas parancs-

ban eszközt kell látnunk arra, hogy az alávetetteket a helyes magatartásra bírja reá. A társas élet utolsó ideálja az embereknek olyan együttélése, a melyben mindenki helyesen cselekszik. Az a társadalom, a melynek mindenik tagja egyedül a kötelesség szavának engedelmeskedik, menten a csupán szubjektív indokoktól, ez a társadalom nem valóság, nem is elérhető, nem lehető társadalom. Ez a társadalom csak eszme; eszméje egy emberi együttműködésnek, a melyben a társasán élők minden cselekvése, minden akarata, minden célja ellen mondás nélküli harmóniába olvad össze.

A mint az esztétikától meg kellett követelnünk, hogy a művészi alkotás egységes törekvését posztulálja, a melynek különböző oldalról megkezdett és különböző eszközökkel próbálkozó munkája egységes célzattal szolgálatában álljon; a mint a logika is az emberi gondolkodás alakilag helyes eszközeit fejt ki az alatt a vezérlő szempont alatt, hogy végzetül egy harmonikus, ellenmondás nélküli megismerésre törekszünk: úgy az emberi akarás is, a melynek értékelését, méltatását, tartalmi törvényszerűségét keressük harmadik értékelő tudományunk rendszerében, szintén egyetlen, egységes rendben foglalandó össze. Céljaink ellenmondástalan összeegyeztetésének követelményét fejezi ki az egyetlen végső cél eszméje.

Nem a helyes akaratot, a tartalmilag meghatározott helyes akaratot keressük tehát. A 17. és 18. század észjogi és természetjogi iskoláinak vállalkozása volt ez. Ezek az iskolák is a helyes akaratot, a helyes cselekvést kérdezték. De azt remélték, hogy a kérdést a helyes cselekvések lehetséges tartalmát kimerítő kódex oldhatja meg. Ennek a kísérletnek kilátástalan volta azonban nyilvánvaló. A helyes akarat tartalmát vagy tartalmait eleve megállapítani ép oly kevéssé lehet, mint a helyes megismerését vagy a helyes művészi alkotását. A lehetséges helyes akaratok sokasága épen olyan kimeríthetetlen, mint a lehetséges helyes megismeréseké, vagy a lehetséges helyes művészi alkotásoké. Épen arról van szó, hogy megállapítsuk azokat a formális feltételeket, a melyek mellett akarat egyáltalában helyes lehet. Másszóval: keressük a módszert, a melynek segítségével a helyes akarat a helytelentől megkülönböztethető.

Ezt a formális feltételt a célokul és eszközökül felfogott akaratok megegyezésében láttuk. Céljaink egységét a végső cél biztosítja ha a végső célt abban az ideális társaságban látjuk, a melyben minden egyes csupán a kötelesség szavát követve,

az összes célok, az összes akarások, az összes cselekvések között teljes harmónia uralkodik.

A helyes társadalmi rend eszménye: a kötelességüket betöltő emberek közössége.

A társadalom bölcselete, mikor a végső cél formuláját megfogalmazta, távolról sem fejezte még be feladatát. Ép olyan kevésbé, mint a hogyan a logika nem végezte el munkáját a *principium contradictionis* megállapításával, sem az esztétika a művészi alkotás egységes elvének posztulálásával.

Az egységes végcél, a mely minden akarás, minden cselekvés, minden emberi magatartás alapelve, épen ez okból sokkal általánosabb, semhogya az élet konkrét kérdéseire közvetlen mértékül alkalmazható, a szubszumpczióban használható volna. A társadalom bölcselétének tehát folytatni kell munkáját, hogy a hézagot, a mely az absztrakt végső elv és a konkrét probléma között maradt, áthidalja.

E végből egyfelől a szociális eszmény konkretizálására, másfelől a társas élet részletkérdéseinek általánosítására kell vállalkoznia. Ez a munka az, a melyben a tudományos politika feladatát láthatjuk.

A társas ideál, a midőn a helyesen akaró emberek céljainak megegyezését és harmóniáját megállapítja, voltaképen kettős követel. Egyrészt egymás céljainak tiszteletét, olyképen, hogy senki a más rovására a maga szubjektív kedvét ne töltsé; másrészt egymás céljainak tevékeny felkarolását, másszóval azt, hogy mindenki a másik helyes célját a maga közreműködésével előmozdítsa és támogassa. Így jutunk a helyes társas élet kettős tételéhez: a kölcsönös megbecsülés és a kölcsönös tevékeny közreműködés követelményéhez. Ezek mindegyike ismét tovább oszlik, a szerint, a mint ezeket az elveket a társas viszonyok megalapítására avagy már megalapított társas viszonyok lebonyolítására alkalmazzuk.

A midőn a helyes társadalom eszméje ily módon fokonyként a konkrét problémákhoz közelebb vezetettnek, másfelől szükséges ezeket a konkrét kérdéseket általánosabb jelentőségükben, elvi súlyukban felismerni. Szükséges azt a mélyebb értelmet, a mely ember és ember között felmerülő minden egyes összeütközésben megnyilvánul, felfedni és ily módon a szubszumpczió munkáját erről az oldalról is előkészíteni.

Így felfegyverkezve próbálkozhatik majd meg a társadalomtudomány, mint a helyes társadalmi rend tudománya azzal, hogy a társas élet kérdéseit méltatva, feldolgozza. Támaszkodni fog azokra az adatokra, a melyeket az egyes társas rendszerek valóságos kialakulásáról a társadalmi gazdaságtan szolgáltat neki. Ezeket feldolgozva, fog ítéletet mondhatni a fennálló rendről, a melynek regime-je alatt azok a tényleges viszonyok különös módon kialakultak és azokról a törekvésekről, a melyek ennek a rendnek megváltoztatására irányulnak. Így felfegyverkezve fog tudományos szabatossággal ítélkezhetni pártprogramokról, reformtörekvésekről, törvényjavaslatokról; fogja kijelölhetni a helyes társadalmi fejlődés irányát.

* * *

Hölgyeim és uraim, — előadásom végéhez sietek.

Engedjék meg, hogy befejezésül arra a parabolára emlékeztessenem önöket, a melyet Gorkij *Éjjeli menedékhely*-ének egyik legpoetikusabb alakja, az öreg Luka mond el ájtatos hallgatójának.

Egy nyomorúságos, szegény mesteremberről van benne szó, a kit nyomorúságos életének minden keserűségében az a tudat tart fenn, hogy van valahol az igazságnak országa, a melyet majd valamikor felkereshet és a melyben szenvedéseinek és küzdelmének végét fogja érni. Mikor azután nagyon megnehezedik a vállán a mostoha sors keze, a mi nyomorult emberünk elmegy az írástudóhoz, hogy megkérdje tőle: hol az igazság országa, és merre vezet oda az út? Az írástudó pedig előveszi könyveit és tekerceit, térképeit és glóbusait, és forgatván őket, keresi az igazság országát, de nem találja sehol. Jó ember, így szól végre a kérdezőhöz, menj haza és folytasd nyomorúságos tengődésedet. Olyan ország, a melyet te keressz, az igazság országa nincs sehol. Erre a mi szerencsétlen emberünk éktelen haragra gerjed. Hogyan, így kiált fel, te tudósnek nevezed magad és írásaidat tudós írásoknak? A mikor még azt sem tudod, hogy az igazságnak van országa, és hogy merre visz oda az út?! Azután haragjában szidalmakkal és bántalmakkal illette a tudóst. De ez a kifakadás volt élete erejének utolsó fellobbanása. Mert a mi szegény emberünk hazamegy és keserves életének véget vet.

Hölgyeim és uraim, ebben a szerencsétlen emberben látom én valamennyiünk bajtársát. Valamennyiünkét, a

kik itt összegyűlünk, hogy közös munkában az igazság, társadalmi igazság országát, a helyes társas rend országát keressük.

Ezt az országot megvalósítani nem fogjuk. De feléje közelednünk sikerülhet, feléje törekednünk kötelesség.

Ha pedig jönnek a csüggedés és kétség perczei, ha felmerül a kishitű kérdés: van-e hát ilyen birodalom és remélhetjük-e mi, sötétben botorkálók, hogy a feléje vezető utat meglegljük, akkor ezzel a kérdéssel ne forduljunk a természet-tudományhoz, a mely mostohán és ridegen elutasít minket, hanem forduljunk vele a *társadalomtudományhoz: a helyes társas rend tudományához.*

Lőw Lóránt.

A PEDAGÓGIA REFORMJA.

A Társadalomtudományi Társaságnak a középiskolai reform ügyében eddig végzett munkája eredményeképpen a következő két dolgot kell formulázni:

Az egyik, hogy az egész tanítási kérdésnek az alapja: pszihofizikai dolog. Hogy a gyermek értelmi életének a minél intenzívebb kifejtése, olyan cél, a melyhez a pedagógia, legalább az a tanügyi pedagógia, a mely az oktatás mikéntjét eddig intézte, teljesen nélkülözi a tudományos alapot, az exakt tudást, s teljesen tudatlanul végezte feladatát. Cselekedte a tanítást olyan módon, a mely teljesen ellenkezik az agyvelő fiziológiai mechanikájával s haladt olyan irányban, a mely a lelki épség, egészség, üdeség, rugékonyság, szóval a működőképesség rovására fordította azt a mechanikát, s oly elvek alapján, a melyeket az értelmi működés fizikájának exakt tudománya nem igazol, sőt ellenkezőleg. Szóval a pedagógia, éppen azon a téren, a mely a tudományának az alapja volna, teljesen tudatlan. Annyira, hogy a míg erre nem helyezkedik, nem is lehet pedagógiai tudományról beszélni, hanem csak előítéletekről, balhiedelmekről, súlyos bűnökről a gyermekélet ellen s a mai pedagógiai úgynevezett, de teljesen jogtalanul annak nevezett »tudomány« a tévedéseknek csak egy bizonyos rendszerbe szedett szerkezete, ideológiája.

A másik dolog pedig, hogy épp úgy, mint a hogy a tudományos alapot nélkülözi, a pedagógia, épp úgy nélkülözi a szerkezete is az exakt célját. Sem nem arra épült, a mi a tudományos fundamentum, sem nem arra a célra épült, a mi az ezen alapon való fejlesztésnek a fizikai célja, t. i.: az értelmi képességnek a maximális fokozása az adott, ambiáns életkörü-

mények között. Hogy a mai iskola ezektől idegen, azt a Társadalomtudományi Társaság kísérlete meglehetősen pozitívitással igazolta. Pedig más tudományos meghatározhatósága a pedagógia céljának nem lehet, mint ez: Adva van egy fiziológiai élet, a gyermek értelme. És adva vannak az ezt a fiziológiai életet környező, ambiáns életviszonyok. Amaz élet emez ambiáns viszonyok között a maximális egészséges működésre fejlesztendő. De a pedagógia nélkülöz az ambiáns életkörülmények felől is mindennemű oly meghatározásokat, a melyek tudományosságra igényt tarthatnának. A gyermek értelmi fizikuma és az őt környező vagy környezendő élet között való viszonylatnak a meghatározásai nélkül pedig hiányzik a pedagógia céljának is az exaktsága. Tudományos alap nélkül tudományról e tekintetben sem lehet szó.

Az első dolog: fiziológiai kérdés. A második: szociológiai. A pedagógia e két fundamentális dolgot nélkülözvén, pedagógiai »tudományról« nem lehet be

De a tudományos kérdés redukálódik a két tulajdonképen igen egyszerű dologra. Arra, hogy adva van egy gyermek-fizikum, a melynek a természete fiziológiai természet. És arra, hogy adva van számára az életnek bizonyos ambiáns környezése, a minek megállapodása szociológiai dolog. Micsoda tudatlanság, hogy ma, a midőn a szociológiai tudomány karöltve anthropológiával, őstörténettel, archeológiával megállapítja, hogy a kultúrember médiumát mindenekelőtt a kultureszközők képezik, hogy tulajdonképen a kultureszközőkön kezdődik az ember világa, az állatvilágtól való elválása; hogy mindaz, a mi civilizáció, legszorosabban, legközvetlenül a kultureszközőkhöz van növe; hogy az ember értelmi mozgása legmélyebben ezeken alapozódott; hogy a kultureszközőkkel való bánás s azok kombinálása képezik az értelmi szervezetünknek azon pályáit, a melyeken tulajdonképen kifejlődött, tehát a gyermekagyvelő értelmi működésének ezek a pályák a legközvetlenebb mozgási utai; a kultúrember intelligenciájának,

a gondolkozásának embriológiai világa — a mely a tanárookra van bízva — épen a kultureszközök köre s onnan indult ki minden további tudás! De minden téren nyaggatja, piszkálja a pedagógia a gyermekagyvelőt, csak ép ezt a tért, a kultureszközökét kerüli el s ép itt korlátozza legjobban a legtermészetesebb, a legősibb eredetű s a gyermekértelelmenek ősfejlődészerűen legindokoltabb mozgását.

Az embert környező ambiáns körülmények szociológiai megállapítása nélkül embert idomítani nem lehet. Mihez idomítják e nélkül? Nem létező, nem valódi, hanem kieszelt körülményekhez? Egy óriási, mozgalmas, az egész embert, életet igénybevevő civilizáció várja a gyereket. Mindenki a mozgásába iparkodik, kivéve a szobatudóst, a tanárt és a dologtalant. Mindenkinek ahhoz a mozgáshoz, ahhoz a világhoz van köze. Emberi munkáknak a folyásához, a mely kezdődik a kultureszközökön, folytatódik az azokkal való együttműködésekben, egybekapcsolódik az élet mindenféle intézményeiben, a mik körül alakul kinek-kinek a helyzete. Mit ismer meg a gyermek mindezekből? Semmit! Hanem a helyett könyvekbe írt abstrakciókat. Nem is az életről, hanem a legelvontabb tudós foglalkozású emberek eszejárásából. Absurdum. Szociológiai és pedig igen erős és még sok munkát kívánó szociológia nélkül képtelenség ma minden pedagógia. Más volt a helyzet a középkorban, a honnan a mai pedagógia ered. Ott nem az akkori szociális élet számára volt az iskola. Hanem szellemi luxus volt. Vagy legyen ma is szellemi luxus a középiskola és akkor ne vonja el az életet a dolgos szociális élettől s ne legyen kötelező legfeljebb azokra nézve, a kik majdan luxusaiknak élhetnek, vagy pedig megcsinálendő az egész más, az egész új, a mai kornak, a mai szociális létnek, az embert ma körülvevő ambiáns szociális viszonyoknak megfelelő iskola.

A kérdésnek úgy az egyik részét, mint a másik részét a pedagógiának meg kell tanulnia s akkor lehet tudományról beszélni. A Társadalomtudományi Társaság kísérlete éppen azt célozta, hogy a pedagógia figyelmét annak a fundamentális két dolognak a tanulására terelje: a fiziológiai kérdés ismeretére és a fiziológiai életet környező ambiáns körülmények ismeretére.

E kettő nélkül a gyermekek csak médiumai a pedagógiának.

Az pedig vagy lelketlenség, vagy együgyűség, ha a pedagógia még ma is jobban akarja tudni, hogy mi árt és mi nem árt a gyermekszervezetnek. Nem az a kérdés, mennyit bír meg a gyermekszervezet olyan rombolás nélkül, a mit már a laikus tanár is észrevesz. Hanem az a lényeges, hogy gyarapodik-e a szervezet, az értelmi egészség az iskola által vagy sem. A felelet azok részéről, a kik értenek hozzá, határozottan az, hogy veszít. Akkor is, a mikor a hozzá nem értő tanár nem látja, nem észleli. A pedagógiának ahhoz ragaszkodni, hogy az orvosok tévednek és a pedagógiának van igaza: az együgyűségnek már közveszélyes alakja. Ép úgy együgyűség ahhoz ragaszkodnia, hogy a gyermek majdani környező ambiáns életviszonyait a pedagógia jobban ismeri, mint azok, a kik bennök, velők, általuk élnek, a szociális emberek. Mást tartani műveltségnek: mint a mit a szociális életben tartanak műveltségnek: tiszta észficzomodás, a minek nem az iskolában, nem az egészséges gyermekek körül van a helye.

I.

Pedagógiai tudomány nincs, a pedagógiai tudomány még megcsinálendő.

Némely kiindulási pontokat szándékozom itt tárgyalni.

A gyermek értelmi fejlesztése teljesen az agy fizikai működésének feltételeitől függvén, ennek a mechanikája a mérvadó.

Sensorius és motorikus működésekről van szó. E kettőnek az érzékeny, könnyű, fejlett, egészséges művelői képezik a gyermek értelme érzékeny, könnyű, fejlett, egészséges működését is. Egész organikus fejlődésünknek iránya az, hogy mind több, mind könnyebb és mind gyorsabb érzékenységek differenciálódtak a fizikai szervezetben, s ezek mind több, mind könnyebben végzett s mind gyorsabb motorikus mozgásokat váltottak ki. Ugyanezen fejlődés halad tovább értelmi művelleteinkben is.

A mechanikája pedig ezen fejlődésnek a következő: A melyik egyénben valamely sensoriusan felvett behatás egyrészt gyorsabban kapcsolt ki motorikus műveleteket; másrészt a felvett behatás gyorsabban asszociálódott más sensoriumokkal és ennek következtében a motorikus műveleteknek is egy bonyolultabb komplexuma váltott ki általuk; harmadszor az asszociált sensoriumoknak bizonyos legkedvezőbb csoportosulása a kiben a motorikus műveleteknek is a legkedvezőbb sorozatát hozta

mozgásba: az az egyén tekintendő fiziológiailag a legfejlettebbnek.

Azaz mindig a sensorius műveleteknek a kapcsolódása a motorikus műveletekhez, ez az alapja minden esetben a kifejlődésnek. A tanításban is minden körülmények között az a tudományos pedagógia célja, hogy egy felvett behatás, azaz egy sensorius művelete a gyermeknek minél tökéletesebben kapcsolódjék valamely megfelelő motorikus működéshez.

Azaz fiziológiailag csak az a tanítás a helyes, a mely a tanított dolgot, a sensoriusan felvettet, minél tökéletesebben a megfelelő motorikus akcióban váltja ki. Illetőleg: ha a gyermeknek beadatott valami a sensoriumai útján, akkor abból egy megfelelő motorikus műveletet kell vele kiváltani.

Természetesen, a felelés nem ilyen megfelelő motorikus művelet. A felelés sensoriumok asszociálódása, a melyből azonban a felelés által nem a korrespondens motorikus műveletek váltattak ki, nem azok, a melyeket az illető megmozgatott sensorium az élet ambiáns környezetében működtetni fog. Oly motorikus akciónak a kiváltása, a mely a »felmondásban« nyilvánul, egészen más, mint az, a mely az alkalmazásában nyilvánul és pedig az ambiáns életben való alkalmazásban.

A gyermek — amaz átöröklött tulajdonságánál fogva, hogy az előtte élt nemzedékek végtelen során keresztül mindig „agy váltotta át sensoriusan felvett behatásait motorikus műveletekké, ahogy az az ambiáns körülményeknek megfelelő volt: — természete szerint mindig is csak erre hajlik s sensorius behatásainak motorikusokra való kapcsolódásának ez a normális útja. Ezért irtózik is a felmondástól és erre csak az iskola kényszeríti. Természetétől és a kapcsolódás fiziológiai céljától valami eltérő utakra. És pedig oly utakra, a melyeknek a könnyű járására az iskolán túl megint nincs utalva, a mint a felmondása valaminek nem életművelet, csak a legritkább esetekben.

Ezért a sensoriusan felvett tanításnak a felmondás motorikus műveletére való átváltása úgy a gyermek természetével, mint a dolog fiziológiai céljával ellenkezik s eltéríti a kapcsolatok képződését a normális utaktól, azoktól, a melyek számára a gyermek diszponálva van és azoktól, a melyeket használni fog.

Azaz, a gyermeket sohasem szabad felmondási műveletekre fogni.

Ebből tovább az következik, hogy teljesen helytelen és káros a gyermek sensorius utain bármi olyat beadni, a mit

nincs módjában más motorikus akcióba beállítani, mint a felmondásba.

Továbbá: bármi adatik be a gyermeknek sensoriumai útján, gondoskodni kell arról, hogy az megfelelő motorikus műveletbe válódhassák át.

Csak az a tanítás a helyes, a mely a gyermek eszejárását folyton oly cselekvésre készíti a felvett tanult dologból, mely az ő ambians életviszonyaiban meg is cselekedhető.

Például, illusztrációképen, itt a magyar nyelvten. Tanítani őt, mely szavakat kell két n-nel vagy két b-vel írni, a nélkül, hogy valaha írjon és írásra lenne szüksége, nemde alig is lehetne a gyereket megtanítani. Legfeljebb, hogy elmondja, mikor kell két n, mikor két b, stb. Ámde módjában lévén a sensoriusan adott tudást az írás alatt motorikusra beváltani, megtanulja. Hanem már például egy nyelvtani definícióval egész más az eset. Egy nyelvtani definíció mindig csak más nyelvtani dolgoknak a definíciójához áll vonatkozásban. Egy ilyen nyelvtani definíció csak akkor válhat az értelem motorikus műveletének kiváltójává, ha más mindenféle definícióknak összefüggésébe való beleillesztésére szolgál. Mint a hogy a nyelvészet tudományában ez az eset. Az írás alatt a gyermek a definíciókat nem is alkalmazhatja az ő motorikus műveletévé. Ellenben az összefüggések kutatásában a nyelvész igen. A mint a definíció csak eredménye lehet az ilyen összefüggések kutatásának, úgy nem alkalmazható a gyermeknél egyéb, mint felmondásra, mindaddig, a míg ő is amaz összefüggések kutatásával nem bíbelődik. A gyermek nyelvtani motorikus műveletei nem terjednek tovább, mint hogy a mit ő leír, az úgy legyen elolvasható, mint a hogy ő szeretné, hogy olvassa az, a ki olvassa. Ezen a határon túl hiányzanak az ő számára a motorikus föltételek, s azon túl csak azon motorikus akció marad, mint a mit a felmondás jelent. Legfeljebb ezen felmondáshoz könnyíti őt némely segítségére adott nyelvtani magyarázat, de épp oly czéltalanul, épp úgy, sőt talán még jobban eltérítve őt a sensorius és motorikus kapcsolatok természetes pályáitól.

Minden olyan tanítás, azaz sensoriusan felvett dolog, a mely nem válhat motorikus akcióvá, olyan izgalom, a mely nem találja meg a maga kiegyenlítettését egy motorikus cselekvésben. Azaz oly izgalom, a mely hat, a nélkül, hogy kiegyenlítettetnék. Minden tápszer felvétele is egy-egy sensorius izgalom, s átváltoztatik a test mechanikus munkájává. Ha felveődik a

tápszer s nem alakíttatik át testi mechanikus munkává, megbillen az egészség egyensúlya. Nem mozog valaki: nem tud jól táplálkozni. Nem adunk motorikus munkát a sensoriumaiban izgatott értelemnek: csökken a felvevő képessége. Be nem váltható izgalom támad pillanatnyilag s a következmény petyhüdség. Motorikus mívelet híjján fogy a sensorius fogékonyság, a felvevő képesség.

A felvett sensorius míveleteknek kiegyenlítése a megfelelő motorikus míveletekkel, ez a pedagógiai tudomány ábécéje.

Azaz mindig a motorikus míveletekre való alkalom elő idézésével fokozni a sensorius felvevő munkát, képességet. Mindig valami értelmi cselekvésre készíteni a gyermeket, a mikor sensoriumai útján valamit beadnak neki.

Sensorius izgatás például a hő az ujj hegyén. A motorikus, hogy az ember elveszi az ujját. Ne tehesse azonban ezt a mozgást, ne vehesse el az ujját: akkor mi történik? Ott kell tartania. Közömbös lesz az ujj mindinkább a hő iránt. Oda sül, roncsolás esik, még azt is állja. Ámde az érzékenység épen attól fejlődik, hogy a mint a hő izgatta, rögtön elkapja, azaz rögtön megteszi a megfelelő motorikus mozgást. Az izgalom élénksége, a sensorius érzékenység így fokozódik. Csak közel hozza az ujját, már érzi a hőváltozást. Az el nem kapkodott ujj pedig mit sem érez.

Épp így, ha a gyermek értelme is mind csak sensorius izgatások alatt van, a nélkül, hogy motorikusán kiválthatná a felvett hatást, úgy jár, mint a melegre szorított ujj. Elveszti érzékenységét. Pillanatra hevesebb izgalom, aztán érzéketlenség, petyhüdség a sensoriumokban s vele minden kapcsolatos motorikus míveletekben.

Állandó, minél könnyebb, minél gyorsabb kiegyenlítődése a sensorius hatásoknak, a felvett, tanult dolgoknak, az értelem megfelelő motorikus akcióival, ez a tanítási mechanika feladata.

És ezzel természetesen kapcsolatos az, hogy mihelyt figyelmetlen, szórakozott a tanuló, a hiba nem a tanulóban van, hanem a tanításban. Abban a kiegyenlítésben állott be valami pangás, és annak nem a gyermeki szervezet az oka. Nincs, nem lehet «gyöngébb tanuló», hacsak nem pathológiailag idióta. Abban a gyermekkorban, legalább a 16—17 évig, csak oly egyszerű izgalomnak szabad még folyniok, a melyekben szó sem lehet még értelmi magasabb és alacsonyabb fejlettségről. Az csak a 18—20 év táján tűnhetik ki. Nem szabad elfelej-

teni azt az anthropologiai tényt, hogy az alacsonyabb értelmi fejlettségű népek gyermekagyveleje még élénkebb, mint a több ideig fejlődő, magasabb fejlettségű rasszok gyermekeié. A néger gyerek 14—15 éves koráig egy cseppet sincs hátrányban a fehér mögött. Ebben a korban még előítélet gyöngébb értelmi képességről beszélni.

Mihelyst a gyermek figyelmetlen, hiba van a tanításban. Mihelyst a gyermek nem tanul, a tanítás a hibás. Nincs rossz tanuló, ebben a korban nem lehet, csak rossz tanár, rossz tanítás.

A dolog épp olyan, mint a mit a testi mozgásnál tapasztalunk. A teste mindenkinek mozog, ha csak nem pathológiailag béna. Gimnasztikái tornázásra persze nem lehet mindenkit egyformán megtanítani. De ez már a legmagasabb kurzus. Azonban járni, mozogni mindenki megtanul, még a gyöngye is. És ezt az értelmi járást, mozgást kell megtanulni az iskolában. 15—16-ik évéig még semmit többet. Par force tourokra még itt ne induljanak.

II.

Ezeken a fiziológiai alapokon most az a kérdés, hogy mik azon diszciplínák, a melyek legalkalmasabbak arra, hogy a sensoriusan felvett értelmi behatások az értelem motorikus mozgásaira legyenek átváltoztathatók. A legegyszerűbb ilyenmű diszciplínákon kell kezdődni a tanításnak, illetőleg itt már nem is helyes szó a tanítás, hanem inkább: az értelmi mozgásnak.

Hogy melyek ezen diszciplínák, azt meghatározni már a tudományos pedagógia feladata volna. Semmi esetre sem azok, a melyek a mai diszciplínák. Bár a legelső, kétségkívül a nyelvi diszciplína. A nyelv a gondolkozásnak a legközvetlenebb kiformalója egyrészt, másrészt pedig a nyelvi funkciók a gyermekértelemben elejétől fogva a legtevékenyebbek. Tehát a mit gondol, azt minél tökéletesebben nyelvileg kifejezni. Ezért okvetlenül mindennapos nyelvi diszciplína. A mi azonban nem állhat egyébből, mint a gyermek által már tényleg felvett dolgoknak a saját eszejárása szerint való elbeszéléséből és semmikép sem abból, hogy ezen diszciplína okából még más, elvont dolgok iktassanak a fejébe. Azaz semmikép sem tanult dolgok elmondása, hanem tapasztalt dolgok elbeszélése. A mit a gyerek az iskolai foglalkozásának, értelme motorikus cselekvése egyéb ágaiban tapasztalt, azoknak az elbeszélése. Dehogy olvasmányokat adni, hogy azt mondd el! Hanem valamely iskolai

tapasztalatot egymásközt tárgyalatni, megvitattatni. A tanár felügyelete alatt, a ki vigyáz a mondatok helyes formálására. Klasszifikálás nélkül. Csoportokba osztva. Napi két órát — a tanár — egymásután ezzel foglalkozik. A gyermek nem. Egy 10—20 as csoport egy órát. A többi azalatt egyebet csinál.

A második diszciplína valami manuális dolog körül kell hogy legyen, mert a gyermek értelme a manuális cselekvések iránt érdeklődik a beszéd után a legélénkebben. Hogy csinálják ezt? Hogy csinálják azt? Ez az ő érdeklődésének a legfontosabb köre. Tehát e körül kell az értelme mozgásait műveltetni. Valami igen primitív technológia készítenő a gyermekész számára. Hogy készül a fából a deszka? És ilyesmik. Apró, lehetőleg mozgó modelleket! Tovább a kézifűrészt! Próbáld meg! Úgy-e nem tudsz fűrészelni? Látod, ezért nem. Erre vigyáz az asztalos. Így függ a dolog a farostoktól. Látod ilyen, a megvetemedett deszka. Miért vetemedik meg? Ráterelődik a tapasztalat az emelő rúdra, az emeltyűre. Bevezetés a fizikába. És így tovább, mondjuk négy év alatt, minden kultureszközzel való mozgást, cselekvést megért. A felvett behatások ebben a diszciplínában rögtön motorikus mozgásokká válnak. Mert a gyermekész már mindenütt talál a felvett hatásra alkalmazhatóságot. Mindig követi, hogy a mit a tudásban megszerzett, azt úgy és így lehet alkalmaznia; a feje, képzeletben már alkalmazza is. Egy-két fogás, csak éppen mutatóul, a képzeleti képnek realizált alakot is ad. Nem kell egyéb! A gyerek tudványa részben ki van elégítve, részben meg maga keresi tovább az utat. Nem kell lenézni a dolgot, hogy: nem mesterségekre akarjuk tanítani a gyereket! Nem a mesterség az, a mit itt tanul, azt így nem is tanulhatja meg. Hanem az értelmi mozgások legegyszerűbb *kulturutai* itt vannak. Az értelem mozgási gyakorlatainak a legegyszerűbb, *ősi pályái* ezek. Ezen erősödhetik legjobban, az egyszerű kapcsolatokon, a gyors mozgás, könnyű kombinálás, a rövid összefüggések megértésén. Csupa oly dolgokon, a mik a *kultúrélet legegyszerűbb környező tényei: a kultureszközökön*. És hiába, ezek a kultúrember legáltalánosabb, legelterjedtebb médiumát képező dolgok.

Ez a közvetlen, gyors kapcsolatok legegyszerűbb diszciplínája. De ép oly fontos a messze, hosszú, nagy pályákon való irányzódás. A tulajdonképeni logikai eszmemeneteknek, ha nem is a járása, de legalább a tájékozódás. A kiinduló pont sohasem lehet más, mint a gyermek maga. Látod, te csont-

vázon állasz. Ha az nem volna, összelapulnál. Tapogasd meg. Itt van, ni, egy embercsontváz! Ez a csontváz sem volt mindig ilyen. Látod, egy őseMBERÉ ilyen volt. Nézzétek, majdnem hasonló azé az állaté, a mely az emberhez annyira hasonló. És így tovább, a végtelenségnek egy egész hosszú darabján repülhet végig a gyermekagyvelő optikája. Minden sensoriusan felvett impresszió azonnal motorikus értelmi cselekvésre is váltatik át az által, hogy a gyermek mindent önmagával tud tényleg összehasonlítani. Megvan a saját értelmi működésének a lehetősége. És pedig folyton önmagára irányítva. Itt az útja a tények logikájába beléhatolni. Semmi felmondás. A mint valahol a gyermekek figyelme lankad, ne tovább! Vagy jobban izgatni a figyelmeket, vagy abbahagyni. Tavasszal a növénymag csírázása. A fiatalabb gyermekeknek csak a csírázás mechanikájáról beszélni, azt mutogatni, később az élettanáról, a negyedikben már egy kicsit a kémiai természetéről. A csírázás után a szár; némelyik szál, másik fa lesz. Az oltás. A virágzás. A gyümölcs. Mind a környező médium megértése és mind folyton és nyomban az értelem cselekvő, motorikus mozgására, nyitnak alkalmat a környező médiumból. Persze itt aztán nincs helye annak, hogy hány szirma van ennek vagy annak a virágnak, meg csipkézett szélű-e ez a falevél vagy sem? Hanem mind csak annak a világnak az akcióiról lehet szó, arról, a mi aktív mozgásra készíti az értelmet is.

És még egy diszciplína van. a melynek irányába a gyermek értelmi mozgásait tökéletesíteni lehet: az alkalmazkodás az ambiáns életviszonyokhoz. Ez a kultúrélet ismertetése és az értelemnek ezen a téren való mozgatása. A kultúrélet, azaz a kultúrtörténet. Nem az a történet, a mely elejétől végig királyok csatáiról mesél. Hanem kezdődhetik akár a szanszkritén is. Hogy látod, a szanszkritben megtalálták még a legősibb szavak, emberi gondolatok egyikét. Az még egészen állati hang volt. Dju! kiáltotta az az őseMBER, mikor elmúlt a rettegett éjjeli sötétség s kezdődött a világosság. Ezzel kezdődött a mindennapi rend is. Még állati hang. De látjátok, ebből lett később a Dyausz szó, a mi már annyit jelent, hogy isten. A Dyauszból lett Zeusz, Dyauszpitar: Jupiter. Deus, Dieu, Dio. Ebben a körben feltalálható úgyszólván minden, a mi a lélek művelődését a gyermek saját eszmozgásával hozhatja kapcsolatba. Látod, a cigányputrik a faluvégen a vademberek falvait mutatják! Nincs község-házuk, nincs ez és az a hivatal, a mely mind azzal törődik,

hogy rend és ellátás legyen. Hol a községháza, az elöljáróság, mit csinálnak ott? Hát a bíróságnál? Hát az országházban? stb. Régen így, úgy volt. Csupa olyan dolgok, a mikkel a gyermek vonatkozásba tudja tenni a maga életét. Csupa alkalmazkodási motorikus műveletek kelnek agyában.

Ezeken kívül a négy alsóbb középiskolai osztályban diszciplínaképen egyéb egyáltalán semmi sem kell. Bizonyos számtani gyakorlás, a legegyszerűbb, csupa eleven és nem papiros-példákkal. Bizonyos kézügyesség vonalak húzgálásában, csínban, körzővel bánásban. Bizonyos mértékű ábrázolási gyakorlat, eleven dolgok rajzolása; természet után és emlékezetből. Bizonyos mértékű zenei gyakorlás, ének. És semmi, de semmi több a négy alsó osztályban.

A ki ezen a négy osztályon végigment, az már megindítatott a műveltség útjára, az már nem marad műveletlen ember. Az megszerezte a tájékoztatást, hogy el tudjon igazodni tovább, akár minden iskola nélkül is. Az értelme kapott minden irányba serkentést. Nem lesz még filológus, nem lesz még esztétikus, de a gyakorlati világban van művelt tájékozódása, ha a szellemi luxusokhoz még nem is fog ezek alapján érteni.

De a négy alsó osztály egyébre még ne is neveljen.

III.

Lévén azonban *ez* a négy alsó osztály pusztán csak a mozgás elősegítésére berendezett higiéniája az értelemnek, ezen osztályokban még semmi más cél nem is lehet, mint a leg-tökéletesebb szellemi higiénia. Kezdve azon, hogy a gyermeknek félhétkor való felkeltése a városban barbárság. Normálisan tíz órakor fekszik le a városi gyerek, mert nyolcz óra előtt dolgos emberek életrendje szerint nem igen van vacsora. 9—10 óra alvás annak a gyerekeknek a legeslegelső szükséglet. Kezdődjék az iskolája 9 órakor.

De az az iskola ezenfelül ne legyen egy perczével sem egyéb, mint az ő elméjének folyton szórakoztató, mulattató mozgatója. Csak az a higiénikus beadási módja mindennek, a mit tanítani akarnak, hogy a gyereket mulattassa, hogy a gyerek azt élvezze. Mihelyst nem: baj van; nem a gyerekekben: hanem a tanításban! Csak az az egészséges táplálkozás, a mikor örömmel eszik a gyerek. Ha kedvtelenül, akkor már baj van. Megromlott a gyomor. A viszony teljesen ugyanaz az értelmi

funkciók egészsége dolgában is. A szellemi gyomornak az élvező jó étvágya a fődolog. Ennek a higiéniáját kell kitapasztalni a legrövidebb tudományos pedagógiának. Ez a tudományos módszernek a magva. Marad úgy is elég értelmetlen emberi gyarlóság a tanárok közt, hogy egyéniségüknél fogva hiányosan tudnak a céljuknak megfelelni. De legalább célul tűzessék ki ez a higiénia. Az iskolában apadnia kell évről-évre minden gyanús pszichopathikus tünetnek. Nem hogy fokozódnia. A hazulról hozott hiányoknak csökkenniük kell. Az öröklött bajoknak lehetőleg enyhülniük.

Természetesen kivált a gyermeknél a szellem higiéniája nem lévén elválasztható a test higiéniájától, az mindig épp oly gond alatt kell hogy álljon. Nem tíz perczes szünetek, hanem a második óra után, délelőtt, már egy félórás levegőzés, testi mozgás. Délután pedig okvetlen egy óra mindennap: levegőn végzett mindenféle sportokra, szabadgyakorlatokra.

Otthon semmi tanulni való. Hanem egy órára való írásfeladat. Tetszés szerint válassza a gyerek, mely tanárnak a dolga tetszik neki legjobban. A tanár büszkesége lehet, ha az övét legtöbben kedvelték meg. Az írásfeladatok mindennapi megnézéséhez nem kell tanár. Megbízhatók felsőbb osztálybeli fiúk, hogy egy-egy tízes csoportnak az irkáit ki nézze át és ki húzogassa alá a hibákat, A magyar nyelvtani órán pedig előveheti a tanár hol ezét, hol ama6+zét és beszél róla. Otthon is jobb rendben lehet a fiút tartani, ha minden szülő tudja, hogy egy órára való írásfeladat vár mindennap a gyerekekre.

Soha egy csepp fáradással ne kerüljön a gyerek az iskolából haza. Egy napon se legyen a fáradás határán. Számítani kell arra, hogy otthon még zene, nyelv, s ilyesmi is igénybe vehesse a gyereket. A saját munkái is, a mit játékból űz. Minden gyereknek van valami passziója ezzel vagy azzal pepecselni. A fáradás határáig ne kerüljön a gyerek csak lefekvéskor.

A vasárnapon kívül minden héten egy teljesen szabad nap, a mikor azonban a tanárral mennek ezt meg azt megnézni, kirándulni, mindenféle berendezéseket nézni. Télen korcsolya, hólapdázás, szóval higiéné, higiéné és higiéné!

IV.

Az bebizonyult dolog, hogy iskolában nem lehet nyelveket megtanítani. Pedig a mi magasabb műveltségünknek az első eszköze valamely nyugati, és elsősorban: a német nyelv

tudása. Mintán pedig iskolai tanítással nem tudnak nyelvet tanítani — a mint azt valósággal nem is tanulhatja a gyermek, csak gyakorlatból — és mégis meg kell tanulnia, erről kell gondoskodni azoknál, a kik a műveltségi középfokon túl egy következő magasabb fokra törekszenek.

Ennek okából nagyon meggondolandó, nem helyes-e azon eszme: hogy míg az első négy középiskolai osztály minden magyarul írni és olvasni tudó gyerek számára nyitva áll, addig az ötödik osztályba csak oly gyermekek vétessenek fel, a kik, bizonyos mértékben legalább, beszélnek németül.

Legyen az az otthoni nevelés gondja, hogy ragadjon a gyerekekre egy kis német szó. Apa, anya is beszélhet annyit németül a gyerekekkel, hogy megértse a német beszédet és tudjon rá egyszerűen felelni. Legyen ennyi a feltétele, hogy ki juthasson, magasabb értelmi kiműveléshez.

Ezeket a gyerekeket tanítsák aztán tovább németül olvasni, beszélni. Írni nem. Az megint csak egy magasabb fokon legyen feladat. A hetedikben. De olvasni és beszélni. Az olvasásból már ragad egy bizonyos mértékű írástudás a gyerekekre. Azonban a mely tanárnak a tanítványai két év multán nem tudnak legalább meglehetősen biztonsággal németül valamire felelni, azt a tanárt ki kell csapni.

És az ötödik osztályban kezdődjék az előkészítés a már tudományosabb műveltségre. Még a latint is kezdek tanítani. Declinatiót, conjugatiót, a legegyszerűbb mondatokat. De már folyton utalva a nyugati élő nyelvekre, hogy ott is így és úgy van, a németet tudják, tehát az angolban is így s úgy. Igenis, a latinból megtanítani a többi nyelvek természetét! Nem Cornelius Nepos, nem különleges latinizmusok s mindenféle filológiai különlegességek tanítása, hanem ellenkezőleg a kapcsolatoké, a hogy a latin sajtások az élő nyelvben élnek. A latin auctorok külön egyetemi tanszékre valók!

Az ötödik osztályban kezdek a számtani műveleteknek mindama része, a mely a mindennapi használaton kívül áll bár, de már a matematikai diszciplínába vezet. A határ: a legegyszerűbb matematikai képletek felállítása. Hogy kell felállítani. Ezzel már be van vezetve a matematika szellemébe, útjára. Többre nincs szüksége a legműveltebb embernek sem, ha csak nem tartozik szakmájához, de ez ismét más feladat.

Ott, a hol már magasabb fokú műveltségi tanulmányokról Van szó, ott — végre rá kell állani a mai kor álláspontjára —

ma már a legfontosabb dolog a természettudományi műveltség. Ez a tanítás azonban mindenben és teljesen gyökeresen reformálandó. Abszurdum a tanításnak az a mintája, a minek példája, hogy botanikát úgy tanítanak, hogy ilyen osztályozásokat kell a gyerekeknek tanulnia: Tok és tüző gyümölcsű növények. Hüvelyes és beczős növények. Makk gyümölcsű növények. Szem és ikerszemű növények. Kaszatgyümölcsű növények. (Báthori Nándor). És így megy az az eleven természet minden tanításánál. Kasztnik, fiókok és tékák neveit kell tanulni. El kell végre kezdeni a biológiai élet ismertetését. És fel a fiziológiáig, belefogva emberi egészségtant, a mennyit csak egy művelt embernek tudni illik. Azaz annyit, a mennyi az ő fiziológiai testének normális gondozásához szükséges. *Ez ma a legfontosabb és mindenképen a legszükségesebb műveltség!* Mentől bonyolultabb lesz a kultúremler élete, annál inkább állami, közgazdasági szükség. Azaz a biológiai élet ismeretében a célpont nem a kategóriákba való osztás, hanem az élet folyamatainak az ismerete s benne az élő emberé mindenek fölött. Persze, ki lehet dobni valamennyi tankönyvet és újakat kell írni.

Fizika helyett pedig mechanikát kell tanítani. A mechanika keretébe illesztendő mindaz, a mi fizika. Persze csak az, a mi nem matematika benne s csak a tények egyszerű összefüggése. A fizika, mint a mathezis segédeszközeivel dolgozó szaktudomány már az illető szakmákba illesztendő. A mechanika tájékoztat mindenkit a környező kultureszközök mibenlétéről. A fizika nem.

A kémiában mire való egy általános, de igen jó műveltségű embernek kémiai folyamatokat képletekben levezetni tudni; ez szaktudomány. Ellenben tudnia kell, mi egy képlet, hogy az határozza meg az összetételt. Miképp tevődnek össze a vegyületek, ez a műveltségbeli követelmény határa. Miképp fokozódnak mind összetettebbé a vegyületek. Miképp kapcsolódnak az eleven élet kémiai folyamataiba.

Föltétlenül szükséges a műveltséghez és ma teljesen nélkülözök az iskolában a közgazdasági ismereteket. Hogy miként működnek a közgazdasági szervek a kultúremlerben? Mik a bankok? Miképp szerveződnak vállalatok? Miképp folyik az állami és községi gazdálkodás? Ezekkel kapcsolatos a törvénykezés főleg a kereskedelmi törvénykezés megismertetése. A községi és állami adminisztráció. Természetesen mindez menten minden szaktudóskodástól.

Maradna még az esztétikai nevelés. Ez is, világos, teljesen kiforgatandó mai sablonjaiból. De szükséges valami az esztétikai nevelés. Nem az irodalmi és filozófiai, hanem az esztétikai. Ámde belefoglalandó irodalom, festészet, szobrászat, zene. Azonban a pubertás kora előtt ennek nincs értelme. A hatodik osztályban volna kezdhető a görög irodalom típusának az ismertetése. Egy színházi előadásba berendelni a fiúkat, iskolai külön délutáni előadásba! És ez elég a görög irodalomból. Egy kis csevegés róla a tanárral. Több nem kell. Épp így egy Plautus-előadás és egy pár mutatvány kisebb római versekből. Dante: csak mesélni belőle! Megint berendelni a gyerekeket egy Shakespeare- és egy Molière előadásra. Meg Bánk-bánba. Még egy színházi délután: három egyfelvonásost az újabb francia, angol és magyar színirodalomból. És készen vannak az általános irodalom-esztétikai anyaggal, ha a tanár minden előadásról meséli a tájékoztatókat. Lenne még a magyar irodalom ismertetése. Az egykori viszonyok ismertetése és hogy mint tükröződnek azok vissza irodalmi művekben. Semmi magolás. Két-három hangzatos strófa Petőfiből, 100—200 sor Aranyból, 4—5, ha megragad éppen, ettől vagy attól a költőtől. Játékból versenyezzenek, ki tudja szebben elmondani. Aztán mondja a tanár legszebben. De egy szót se többet. Festészet, szobrászat: tessék beszereztetni az Urániával 50 remekműnek háromszínű (azaz teljesen hű színezésű) fényképfelvételeit és háromszor elvinni a fiukat az Urániába (ingyen) s ott meséljenek nekik hozzá szöveget. Az Uránia bizonyosan szívesen végigmegy valamennyi városon. Az iskolában pedig iparművészeti dolgokon értessenek meg a gyermekkel stílt. Zene: épp így előadásokból, szórakozás útján jusson éržekeikhez. Kis hangversenyek legyenek az iskolában. Ma Bachot, Beethovent, Mozartot. Máskor megint Haydnt, Bachot, Schumant. Máskor Schumant, Beethovent, Mendelsohnt. És így egy évben tíz hangverseny, a melyeken a tanár magyarázza a szerzőket. Ez fontosabb műveltség, mint az *accusativus cum infinitiva*.

A hetedik osztály befejezésével pedig adassék meg mindenkinek azon kvalifikacionális jog, a mely ma az érettségihez van kötve.

V.

Legyen még egy nyolczadik osztály, de már nem kötelező, az egyetemekre való előkészülésre. Vagy ezt kelljen végeznie

annak, a ki az egyetemen diplomát akar szerezni, vagy felvételit tegyen.

Ebben a nyolczadikban már külön választandók volnának a tanulók a választott pályák szerint. És a mi specziálisabb szaktudás kell egyik vagy másik pályához, az itt lenne megszerezhető. Ilyen a matematika és geometria. Ilyen a latin nyelv bővebb ismerete, ha kell, és a filozófia. Ilyen a szociológia azon része, a melyet külföldön sociologie appliquének neveznek (nehogy az elmékedő szociológiába menjenek). A technikusoknak a munkák organizálása, a jogászoknak a közgazdasági statisztika, orvosoknak az egészségügyi szociológia.

Úgyszintén a korábbi tanszakoknak a részletesebb, tudományosabb kiépítése. Kinek mire lesz szüksége. Fakultatív minden; illetve a választott pályától függ.

Ez a nyolczadik év lehetne, az egyetemi évek előtt, egy kissé szabadabb év. Hadd kezdjen az ifjú társadalmi ember lenni. Hadd próbálkozzék keresettel. Hadd lásson neki, ha szüksége van reá, hogy esetleg a maga keresményéből élve végezhesse az egyetemet. Esetleg belekerült valami gyakorlati dologba és nem hajszol diplomát. Hadd tisztuljon ez alatt az év alatt a tér. Némelyek talán évekig fognak keresni, hogy később egyetemet végezhesse. Szóval hadd fogja egy kissé sodrába a szociális élet az ifjút, mielőtt egyetemre lép. Ha időt nem veszít, hanem ideje marad, akkor kísérletezik.

A kultúremler mai szociális ambiáns viszonyai mutatják az egyedüli helyes czélt, hogy mihez kell alkalmazkodnia a gyermek értelmi tevékenységei igazodásának. Minden ezen kívül eső czél »fausse route«.

Ezen vázlatnak természetesen nincs egyéb igénye, mint egy kísérletnek, a mely összeköti a higiéniai alapot a szociális czéllal. Hogy a hagyományos pedagógia elképped rajta, azt tudom. De ez nem is annak szól, hanem a gondolkodóknak.

Méry-Horváth.

A MŰVELTSÉG FONTOSSÁGÁRÓL.

Dr. PIKLER GYULA.

ELŐADÁSA A TÁRSADALOMTUD. TÁRSASÁG MÁRCZIUS 31-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN. *)

T. Társaság! T. vendégeink! Engedjék meg, hogy azt az előadási sorozatot, a melyet most megkezdünk, néhány szóval bevezessem. *A műveltségnek fontosságáról* kívánok szólni. Nem csodálkoznám, ha ennek a programnak hallatára önökön némi kétségbeesés venne erőt, ha azt mondanák: „Tudjuk, tudjuk, hogy a műveltség nagyon fontos; „őseink karddal tartották fenn a hazát, most az ész fegyverével kell küzdenünk” ezt és más ilyen intelmeket már eleget hallottunk iskolai ünnepeken és egyebütt”. Hallották; mégis merem mondani, hogy az emberek óriási nagy többsége ma sem tudja teljesen a műveltség jelentőségét. Ennek bizonyítása végett bátor leszek a körülöttünk lefolyó életnek néhány tenyéré utalni.

Egy ilyen tény a következő.

Midőn valamely oldalról kísérlet történik abban az irányban, hogy az emberek a sötétség felé vitessenek, hogy elavult babonák megszilárdittassanak és terjesztessenek, hogy egy ilyen irányú lelkiállapot fenntartassék vagy fokoztassék, meg szoktam figyelni, micsoda érveket hoznak fel, milyen vádakot hangoztatnak ilyen kísérletekkel szemben a másik oldalról. Azt találtam, hogy a leggyakoribb és legerősebben hangsúlyozott ellenérv a következő: »Egy ilyen kísérlet megbontja a nemzeti egységet, széthúzást okoz, egységes magyar nemzet csak liberális alapon lehetséges”. Nos valóban ez volna-e a legnagyobb bűne egy ilyen kísérletnek? Igazán azt higyjük-e, hogy — a mint a gyermekeknek az iskolában a történeti órán tanítani szói ás — a legnagyobb fontosságú a nemzetre nézve az, hogy körében visszavonás, viszály ne legyen? Nem áll-e inkább az, hogy minden haladás viszályokkal, visszavonásokkal kapcsolatosan történik? Nem lehet-e azt a vádat a felvilágosodás törekvéseivel szemben is felhozni, a melyeknek szintén vannak elleneseik, a melyek szintén megbontják

* A társaság által a *középiskolai reform* kérdésében indított előadás- és vitaciklus megnyitója. Itt tudatjuk, hogy e ciklus összes anyaga a *Huszadik Század Könyvtára*-ban, két kötetben fog megjelenni. (Az I. kötet június elejére, a II. kötet októberre.) A munkát a társaság tagjai illetménykép kapják; előfizetési ára a Huszadik Század előfizetői, továbbá tanárok, tanítók, orvosok és munkásszakszervezetek számára 4 kor, mások számára 6 kor., míg bolti ára 8 kor. lesz. Megrendelések a Politzer Zs. és fia kiadó-céghez intézendők.

az egységet, a békét az emberek között? Kétségtelen, hogy nem ez a legnagyobb baj ezekben a törekvésekben, nem ez adja igazi kritikájukat. — Egy másik vád, a melyet ily törekvésekkel szemben hangoztatni szoktak, az, hogy a felekezetek egyenjogúságával ellenkeznek. A kulturális ideál tehát, a mely ezen védekezők előtt lebeg, az, hogy a mai felekezetek, úgy, a mint vannak, békében, egyenlő joggal tanítsák örökké a maguk tanításait. — Vagy azt szokták ellenük vetni az ilyen törekvéseknek, hogy a gondolkodás szabadságával vannak ellentétben — mintha maga ez a szabadság volna a műveltség terén az a végső jó, a melyet okvetlenül fenntartani kell, mintha nem állna az, hogy az emberiség legnagyobb haladásai a gondolkodás szabadságának megsértésével is történtek, az előrehaladás akadályainak a hatalom által való eltávolításával. — Ilyen ellenvetéseket szoktak ezen törekvések ellen hangoztatni, azt azonban, hogy azok a tanok, a melyeket terjeszteni akarnak, egyszerűen *nem igazak*, hogy azok *nem visznek helyes cselekvésre*, hanem helytelen cselekvésre, hogy azok a természethez való alkalmazkodásnak rossz módjai, hogy azok improduktívak és improduktív embereket teremtenek, sőt az anyagi jólétet, az egészséget, az élet összevont javait egyenesen csökkentik és hogy mindez még hozzá költséggel és munkával, tőke és munka árán történik, ezt a legkritikább esetben szokták kimondani. Végig szoktam nézni ily alkalmakkor a közvélemény erre vonatkozó nyilatkozatait, a mint azokat a sajtóban láthatni, *érdemben* sohasem történik kritika ezen irányok felett, mindig arról van szó, hogy egyenetlenséget terjesztenek, az egyenjogúságot, a gondolat szabadságát sértik. Azt, hogy egy kulturális iránynak az az igazi kritikája, hogy igaz-e, vagy nem, helyes-e vagy nem, abban az értelemben, a melyet az imént kifejtettem, ezt sohasem vagy csak igen ritkán hallhatjuk. Vagyis a műveltség tulajdonképeni jelentősége nem világos ez esetben az emberek előtt.

Egy másik példát említek, t. hölgyeim és uraim, szintén a mindennapi életből. Ha figyelemmel kísérjük a hírlapi és társalgásbeli nyilatkozatokat arról, miért harcol győzelmesen Japán Oroszországgal, a következőkkel találkozunk. Egyik helyen azt halljuk vagy olvassuk: „A japán katona tudja, hogy ő hazájáért harcol, ez lelkesíti, míg az orosz kedvetlenül engedelmeskedik a zsarnoknak: ez az oka a japán győzelmeknek, az oroszok vereségeinek.” Mennyi ténynyel van ez ellentétben! Vajjon a napóleoni hadseregek nem hódító hadjáratra mentek-e? Vajjon minket nem hódítottak-e meg a törökök és nem tartottak-e hódoltságban 150 esztendőn át? Vajjon az embereket vitézségre nem tüzel-e a hódítás vágya is, az állam határainak kiterjesztése és az evvel járó javak utáni törekvés? Nincsen-e tele evvel a történelem? Hát micsoda a tényekkel homlokegyenest ellenkező állítás ez?! — Másutt ezt olvassuk: „Egy ország legyen akármilyen nagy, ha nincs alkotmánya, ha deszpotikusan uralkodnak felette, mindig gyöngé; egyedül

az alkotmányosság ad a nemzeteknek hatalmat.” Ez felületes felfogás, mert a kész kormányformát és nem az alatta levő műveltséget, a melynek a kormányforma a következménye, jelöli megdöntőként. — Sőt egyik újságban azt olvastam, hogy az európai kontinens körvonalai valami misztikus módon mutatják, hogy Oroszország soha sem lehet hivatva arra, hogy tengeren uralkodjék, és hogy innen származik Oroszország gyengesége. — Azt a föltevést azonban, hogy a háborúnak tényleges lefolyása onnan ered, hogy Oroszországban a felnőttek három negyedrésze analfabéta, hogy az orosz egy műveletlen, kultúrában hátramaradt nép, hogy ezt a népet oly irányban viszik, hogy ne művelődjék, hogy a fejét megtömi oly eszmékkel, a melyek a helyes cselekvéssel ellentétben állnak, ezt a közvélemény egyetlen orgánumban sem olvastam.

És nemcsak erre a speciális esetre nézve, hanem általában, a mikor arról van szó, hogy nemzetek miért virulnak, nemzetek miért pusztulnak: a legkritikább esetben találok okként megjelölve akár az iskolai tankönyvekben, akár az iskolákon kívül azt, hogy némely nemzetek a műveltségben előrehaladtak, progresszívek voltak, mások pedig hátramaradtak, konzervatívek voltak, hanem sokkal inkább hivatkoznak arra, hogy némely nemzetek hazafiasak voltak, vitézek voltak, mások kevésbé hazafiasak, kevésbé vitézek, és hogy ezeken az erkölcsi tulajdonságokon fordult meg előrehaladásuk, pusztulásuk.

Már most kétségtelen ugyan, hogy a míg több egymást kizsákmányolni akaró állam van a földön, a támadásokkal szemben szükséges a hazafiság és vitézség, de ha körülnézünk, látjuk, hogy hazafiság, vitézség tekintetében alig különböznek egymástól a népek, és hogy lehetetlen a fensőségről le hanyatló és a rosszabb helyzetből jobb helyzetbe jutó népek sorsát avval magyarázni, hogy lelki természetük, hazafiságuk, vitézségük megcsökkent, illetőleg megnövekedett. Lehet-e józanul azt mondani, hogy a spanyolok az idő folytán kevésbé hazafiasak, a lengyelek vagy törökök kevésbé vitézek lettek? Nézzük meg jobban a hanyatlott népeket; Lengyelországot, Törökországot, Spanyolországot, Olaszországot a legújabb ideig, Franciaországot az utolsó évszázadban: oda fogunk jutni, hogy a konzervatív népek, a melyek műveltség tekintetében nem haladtak előre, új ismereteket nem akartak felvenni, (Franciaország elnyomta a reformációt, a forradalom után nagy részben visszaállította az egyház hatalmát) hanyatlottak. Anglia, Németország, Skandinávia, újabb időben Japán, a melyek radikálisabban felvették a középkorinál újabb és a legújabb műveltséget, a melyek a konzervativizmus által nem engedték magukat lebilincselni, ezek előrehaladtak. Hogy pedig miért konzervatívabbak némely népek másoknál, annak csak egy okára utalok most rá: Azok a népek, a melyek valamely műveltségi fokon igen nagy virágzásra jutottak, azok kiváló nagy mértékben ragaszkodnak ahhoz, azok leghajlandóbbak azt hinni, hogy annál, a mi által nagyok lettek, meg kell maradniok; ez az oka annak, hogy a valaha oly nagy Spanyolország, Törökország oly igen nagy

mértékben lettek konzervatívok. Ugyanez az oka annak, hogy Anglia, a mely oly korán lett nagyiparos, demokrata és reformátorius, ma aránylag konzervatív az újabb időben fölemelkedett Németországgal összehasonlítva, a hol ma oly erősen terjed a szocializmus, a mi mutatja a nép radikális gondolkozását, új eszmék felé való haladását. És látjuk, hogy evvel kapcsolatban legújabban Anglia fensőbbsege Németországgal szemben csökken. Az az igazság, hogy a konzervatív népeknek legalább *ceteris paribus* hanyatlaniok kell, ellenben a műveltségben előrehaladó népeknek fel kell virágzaniok, banális igazság, de igazság és alapvető igazság, ép oly banális és alapvető igazság, mint az, hogy az egészséghez levegő, napfény és tisztaság kell, a mi mindazonáltal a legújabb időkig szintén nem tudtak, sőt a mely igazsággal ép ellentétesen jártak el.

Íme, volt szerencsém önöknek, t. hölgyeim és uraim, megmutatni, hogy ebben a nagy kérdésben, a melyen annyian töprengenek: hogy miért virágzanak fel, miért pusztulnak el népek, a melyet iskolákban és iskolákon kívül annyit tárgyalnak, ebben a műveltség jelentőségét nem ismerik fel, nem is gondolnak rá. Csodálatos, hogy azt, a mi legközelebb fekszik, a mi oly egyszerű, mint az, hogy $2 \times 2 = 4$, a mi oly banálisnak tűnik fel, miután az ember megmondotta, azt nem veszik észre. A népek két sorozatát, a melyet feltüntettem, úgy is szokták megkülönböztetni: északi népek, déli népek, vagy germán fajok, latin fajok, és azt szokták mondani, hogy ezen a klimatikus vagy faji különbségen fordul meg a dolog, pedig egyszerűen az áll, hogy azok a népek, a melyek műveltségben előrementek, virágzásnak indultak, a melyek műveltségben visszamaradtak, hanyatlottak.

Engedjék meg, hogy egy harmadik példát is hozzak fel a mindennapi beszélgetésből és a napi irodalomból. Daczára azoknak a folytonos csalódásoknak, a melyeken az emberiség keresztülment, azt látjuk, hogy az emberek a kormányzat becsületességét még mindig a kormányzók becsületességétől várják. Folytonosan azt remélik, hogy a tényleges kormányzók után jönnek majd mások, az eddigiek ugyan nem voltak becsületesek, de az újak becsületesek lesznek és önként önzetlenebb kormányzatot fognak teremteni. Pedig még csak nemrég czáfolta meg az ilyen várakozást az a korszakos példa, a mikor az „ancien régime” megbukott és a harmadik rend jutott uralomra. Akkor is azt mondták: ez a becsületes osztály, és ma mindenki tudja, hogy ez a középosztály ugyanolyan önző kormányzatot gyakorol, szintén hivatali ellátásokat, jövedelmet, üzleteket keres, ép úgy ismeri a nepotizmust, mint a régi uralom. És az emberiség egész története mutatja, hogy az ember nem lehet becsületes, az emberi természetben ez adva nincs, abban adva van a csaknem korlátlan önzés. Az állami intézmények, a kölcsönös ellenőrzés intézményei, uralkodók ellenőrzése a törvényhozó testületek által, ezek ellenőrzése a nép által, mindezek meg nem érthetők másképp, mint az emberben levő önző törekvések

folyományakép. A kormányzóknak ez az ellenőrzése pedig, a melyből az egész alkotmány áll, és a mely egyedül biztosítja a kormányzatnak legalább bizonyos mértékig való igazságos voltát, a néptől a megfelelő ismereteket kívánja, mint minden tevékenység, mint a természet bármely elemének, mint akár az állatok és ezek közt a ragadozó állatok ellenőrzése, a melynek csak egy neme az emberek ellenőrzése. Ép azért helyesen mondja valaki, a ki az igazságnak, az igaz műveltségnek és nem pusztá szólamoknak, nem kenetteljes hazugságoknak volt képviselője, Széchenyi István: „A közintelligencia az önkénynek egyedüleg valódi fékje.” Hozzátehetjük, hogy a társadalom igazságos vagy legalább az igazsághoz közel jövő berendezéséhez nem is szükséges az a hiába keresett önzetlenség, hanem elégséges az intelligencia által vezetett önzések kölcsönös ellenőrzése. A jellemzett uralkodó felfogás Széchenyi meggyőződésével tökéletesen ellentétes, a műveltségnek, a nép nagy tömege műveltségének eme nagy jelentőségét megint nem látja be. És hogy visszatérjek az előbbi példára, a mostani háborúval kapcsolatban napfényre jutó orosz korrupció, mely a háború kimenetelére döntő befolyással van, megint csak onnan származik, hogy nagyon csekély ott a tömegben az intelligencia, „az önkénynek egyedüleg valódi fékje.”

Íme példák a mindennapi életből, a melyek azt mutatják, hogy az emberek nincsenek áthatva attól, nem látják át világosan, mennyit tesz a műveltség, mi annak a jelentősége. Szólamok vannak erre nézve, de igazán átérteni minden téren és alkalmazni az emberek ezt az igazságot nem képesek.

De azok, a miket mondtam, még mindig nem hozzák ezen igazságot elég közel az emberek legtöbbszörének szemléletéhez. Még inkább a mindennapi életre kell rámutatnom.

Az, hogy mindegyikünk munkájával mennyit keres, a társadalom műveltségétől függ, amely körülötte van. Nem vámokban, csalafintaságokban, az embereknek, mint fogyasztóknak megadóztatásában az emberek mint termelők javára, ebben a *circulus vitiosus*-ban van a feltétele annak, hogy egy ország gazdag legyen, hanem abban, hogy művelt legyen, termelni tudjon és sokat tudjon termelni. Annak, hogy ugyanavval a munkával, a melylyel Magyarországon keveset tudok keresni, annyira, hogy egy kétszobás lakásra, csupán a legegyszerűbb szükségletekre telik, ugyanavval Angliában egy kis családi házra, valószínűségi jólétre valót keresek, ennek oka az, hogy ott műveltebb a társadalom, műveltebb a közönség, a melylyel együtt termelnek, a mely a földet gyümölcsözővé teszi és termékeit feldolgozza. Annak az oka, hogy nálunk, Magyarországon csaknem minden második gyermek első életévében meghal, Angliában ellenben körülbelül csak minden ötödik, ennek oka, hogy nálunk a műveltség kisebb, hogy kevésbé jó erők állnak rendelkezésre a gyógyításra, hogy az emberek nagy tömege kevésbé munkálkodik össze az egészséget közösen veszélyeztető bajok

elhárítására, hogy túlságos mértékben fordítja jövedelmét improduktív költségekre, például inkább oktalan perlekedésre, mint az egészségre, ügyvédekre, mint orvosokra. Az tehát, a mi nálunk a sors csapásának látszik és pedig a sors legnagyobb csapásának, az tulajdonkép a műveltség hiányának következménye; milyen kevés anya, apa gondol erre!

Egyszóval, és itt foglalom össze azt, a mit itt egyes példákban adtam: az a józan, tudományos felfogás még kevésbé hatotta át az embereket, — és ez szükséges a műveltség igaz jelentőségének felismerésére — hogy az emberi élet, úgy az egyéni élet, mint az állami élet a maga közös munkálkodásával, közgazdaságával, honvédelmével és hódító háborúival, sőt, merem mondani, az emberekre és azok lelkére gyakorolt fegyelmező, ellenőrző, rábeszélő lelkesítő hatásával is, — nem habozom a szót kimondani — technikai folyamat, a mely a természet rendje szerint és a természet törvényeinek uralma alatt történik, a mely jobban vagy rosszabbul, sikeresebben vagy kevésbé sikeresen, tartósabban vagy kevésbé tartósan a szerint folyik, a mint az alkalmazott ismeretek helyesebbek vagy kevésbé helyesek. Ez a józan tudományos felfogás az életről föltétele annak, hogy az emberek felismerjék a műveltségnek teljes jelentőségét, (eltekintve attól a gyönyörtől, a melyet önmagában ad). Ez a természet-tudományi felfogása a dolgoknak, a mely a legkülönbözőbb tereken kiszorította egy látszólag idealisztikusabb, de nagy kérdés, hogy valóban idealisztikusabb, és mindenestre kevésbé igaz és hasznos felfogását a dolgoknak, ez szükséges ezen a téren is.

Szerény nézetem, egyéni óhajomásom szerint ebből a szempontból kell tekinteni az oktatás kérdéseit is. Vizsgálni kell, vajjon az életre gyakorolt ezen hatásai szerint a középiskolai oktatás rendszere helyes-e vagy nem helyes. Kétségtelenül lesznek másoknak egészen más álláspontjaik is, ezen meggyőződések megismerése szintén igen tanulságos dolog, de az épen jellemzett felfogást teljesen bizonyára senkisémmelőlözheti, annyira a tényekben gyökerezik.

Nem hivatásom azon küzdelmekben, a melyek itt a különböző szempontok és irányzatok között kétségtelenül le fognak folyni, most állást foglalni, nem is akarom ezt most tenni, de engedjék meg, hogy ily állásfoglalás helyett végezetül egy tény, egy történeti tényt állapítsak meg, megállapítsak azért, mert könnyen lehetséges, hogy ennek a ténynek fel nem ismerése folytán józan, czélszerűségi, helyességi vagy igazsági felfogásokkal szemben másféle felfogások érvényesülnek, még azoknál is, a kik különben az utóbbi felfogások alapján állanak, de e tény ügyeimén kívül hagyása folytán feszélyezve vannak abban, hogy ezt a mértéket, ezt a kritériumot alkalmazzák. Erre a tényre a következőképp jutunk rá.

Gyakran szokták hangoztatni, hogy míg a mai középiskolai oktatás fentartani, megóvni, ápolni akarja mai műveltségünk történelmi

alapjait, addig a modern változtató törekvések ezen a téren ellentétes természetűek, elhanyagolják e történeti alapokat. Nos bátor vagyok arra utalni, hogy ez az ellentét nem áll fönn. Nem áll az, hogy a mai középiskola „históriai alapon áll”, hogy a mai műveltségnek történeti alapjait óvja meg. A mai középiskola ugyanolyan forradalmi, ugyanolyan radikális modernségi törekvéseknek, újításoknak, históriai alapok elhagyásának köszönheti létét, mint a melyekről ma a legmodernebb táborban szó van. Az egész mai közoktatás, az általános elemi oktatás már az írás-olvasás általános tanításával is, a középiskolai oktatás a klasszikus oktatással, nemzeti történelmével, nemzeti irodalomtörténetével, a felső oktatás természettudományi szakaival, műegyetemével, mind egy ilyen újítás következménye, a mely megtörtént kapcsolatosan azzal, a mit az újkornak nevezünk — a nagykörű közgazdaság, a messze vivő forgalom kifejlődésével, az elméleti ismeretek haladásával, a humanizmusnak felébredésével, a reformációval, a felvilágosodással, és a mely a gyanús, antiidealisztikus, kiforratlan, éretlen, a históriai alapokat megingató irányzatnak tekintetett, tekintetett akkor, a mikor a nép nagy tömegének egyedül a katekizmus és a szentek élettörténete tanított, a felsőbb oktatásban a teológiának volt meg az egyeduralma, a mikor a latin és görög írók olvasása egyáltalán nem volt általánosabb kincse az embereknek. A reformáció később a gazdag nagyiparosok, sőt az arisztokrácia vallása lón, azok csakhamar fejei a hugenotta mozgalomnak Franciaországban, de eleinte a hugenották lelketlen izgatónak, gyanús, kétes elemeknek tekintettek. Az a gondolat, hogy a gyermekek nagy tömegét írni-olvasni tanítsák, először protestáns városokban támadt; iparosok alapítottak író, olvasó, számoló iskolát a gyakorlati élet számára. Nemzeti irodalom tanítása, latin, pogány írók olvasása, nemzeti történelem tanítása a szentek életének tanítása helyett — ez egészen új, felforgató dolognak tekintetett. Nem áll tehát, hogy a mai középiskola fentartotta a históriai alapokat, ellenkezőleg ellenök támadt a középkori históriai alapoknak; a szkolaszticizmus hatása például, leszámítva a hittant, ma alig található közép és felső oktatásunkban, maguk a filozófia professzorai is csak nagyon kevésbé ismerik, alig olvassák a szkolasztikus filozófia éleseszü gondolkodóit. Az egész teológiai felfogás hatását a lehető legcsekélyebbre szorították le az újkor előrehaladásával, azt nagymértékben elnyomták, és az nagymértékben el van feledve a papi szemináriumokon és teológiai fakultásokon kívül. És viszont maga ez a középkori keresztény tanítás, a mely a mait megelőzte, vajjon megtartotta-e a históriai alapokat, vajjon nem igyekezett-e az embereket eltávolítani a pogány nemzeti vagy törzsi világból, nem igyekezett-e még annak emlékét is megszüntetni? És nem abban volt-e annak kulturális hatása, a középkori keresztény műveltség áldása, hogy azokat a civilizálatlan primitív embereket kiragadta világukból és belevitte a fejlettebb hellén világfelfogásba és római gyakorlati életbe? Mind a

kettőről, a középkori oktatásról és a mai újkori oktatásról egyaránt az áll tehát, hogy nagymértékben eldobták azt a halasztót, a mit értéktelennek vagy károsnak találtak; minden kor megcsinálta magának azt az iskolát, azt az oktatást, elterjesztette azt a műveltséget, a melyet helyesnek talált, úgy hogy az, a mit ma modern törekvésnek nevezünk, az nem első merész kísérlet.

Minden kornak meg van erre a maga joga, és egyedül a cél-szerűség és, a mi ennek legfőbb eszköze, az igazság szempontjából kell megbírálni a közműveltséget, az oktatást. Midőn ezt tesszük, csak folytatjuk azt a haladást, azt az újítást, a melynek a középkori oktatás és az eddigi újkori oktatás is szakai voltak.

U. i. Az az előadásom (fönnebb 531. lap), hogy a nép szélesebb rétegeinek írni-olvasni tanítását először protestáns városokban kezdték, téves; a német iparos városok iparosainak említett iskolái megelőzték a reformációt, és a reformáció, a mely a magasabb latin iskolát nagyon ápolta, a népiskoláért igen keveset tett. De mégis igaz az, hogy az iparosok ezen iskolái többnyire az egyház iskolamestereinek és hatóságainak ellenkezésével találkoztak. Ez az ellenkezés néhol igen heves volt; így pl. 1402-ben IX. Bonifácus pápa Hamburg városához bullát intézett, a melyben exkommunikáció, *interdictum* és *suspensio* terhe alatt követelte, hogy az ottani ilyen újfajta iskolák 6 nap alatt bezárassanak. A beszédemben előadott általános tétel, hogy az egész mai közoktatási rendszer gyökeres újításokból

fejlődése függ össze.

P. Gy.

SZEMLÉK.

Két szociológiai évkönyv.

Paris, 1905. április hava.

I. L'année Sociologique. (Publiée sous le direction de Émile Durkheim. Septième Année. Paris, Alcan 1904.)

II. Annales de l'Institut international de Sociologie. (Publiées sous la direction de René Worms. Tome X. Contenant les travaux du cinquième congrès tenu à Paris en Juillet 1903. Paris. V. Giard x. E. Brière 1904.)

Talán e két érdekes könyv megbeszélése kapcsán kissé tisztázhatom azokat a módszertani megfontolásokat, melyeket a *Huszdik Század* áprilisi számában volt alkalmam fejtegetni s melyek félreértésekre vezettek. Így valaki, kinek ítélete előttem szerfelett becses, a lélektani introspektív módszer föltétlen visszautasítását látta említett cikkemben, melylyel szemben e kutatási mód elsődleges fontosságát vitatja levelében eképen:

„Én az introspektív módszert ma mellőzhetetlennek tartom és elsőrendű szükségnek az introspekció precizizozását a szörszálhasogató pontosságig.

Egész mélyre nézve különben más forrása a tudásnak nincs, mint az introspekció. (Más módszer sincs.) A természettudománynak, a fizikának, a chemiának sincs; ez utóbbi természettudományok csupán abban különböznek a lelki tudományoktól, hogy az introspekció által nyújtott különböztető jelek közül (a tudománynak más célja nincs, mint ilyeneket adni) már nagyobb mértékben utalhatnak egyenes vonalak közti különbségekre, a melyek terén legfinomabb s ezért leggyümölcsözőbb különböztető képességünk. *Az introspekció tehát mindvégig minden tudománynak egyetlen módszere lesz.* Németországban ma ez a legdisztinguáltabb természettudósoknak uralkodó felfogása.

Ennek igazsága mellett mégis érthető marad a te különböztetésed introspektív és objektív módszer között. Azt akarod t. i., hogy ne írjuk le más emberek lelkiállapotait, hanem olyan tényeket, melyek

csak a magunk lelki állapotának nevezhetők (t. i. a más embereken való egyéb eseményeket, nem lelkiállapotaikat). Bármily paradoxnak lássék is, voltaképp ezt jelenti az a kívánságod, hogy ne az introspektív módszert kövessük. De az előbbi kérdésben mondottak mégis jelentőséggel bírnak a te kérdésedben, mert rámutatnak arra, hogy mindkét esetben a magunk lelkiállapotait írjuk le, a fizikában és chemiában is és hogy ez utóbbiaknak (az egyenes vonalakról mondottakon kívül) nincs biztosabb, „tudományosabb”, még kevésbbé: mélyebbre menő módszerük, reálisabb tárgyük.

Becsüljük meg az introspekciót! Azzal, hogy pontosak vagyunk benne. A pontosságnak óriási lehetőségei vannak még abban és azzal a tudományos kielégülésnek óriási forrásai. A ki pontosan úzi, eredményei elérésénél teljes biztonsággal érzi, hogy elvitázhatatlan, szilárd, a tudományból soha el nem tűnhető igazságra jutott és nemsokára tapasztalja, hogy a jóra való ilyennek veszik. Viszont, ha ő türelemmel ilyen könyvet olvas (a milyen pl. néhány újabb német lélektani könyv), érzi, hogy tényekre akadt, el kell őket fogadni és hogy lehet és kell rájuk építeni! A társadalmi tudomány, nézetem szerint, távolról sem annyival tökéletlenebb a természettudományoknál — az exaktaknál sem — mint a hogyan gyakran mondják.

A természettudományokat azok túlbecsülik, a kik nem ismerik őket. Viszont minden korban voltak az igaz és tökéletesedésre képes társadalomtudománynak képviselői (Epikur, Macchiavelli, Bentham, Ihering, Nietzsche, Schopenhauer stb.), de nézeteiket nem fogadták el oly nagy egyértelműséggel, mint a hogy a természettudományban az igazságot elfogadják és folyton mindent újból előlről kell kezdeni. Ennek és ezzel a *társadalomtudomány valóságos és állítólagos* (t. i. tényleg csak a vélemények megosztottságát jelentő) *tökéletlenségének legfőbb oka*: ez érdekből származó elfogultság és szándékos hazugság, mely a társadalomtudományban sokkal, de sokkal nagyobb, mint a természettudományban, mert az előbbi nézeteinek elfogadása sokkal, de sokkal közvetlenebb és gyorsabb hatású az érdekekre, mint az utóbbi nézeteinek elfogadása. Ezért azután a pontosságra való igyekezet is kisebb (az introspekcióban is) és egy általános *Liederlichkeit* áll be a tudományban. A rosszhiszeműségből és elfogultságból eredő ostoba gondolkodás uralma a társadalmi tudományban oda von mindenféle, tudományra képtelen, kiseszű embert, mert ott föl vannak mentve a szigora tudományosságtól, Ezeket is ünneplik, terjesztik és ezzel beáll egy általában alacsony niveau. Merem állítani, hogy a matematikusok és fizikusok átlagos intellektuális képessége magasabb, mint az emberi tudományokkal foglalkozóké. Itt a foglalkozás megtűr olyan embereket, a milyeneket amott kivét. De a legelsőrendű embereknek is nagyobb az elfogultsága, mikor társadalmi kérdésekkel foglalkoznak.”

Idéztem e levél főpasszusait, melynek formai hevenyészettsége mit sem árt gondolatai súlyosságának s megfigyelései élességének.

Így kétségtelennek tartom, hogy a régi érdekköröknek az új igazságtól való félelmében levélíró tényleg megtalálta a társadalomtudomány bizonytalan helyzetének egyik fő-főokát. Az írók, a hatalmasoktól való félelmükben, avagy osztályelfogultságból: leplezgetőkké vagy tisztességtelenné lesznek. E tényen alig kell bővebben inzisztálni. Hisz nem nyújthat ország erre a szomorú igazságra több példát, mint hazánk. (A természettudományok gyorsabb fejlődése is csak azóta vált lehetségessé, hogy a vallási érdekkör domináló szerepét elvesztve, az új igazságokat nem nyomhatta el többé.)

Kevésbbé tudok egy véleményen lenni a levél egyéb részeire vonatkozólag.

Mindenekelőtt véleményemet kell precizírozni. Először a tulajdonképeni lélektan kutatási módszerét a vitából kirekesztem (az egyszerűsítés okából) s a kérdést így állítom fel:

— A szociológiában mely módszer biztat a siker reményével?

E kérdésre azt válaszolom, hogy az a szociológia, mely kizárólag, vagy főképp az egyéni öntudat tényein épül fel, megbízhatatlan és tudománytalan. Azt állítom, hogy a lélektani magyarázat legfeljebb egy kiindulási hypothezis jelentőségével bírhat, de egy tudományos szociológiai kutatásnak a külvilág tényein s a kauzalitás alapján kell felépülnie. Azt vitatom, hogy egészen úgy, a mint biológia törvényszerűségeket nem állapíthatott meg egy egész csomó mikroszkopailag kimutatható sejtjelenség (protoplaszma, sejtmag, oszlás, bimbózás, polaritás stb. stb.) és pontosan végzett kísérletezés és összehasonlítás nélkül: tökéletesen úgy nem juthatok el valóságos társadalmi törvényszerűségekhöz a társadalmi struktúra, a részek összefüggése, a pontosan megkülönböztetett képletek összehasonlítása, a társadalmi fejlődés különböző fázisainak a lehetőségig pontos ismerete nélkül.

S állítom mindenekfelett, hogy ha az egyéni öntudat tényei a külső valósággal, *a szerfeletti gonddal megállapított külső valósággal* ellentétbe kerülnek — hogy akkor az egyéni öntudat állítólagos tényeinek kell engedniök.

Szóval a külső, objektív, mindenki által megállapítható, mérhető s ellenőrizhető tényeknek ugyanezt a tisztességet kell megadni, mint a természettudományokban: *fel kell adni minden hypothezist, mely ezekkel a tényekkel ellentétbe jut!*

Most már éleselméjű ellentmondóm azt állítja, hogy ez az egész disztinkció hamis: a természettudomány is introspekción épül fel.

Hát bocsánatot kérek: de ez játék a szavakkal, a szavakkal, melyekről Le Dantec helyesen állítja, hogy azok a tudományos zűrzavarnak főokai, hogy emberi gyártmány létükre eredetük minden pontatlanságát beviszik a tudományba.

Tisztelt ellentmondóm fenti érve ugyanis semmi egyéb, mint a kanti ismeretelmélet ellenem fordítása. Ez az ellenemfordítás azonban csak látszólagos. Kant óta valamennyien tudjuk, hogy a külső realitás csak idegrendszerünk útján jön tudatunkba, hogy mindenkori tudásunk nem más, mint a külső realitásnak érzékszerveink s idegrendszerünk mindenkori állapota szerint leszűrt darabja, melynek tényei között értelmünk hasonlóságokat s különbözőségeket — vagyis ismertetőjeleket — állít fel.

Ez tény — a mit senki sem vitat többé. S ennyiben minden tudomány introspekció, a mennyiben az idegrendszer benyomásai között igyekszik rendet csinálni.

Ámde hogyan igyekszik? Úgy-e, hogy az öntudat tényeit *pur et simple* elfogadja s azok felett okoskodik. Távolról sem. A természettudomány jól tudja, hogy ez az emberi öntudat egy igen zavaros agglomerátum, melyben kevés pontos ismeret mellett egy egész csomó balhit, „eszme”, képzelődés, illúzió, vágy, remény, ösztön, *subconscient* babona és félelem stb. van. A természettudomány nagyon jól tudja, hogy a tudomány α -ja és ω -ja ezekkel az „öntudati tényekkel” szemben a legmesszebbmenő szkepszist és bírálatot gyakorolni, hogy a lehetőségig hű képeket kapjunk a külső realitásról, hogy ezeket a lehetőségig hű képeket a lehetőségig pontos viszonylatokba hozzuk. A természettudós nemcsak, hogy *en bloc* nem fogadja el öntudati tényeit, de érzékszerveiben sem hisz, sőt azokat egyre alkalmasabb technikai berendezésekkel ellenőrzi s egészíti ki. S a végcél mindig egy: a külső, objektív realitás lehetőleg pontos megkülönböztető jeleit kapni, elkülönítve azokat a tév ismeretektől, eszméktől, érzelmektől, babonáktól, vágyaktól — szóval öntudatunk szubjektív tényeitől, melyek a külvilág által felkeltett való viszonylatokat zavarólag körülzsongják.

Ilyen értelemben nyilvánvaló, hogy igenis nemcsak jogom, de kötelességem az objektív s az introspektív módszer között különbséget tennem. A természettudomány szigorúan él vele: *mióta tudomány lett*, szavakon s eszméken való okoskodás helyett. Le Dantec gyönyörűen mutatta ki, hogy a protisták életét könnyű volna emberi nyelven leírni. Lehetne ezen állatok belátásairól, érzelmeiről, önzéséről, altruizmusáról stb. stb. beszélni. (S ne feledjük, hogy semmi okunk sincs ezen állatok életét qualitative másnak tekinteni, mint a magunkét a fiziko-chemiai törvényszerűség világában!) Ki beszél ma így a biológiában? Ehelyett roppant gondos felvételek, kísérletek és összehasonlítások történnek. S hála ezeknek a felvételeknek, kísérleteknek és összehasonlításoknak *α nélkül, hogy a sejtbológia lényegét, belső lefolyását, fiziko-chemiai mechanizmusát ismernők*, a Pasteur lángelméjének sikerült bizonyos *külső, jól megállapított összefüggésekre* a gyógyászat soha nem sejtett, eredménydús eljárásait felépíteni.

S bátran azt lehet mondani, hogy míg a régi természettudomány eszmékkel, elvekkkel, fogalmakkal foglalkozott dialektikai módszerrel:

addig a modern természettudomány tényeket keres, *külső, objektív, megmérhető s összehasonlítható tényeket*. Egy pusztán lelkiállapotot nem lehet felülbírálni; de minden épszemű ember egyfélekép fogja leírni a mikroszkop alatt látható mitosist. Ez egész más kutatási módszer, mint azon — különben általam is nagyrabecsült — tudósunké, a ki heteken át volt képes ezen a problémán gondolkodni:

— Van-e öntudatunkban valami, a mi eleve azt mondja, hogy a fekete és fehér összekeverése inkább szürke, mint vörös színt fog adni? ... S állítom, hogy még Németország „distinguált természettudósai” között sem fog találkozni egy is, a ki hajlandó volna ezt a problémát tudományosnak elismerni s ettől az introspekziótól valami jót várni.

És ebben az értelemben igaza van Lévy-Bruhlnek, a ki érdekes új könyvében nemrég a tudomány első feltételének a tudomány *deszobjektívizálódását* tekinti. S ugyanez az író nagyon szépen mutatja ki, hogy az antik természettudomány ugyanazokban a bajokban szenvedett, mint a mai szociológia: „Az analógia frappáns lesz, ha a Sokrates előtti φυσικοί-okra megy vissza az ember. Az a tendenciájuk, hogy az összes jelenségeket egy vagy több fundamentális elemmel magyarázzák meg, az a szokásuk a tények értelmezésében, hogy a szárazát és a nedvest, a hideget és a meleget vagy az atomokat majd összehozzák, majd szétválasztják, ismét előfordul filozófusaink erőlködésében, kik az egész erkölcsi realitást egy vagy több fundamentális elemmel (öröm, érdek, kötelesség) akarják megmagyarázni. Az utilitáriánusok, a hedonisták, az eudaimonisták, a kantianusok és a többi moráltheoretikusok közötti vita tökéletesen megfelel a Heraklit, Anaxagoras, Empedokles, Demokritos és Parmenides hivei között lefolyt fizikai vitáknak. Ezen filozófusok doktrínáiban néhány tény pozitív ismerete össze volt keverve metafizikai fogalmakkal és ezen két kategóriabeli elemeknek szétválása csak lassan ment végbe”.*

Most már azt hiszem, hogy a szociológiában is meg lehet s megkell az introspektív módszert az objektívtól különböztetni. Az első kizárólag vagy túlnyomóan az öntudat tényeivel (belátás, érdek, önzés stb.) operál, a másik a társadalmi realitás felé fordul. S bármennyire pontatlanok s megbízhatatlanok is gyakran a történetírók, az ethnográfusok s a statisztikusok tényei, nevetséges volna azt állítani, hogy gondos kritikával nem lehet a jót a rossztól megkülönböztetni. S ezt megállapítva valóságos tényekhez lehet eljutni. Pl.: ebben meg ebben a korban, ilyen meg ilyen fajnál, ezen meg ezen fizikai környezet és népesedési arányszám mellett: ilyen és ilyen volt a vagyon eloszlása, a napszám magassága, az élelmi szerek értéke; ez és ez a vallási rendszer és erkölcsi kódex uralkodott; ezeket meg ezeket a tetteket büntették; a föld elfoglaltságának ez és ez volt a terjedelme; a technológia állapota ilyen volt; a hadsereg berendezése ez; a család struktúrája

* V. ö. La Morale et la Science des Moeurs. Paris. Alcan. 1904.

ilyen; az örökjogé amolyan stb. Ezek ím valóságos, külső, objektív tények s szeretném tudni, hogy ezek pontos összehasonlításából, egybevetéséből, az azonos elemek hatásainak kifürkészéséből miért ne lehetne egy türhetően biztos kauzálnexust felállítani, egészen úgy a mint a többi természettudomány a tények néma beszédéből megérti azok rendjét s nem törődik vele, hogy az infuzóriumok mit érezhetnek s gondolhatnak, miközben táplálékot keresnek vagy szaporodnnk.

Az introspekció túlbecsülése a spirituálista lélektan szülötte Ama hit eredménye, hogy a mi halhatatlan lelkünk dönti el sorsunkat vagy hogy mi mozgáselőidézők lennénk, holott pedig csak mozgás-átalakítók vagyunk. A ki a kozmikus determinizmus alapján áll, már azért sem fog a lelki élet tényeire túlságos súlyt helyezni, mert tudja, hogy a mi cselekvőségünk ép úgy a kauzalitás uralma alatt áll, mint minden egyéb történés. Tehát bármiként vélekedjünk s érezzünk is, bizonyos előzmények kérlelhetetlenül bizonyos következményekre vezetnek.

Ez azonban nem jelenti az introspekció teljes száműzését. Mert minthogy öntudatunk a külső realitás valamilyes visszatükröződése — tehát a társadalmi realitása is — a gondos megfigyelés s elemzés olykor adhat némi támpontot, a mi vizsgálódásunkban egy vezető hypothezis jelentőségével bír, de *a melyet rögtön félre kell dojni, mihelyst jól meg állapított objektív tényekkel ellentétbe jő*. És e mellett sosem szabad feledni, hogy nem az egyén, de a társadalom törvényeit akarjuk meghatározni. Azt, hogy mikép működnek a társadalom szervei, hogy folyik le élete, hogyan születik s hogyan hal meg.

Az introspekció tehát hasznos lehet. Úgy miként a mechanikai hypothesis a chemia, és a fiziko-chemiai a biológia sui generis komplikációjának megfejtésére. És hiszem, hogy a *gondos indukciókon, kísérleti tényeken felépült lélektan* ugyanezt a szerepet játszhatja a szociológiában, lóvén a lélektan a szociológia fiziko-chémiája.

És elégtételemlre szolgál, hogy körülbelül ez az igazság domborodott ki a *l'Institut International de Sociologie* utolsó kongresszusa folyamán, melynek tárgyát a *szociológia s a lélektan viszonya* képezték. Ezen a kongresszuson, melyen többek között Ward, Tarde, Roberty, Espinas, Kovalewszky vitatkoztak, a tények tisztelete teljes volt — abban az értelemben, mint fentebb körvonaloztam. És Tarde ez a konklúziója, ugv látszik, a legkiválóbbak részéről egyetértésre talált:

— Néhány újabb író azt a szokást vette fel, hogy a lélektani módszert — mely nélkül valójában a társadalomtudományok egy lépést sem tehetnek előre, sőt még a módszer ellenzői sem — szembe állítsák az *összehasonlító módszerrel*, a mely nem kevésbbé nélkülözhetetlen. Nincs semmi chimérikusabb dolog, mint ez az állítólagos inkompatibilitás, így pl. én sokat foglalkoztam összehasonlító kriminológiával és mindig mint pszichológus — és az összes többi kriminálisták, a meny-nyire tudom, ugyanezt tették. Az első feltétel, hogy az ember össze-

hasonlító mifológiát, erkölctant, nyelvtudományt, gazdaságtant üzhessen, az, hogy pszichológus legyen; és tényleg az igazi társadalomtudományok csaknem összes alapvetői igen éles pszichológiai érzékkel bírtak. Az összehasonlító módszer a bizonyítékok összehordására szükséges. Általa a nyelvészek, mythologusok, juristák, közgazdaságírók, ethnologusok, esztétikusok beces anyagot hoztak össze, tömérdek többé-kevésbé hasonlatos tény, melyeket a nyelvek, a vallások, a jogrendszerek összehasonlítása fedezett fel s a melyek ideiglenes általánosításokra nyújtottak alkalmat, szabályokra, melyeket mindig kivételek emésztettek. De ezeket az anyagokat és összefoglalásokat értelmezni kell, tudományosan hasznosítani és itt kezdődik a lélektan szükséges szerepe. Nem „a közkeletű lélektanról” beszélek, melyről meglehetősen indokolt megvetéssel lehet beszélni, de a melyet röviden *interpszichológiának* szeretnék elnevezni. Ez összegyűjti — vagy hivatva van összegyűjteni — a pathológikus lélektan, a pszichofizika, a gyermekpszichológia, az összehasonlító állati pszichológia rengeteg munkáját (mert, mint látható, a pszichológia maga is, saját maga előrehaladásával, az összehasonlító módszert alkalmazza).

„Nem szabad tehát az objektív módszerrel az objektív előítéletet összezavarni, mely a természettudományok szellemének a társadalomtudományba való hibás bevitelében áll, vagyis abban, hogy csak azt tekintik tudományosnak, mely tisztán objektív módon van kifejezve, a formák és a mozgások jegyeiben, míg kizárják a tudomány birodalmából a lélektani tudomány tulajdonképeni tárgyát.*

Persze a Tarde által körvonalazott lélektan nem introspektív többé, hanem kísérleti és összehasonlító.

Mikor a Durkheim és iskolája módszertani elveivel megismerkedtem, azt reméltem, hogy végre feltaláltam azt a természettudományi pontosságot, melyet a szociológiában eddig nélkülöztem. Keserűen csalódtam, mikor ezt hittem, mert az iskola módszertani elvei, nézetem szerint, a papiroson maradnak, hogy a való kutatásban helyet adjanak valami igen kellemetlen (s a legrosszabb fajtából való) metafizikának, melyben én a német történeti jogi iskola misztikus magyarázatainak újra feléledését látom. A jog, a vallás, a morál megint nő valami egészen különös logika szerint, melyet *les categories de la pensée collective*-nek szeretnek elnevezni. Semmi racionális rend nincs többé újra az emberi intézményekben. Az egyszerű és észszerű mint gyanús magyarázatok száműzetnek, hogy helyt adjanak a bonyolultnak, a homályosnak és komplikáltnak. Ez egy igen sötét metafizika a pozitív, természettudományi kauzalitás örve alatt.

*V. ö. I. m. 68, 69. 1.

Nagyon megnyugtatót, hogy ezt a felfogásomat a Ribot véleménye, a kivel volt alkalmam a szociológia helyzetéről hosszabban beszélgetni, csak megerősítette.]

De nem akarok tekintélyi érvekkel dolgozni. Íme Ítéljenek önök maguk! A *L'année* legutolsó kötete, miként az előbbiek is, egy hosszabb értekezést tartalmaz, melyben két fiatal tudós H. Hubert és M. Mauss urak igyekeznek mesterük elveivel s módszereivel a mágia homályos országába bevilágítani: *Esquisse d'une théorie générale de la Magie* ez. alatt. Az ember kezdetben tényleg örül. Az írók pontosan körülhatárolni igyekeznek a megvizsgálandó teret s a szigorúan megállapított tények olyan tömegét hordják össze, a mennyivel a magyar szociológia együttvéve alig rendelkezik. És tényleg az olvasó előtt ez az intézmény érthetővé válik. Számos faktor közrehatását tisztán látjuk: a vallási, a tudományos, a gyógyászati praxisok érdekes vegyülékét; a kollektív érzelmek hevét ezekkel a gyakorlatokkal szemben, a mi könnyen megmagyarázható, hisz az animisztikus világnézet alapján álló primitív törzsekre nézve a lét legégetőbb s legvitalisabb jelentőségű problémáiról volt szó; a varázsló kasztok kialakulását, a mágikus iskolák tekintély s tradíció nevelő erejét; az önérdék s a családtságok szerepét stb. Szóval az ember megerősítve látja a Fräser elméletét, mely a mágiában egy primitív tudományt látott. Természetesen a tények előbb említett kevertége folytán ez a tudomány tele volt vallási, erkölcsi, czeremóniás jelenségekkel, heves tömegizgalmak és kifejezett osztálytagosultságok által kísérve.

Hubert és Mauss uraknak az ilyenféle magyarázat naiv, gyermekes és szimplista volna. A mágia a kollektív lélek (az új istenség) misztikus szülőtte lesz: ilyenféle meggondolások s diagnózisok alapján:

„ . . . mindig jogunk van föltételezni, hogy az állítólagos egyszerű szertartások vagy tökéletlenül lettek megfigyelve, vagy tökéletlenül öntudatosak vagy úgy elkoptak, hogy többé nem állapíthatók meg.”*

E helyett a mágia fogalma „valami különösen zavaros, mely teljesen idegen a serdült európai értelemnek.” Az eddigi teoriák a mai értelem analógiájára igyekeztek a problémába behatolni. „Pedig az erő és a környezet ez az összetett eszméje nem illik be a mi nyelvünk és a mi elménk merev és elvont kategóriáiba. A intellektualista pszichológia álláspontjáról abszurdum volna.”** Tehát nem az egyén, de a kollektivitás szempontjából kell behatolni.

Ezt a miszteriózus fogalmat feltalálják tényleg a melanéziaiak *mana*-jában. „Összefoglalva, a *mana* először is egy bizonyos fajta cselekvés, vagyis szellemi távolhatás, melyet a szimpatikus lények egymás között gyakorolnak; azután ez valami fajta éther, megmérhetetlen, tovavihető s mely magától szétterjed. Ezenkívül a *mana* egy

* V. ö. I. m. 100. 1.

** 107 és 108. 1.

milieu, vagy helyesebben egy oly milieuban működik, mely *mana*. Ez egy bizonyos fajta belső és különleges világ, a melyben minden úgy történik, mintha a *mana* egyedül játszana benne szerepet. Ez a varázsló wawít-ja, mely a szertartás mana-ján át a *tindalo* (a hatékony szellem) *mana*-jára hat, mely mozgásba hoz más *mana*-kat s így tovább. Ezekbe a hatásokba és visszahatásokba nem lép be más erő, mint a *mana*. Ezek egy zárt körben jönnek létre, hol minden *mana* s a melynek magának is *mana*-nak kell lenni, ha lehet magunkat így kifejezni.”*

Lehet. Csak tessék. Ezen tudományos koncepczió fénye nem lesz általa kisebb. Ezen *mana* fogalmát szerzőink még néhány népnél felfedezik s azt remélik, hogy a jövő még sok másnál ki fogja mutatni. (Az olvasó nem is sejtí: a probléma tűzpontjába jutottunk el.) De ha a jövő nem is fogja kimutatni — nem tesz semmit, mert: ” ... ez a fogalom létezhetett a nélkül, hogy kifejezték volna: egy népnek ép oly kevésbé van szüksége egy ilyen eszmét formulázni, mint egy grammatikai szabályt kijelenteni. A mágiában, miként a vallásban és a nyelvben az öntudatlan eszmék (*les idées inconscientes*) azok, melyek hatnak.”**

Hova jutottunk? A Gomte, a Descartes, a Pascal, a Ribot, a France Franciaországában mernek így beszélni a *pozitív, objektív szociológiai módszer nevében!*

Azután hasonló finomságokkal mutatják ki a *mana* szigorúan kollektív jellegét. De megkímélem az olvasót s nem idézem. (A ki vágyik utánuk, olvassa el a 119—122. lapokat.) De ez az eredmény „*még mindig valami túl intellektuális dolog.* (Ipsissima verba!)

Mi sem könnyebb, mint tovább haladni az észszerűtlenségben. És ez szerzőinknek gyönyörűen sikerül. Nemsokára azt halljuk, hogy a *mana* eszméjének „*úgy anyaga, mint formája kollektív; hogy nincs benne semmi intellektuális, semmi kísérleti, hacsak nem a társadalom és előítéletei létezésének a benyomása.*”***

Nem mondom, hogy a Durkheim-iskola minden egyes tagja ilyen rettenetességekre ragadtatná el magát; de állítom, hogy majdnem mindenikben van valami a dolgok ezen nézéséből. Durkheimnek pedig, mint szerkesztőnek, szolidaritása kétségtelen ezekkel az elméletekkel. Ide vezet az individuális lélektan elvetése. Ide vezet, ha az ember a kollektív lélek érzelmeivel és gondolataival operál és elfeledi, hogy igenis az egyén lelkét a társadalmi realitás ép úgy formálja, mint a fizikai (a jog, az erkölcs, a vallás, a nevelés, a tekintély, a tömegmozgalmak stb.), de hogy nincs egy társadalmi lélek, mely önmagában érezne és gondolkoznék. Hogy a mit kollektív léleknek nevezhetünk,

* 112. 1.

** 116. 1.

*** 127. 1.

nem más, mint a társadalmi kapcsolatok lenyomata az egyes emberek lelkében.

A *L'année* azért ép oly hasznos olvasmány marad, mint eddig volt. Több mint 250 munka többé-kevésbé beható ismertetését találjuk benne a következő főfelosztások alatt: I. Általános szociológia. II. Vállási szociológia. III. Erkölcsi és jogi szociológia. IV. Kriminológiai s morálstatisztikai szociológia. V. Gazdasági szociológia. VI. Társadalmi morfológia. VII. Különféle. Az ismertetéseken kívül igen gazdag bibliográfiát is adnak a szerzők. El lehet mondani, hogy ennek az évnek (1902—1903) szociológiai termése még gazdagabb s változatosabb volt, mint az előbbieké. Oly gazdag és változatos, hogy bátran kiállhatja a versenyt a legrégibb tudományok aratásával is.

Persze ez nem fogja megakadályozni, hogy a legutolsó közjogi tankönyvgyáros ne jelenthesse ki tudományos ünnepélyességgel:

— A szociológia nem létezik. *Et de strigis* . . .

Jászi Oszkár.

Osztályharcok a XIX. században.

Wolfner Pál könyve, Franklin társulat kiadása 1905. 136. l.

Wolfner összefüggő képet akar nyújtani az elmúlt század szociális mozgalmairól, a mely e harcok természetét és jelentőségét igazi mivoltukban állítja elénk. „Elfogulatlan, lehetőleg világos, minden tendenciától ment tájékoztatás” — ennyi és nem több a könyvecske célja.

Ezt a célját igen derekasan el is éri. Sok ismeretre valló igen jó áttekintést nyújt; megismerjük belőle a múlt század szereplő osztályait, érdekeiket, az érdekeknek hol szembe helyezkedését, hol egymásba fonódását; megmagyarázza az ebben a küzdelemben felhangzó jelszavak értelmét, annak eltolódását, a jelszavak delvalválódását. Beszéde tiszta és világos, előadása friss és keresetlen. Wolfner éles szemmel látja meg a gyakran hasonló jelszavak mögött rejtőző eltérő törekvéseket és viszont a látszólag eltérő formában nyilvánuló egyező törekvéseket és igen jól világít bele a történelmi adatok káoszába.

Valamivel azonban még többet is ad, mint a mennyit ígér: az osztályharcoknak néhány oldalra terjedő elméleti jellemzését. És ez a ráadás az, a mivel Wolfner könyvében nem értünk egyet.

Wolfner alapján véve helyesnek találja Marx és Engels osztályharc elméletét, a melynek alapjára helyezkedik. Igaznak találja, hogy mindenféle állami vagy társadalmi szervezetben tényleg találunk uralkodó és elnyomott osztályokat.

„A tévedés” — Wolfner szerint — „csak akkor kezdődik, a mikor a szociálisták osztályharc elmélete mindebben természetellenességet lát, a melyet csak ravasz és tendenciózus elnyomatással lehet megmagyarázni.

Ha levonjuk tanításaik végső konzekvenciáit, a történelemben mindenütt egy-egy különösen ravasz, különösen agyafűrt csoportot találunk, a mely erőszakkal vagy fúrfanggal bizonyos eszközöket kerít a hatalmába és ezekkel a többieket azután lenyűgözve tartja. Az egész történelmi fejlődés ezek szerint tulajdonképen mostanáig helytelen és igazságtalan volt és ennek megfelelőleg mindent egészen újból kellene kezdeni, hogy az emberiség igazságos és méltányos helyzetbe jusson.”

Ezt a helytelenséget szerzőnk azután oda korigálja, hogy:

„Valójában azonban a mi felfogásunk szerint osztályharcok ugyan mindig voltak, de nem azért, mert egy természetellenes helyzet ebben a formában élesedett ki, hanem ellenkezőleg, mert a természetes történelmi fejlődés ebben a formában ment és megy végbe.”

Tudvalevő, hogy semmilyen szociológiai irányzat nem tartózkodott jobban a szociális jelenségek etikai értékelésétől, mint a Marx és Engels iskolája. Ők szigorú értelemben véve keresik a társadalom természettörvényeit. Igazságosság, gonoszság az ő történelmi felfogásukban nem játszik szerepet. Szigorú gazdasági törvények következménye minden. Az osztályharcot is csak mint az eddigi gazdálkodás egyik következményét tüntetik fel. Ha tehát Wolfner természetes fejlődést lát az osztályharcban, akkor csak ugyanazt mondja, a mit Marx és így az ő korrekciója legfeljebb némely vezércikkkel vagy népszónokokkal szemben lehet helyén való, de a szociálista osztályharczelmélettel szemben egyáltalában nem.

A marxista szociálizmus jelentőségét Wolfner egyébként egy másik vonatkozásban is félreismeri. Ő úgy szereti feltüntetni ezt az osztálymozgalmat, mint egyszerűen csak egyet ama sok közül, a melyekkel a történelmi fejlődés rendén találkozunk. Ő neki elég, hogy a mai proletárok osztályharcza ugyanazokból a lélektani motívumokból fakad, mint a múltban lefolyt osztályharcok. A mai proletárok is helyzetükön akarnak javítani és ezt akarták elődeik is. Ezért mondja Wolfner „hogy a polgári osztály harcza és a munkásosztály harcza talán mennyiségileg különbözik egymástól, de minőségileg ugyanaz marad”. Hát van egy rendkívül fontos, egy óriási horderejű különbség a marxista szociálizmus osztályharcza és minden más osztályharcz között, a mely a történelemben eddigelé lezajlott. Ez a különbség a következő: A marxista szociálizmus felállította az osztályharcz elméletét, megállapította az osztályok keletkezésének okait és tudja, hogy a gazdálkodás eddigi módja mellett az osztályharcz, a kizsákmányolás és az elnyomatás kikerülhetetlen következmények. Ennek a természettörvénynek az ismeretében a marxista szociálizmus nemcsak a mai elnyomottak sorsának javításáért küzd, hanem minden jövődöbéli kizsákmányolásnak is elejét akarja venni, egy oly gazdasági rendszerért küzd, a mely mellett ne képződhessenek újból uralkodók és elnyomottak. Szóval a mai szociálizmus olyan osztályharcz, a mely már tanult az osztályharcok elméletéből.

Azt hisszük, ennek a szempontnak figyelmen kívül hagyása erős nyomokat hagy Wolfner könyvében. Így súlyt helyez arra, hogy a mai szocializmus kizárólag az ipari munkások szocializmusa és hogy ezek érdekei nem szolidárisak a parasztsztyál érdekeivel. Eduard Dávidra hivatkozik, a ki kimutatta, hogy a mezőgazdaság technikája a kis üzem megszerzését igényli munkás szempontból, míg az ipar technikája épen a kis üzemek teljes kiküszöbölését igényli „Ugyanazon szempontból.

Csakhogy ebből kifolyólag érdekellentétről még egyáltalában nincsen szó. Ezt David könyve sem állítja. „Es bedeutet nur, dass *die Konzentration der Produktionsbetriebe* gar nicht das oberste Gesetz der modernen Wirtschaft ist — miként ezt Marx hitte — sondern die Produktion für den Markt gemäss den Ansprüchen der *höchsten Wirtschaftlichkeit*. Für diese ist es aber gleichgiltig ob sie durch Konzentration der Produktionsbetriebe oder durch intensiven Betrieb in Verbindung mit kostensparender Organisation des Absatzes etc. erreicht wird”.* Mindössze erről van szó. Föltéve, hogy Dávidnak

* Eduard Bernstein: *Die Bedeutung von Eduard Davids Agrarwerk*, Sozialistische Monatshefte, 1903. I. köt. 113. 1.

igaza van, konstatáljuk, hogy ez az igazság az „ipari” szocializmus egyik pártmberétől származik, a ki többedmagával az „ipari” szocializmus pártprogramját a tudomány ez újabb tételének megfelelően reformálni akarja. Az erre vonatkozó vita csak tudományos ténykérdés, de nem érdekkérdés. Ez a tény tehát nem bizonyítja, „hogy a különböző elnyomott osztályok szolidaritása igen kétséges” és „hogy a XIX. század szocializmusa csak a proletariátus egy bizonyos részét képviseli” — miként ezt Wolfner állítja.

Végül még arra nézve kell ellenészrevételt tennünk, a mit Wolfner az ortodox marxisták és a revizionisták viszonyáról mond. Wolfner a marxistákat *utópistáknak* nevezi, a kik a fennálló keretekről egyáltalában nem vesznek tudomást, míg a revizionisták, nevezetesen Németországban a bernsteinisták a fennálló kereteken belül valósítják meg céljaikat. Ez a szembeállítás nem helyes. A marxista szocializmus nem utópia — akármit mondhatunk róla, csak épen ezt nem. Egy oly tudományos számításokon alapuló politikai irány ez, mint a minő még nem volt előtte a történelemben. Minucziózus gonddal veszi számításba a bekövetkező gazdasági változásokat és ezekre építi fel a követendő magatartást. Ezekben a számításokban lehetnek tévedések és ennyiben a marxista politika lehet helytelen — ezt vitatni nem volna itt helyénvaló — de utópizmusnak Marx rendszerét nem nevezhetjük.

Viszont a Bernstein-féle irányzatot és egyáltalában a revizionista szocializmust nem jól jellemzi Wolfner, ha azt mondja róla, hogy az a fennálló kereteken belül valósítja meg céljait, mert céljai épen úgy kívül esnek a fennálló kereteken, mint a marxizmus-éi — csak

taktikájuk különbözik a marxisták taktikájától. Az egyik fél egyáltalában nem törődik apróbb, útközben elérhető előnyökkel, hanem folyvást csak a végcélra tör, a másik fél úgy tartja, hogy könnyebb ezt a végcélra elérni, ha minden út közben elérhető előny kivívásával megerősíti pozícióját.

Bővebben foglalkoztunk Wolfner e néhány tételével, a melyeket téveseknek vélünk, noha a könyv súlypontja nem ezeken fekszik, de úgy hisszük nagyon sokan lesznek a polgári osztály tagjai közül, a kik Wolfner könyvéből tanulják meg, hogy mi a szocializmus, ezért az ő tételai legalább is annyi figyelmet igényelnek, mint egy kizárólag tudósokhoz szóló akadémikus értekezéséi.

Somló Bódog.

Az egységes francia szocialista párt.

Paris, 1905 május hava.

Minden újságolvasó ember tudja, hogy a francia szocialista pártok párisi húsvéti kongresszusa meghozta a francia szocializmus régen és nehezen várt egységét, melyre a francia pártoknak a 1904. amsterdami internationalis szocialista kongresszus egyenes felhívást adott.

Minden újságolvasó ember tudja, hogy a *Parti ouvrier socialiste révolutionnaire*, a *Parti socialiste de France*, a *Parti socialiste français* s még néhány autonóm federáció helyét a jövőben egy nagy, egységes szocialista párt fogja elfoglalni: a *Parti Socialiste. Section française de l'Internationale ouvrière*.

Minden újságolvasó ember megtudhatta végül azokat a fő szervezeti pontokat, melyeknek alapján ez az egység létrejött.

Igy tehát én felmentve tekintem magamat az alól, hogy a létrejött egység ténykörülményeit s alapszervezetét részletesen ismertessem, hanem arra fogok szorítkozni, hogy lehetőleg felvilágosítsam olvasóinkat ezeket a kérdéseket illetőleg:

Micsoda erők vezették a pártot nagy szakadozottságából az egységbe? Miben változtatott a létrejött egység az eddigi állapotokon? Miféle eszmék és irányzatok kerülnek uralomra az egységes pártban? Minő következtetéseket vonhatnak a párt jövő szerepe tekintetében.

Természetesen nem arrogálom válaszaimnak sem a csalhatatlanságot, sem a véglegességet. Egyszerűen inkább benyomások, mint ítéletek akarnak lenni, oly valakinek benyomásai, a ki a francia szocializmus legkülönbözőbb irányzatainak politikai és tudományos megnyilatkozásait a helyszínén egyenlő figyelemmel és érdeklődéssel — ha nem is egyenlő rokonszenvvel — szemlélte.

Hogy a dolgokat kellőleg megértsük, jó lesz néhány számszerű adattal kezdeni, a francia szocializmus seregszámlájával.

A megszűnt pártok számaránya ez volt:

A Parti Socialiste de France-hoz (Guesdé-isták) tartozott 17,000 beírt, pótdátó fizető tag.

A Parti Socialiste Français-hoz (Jaures-isták) 10,000.

A több szociálista frakciókhoz együttvéve vagy 6 — 7000.

Szervezve van a *Confederation Generale du Travail*-ban (tehát az egyes szakszervezetekben vagy 250,000 ipari munkás).

Működik 125 szociálista (túlnyomó részben fogyasztási) szövetkezet, melyek kötelékébe vagy 50,000 család tartozik. Valamennyit a *Bourse des Cooperatives Socialistes de France* egyesíti, melynek hatalmas palotája most épül.

(Mindezek a számok csak hozzávetőlegesek s eltérő számítások is vannak forgalomban. Így nem ritkán a szakszervezeti munkások számát 4—500,000-re szokták becsülni. Mégis jó okaim vannak, hogy a fenti számokhoz ragaszkodjam.)

Most már mindenekelőtt jól meg kell jegyezni, hogy a szakszervezetileg és szövetkezetileg szervezett munkásság, tehát a szociálista erők túlnyomó többsége *politikával nem foglalkozik*. Ez nem azt jelenti, hogy a szervezett munkás nem szavaz a képviselő és községi választásoknál vagy hogy nem politizál, hanem azt, hogy *a munkásszervezetek, mint ilyenek, politikai propagandát nem folytatnak, sut a parlamenti akcióival szemben nemcsak közömbösek, de ellenségesek*. Ugyanaz a lelkiállapot ez, melyet a magyar paraszt abban a szállóigében fejezett ki, hogy *a politika úri hunczutság*.

A magyar paraszt ez a gondolata eléggé érthető. De némileg meglepő a francia munkás hasonló ellenszenva a saját maga osztály-érdekét képviselő, önmaga által választott követeivel szemben.

Talán nem tévedek, midőn azt gondolom, hogy ennek a jelenségnek részben történelmi okai lehetnek. A polgár, lateiner és ideológ elemek megbízhatatlanságát s árulásait a nagy forradalom óta a Commune-ön át Millerandig a francia munkás nép sokkal gyakrabban és fájdalmasabban érezte, semhogy bizonyos ösztönszerű bizalmatlanság ne keletkezett volna benne minden politika iránt. Ezt a történelmi ellenszenvet megerősítették a jelen tapasztalatai: a parlamentbe került képviselők nagyrésze többé-kevésbé elvesztette a kontaktust a nagy néptömegekkel s mint a polgári republikánusok legszélső balszárnya szerepelt, félretéve a szociálista követelések „utópiáit” a chimerikus *Endziel*-t, hogy a *Bewegung*-nak szentelje minden erejét, a mely a mellett, hogy néhány derék ember becsületes meggyőződése, igen sokaknak egy igen kellemes és jövedelmező *Bewegung*-ot jelentett. Megszületett a *Revizionizmus* elmélete ép a francia praxis alapján s létrejött a modern ügyvédállamférfi-stréber legújabb fajtája a *Socialiste faiseur*, a ki elegáns úr, 30,000 frank évi jövedelmét húz, nem szeret a kormánynak kellemetlenségeket csinálni, felhagy a „*revolutionista logiomachia*”-val a *reformettek* érdekében.

S megszületett a másik oldalon a *Bourse du Travail*-ok emberei körében a másik extrém: az *action directe* elmélete, mely a francia szindikátizmus régi parlamentiszonyát újítja fel: de míg a régi perhorreszkálta az osztályharcz ideológiáját, melyet polgáredete miatt gyanúsnak talált és merőben kisebb gazdasági reformokkal foglalkozott (körülbelül úgy, mint azt ma nálunk Tisza István gróf szeretné), addig az új, lényegében forradalmi doktrína a parlamenti munka megvetésével, sztrájkokkal s izgatásokkal kicsikart ideiglenes reformokkal s állandó, soha szem elől nem tévesztett erőmegfeszítéssel a kommunista végezel felé az antimilitarista propaganda és az általános sztrájk fegyverével.

Ez az az új szellem, mely a francia munkás nép százezreinek sorait egyre fokozódó hévvel betölti s a mely nyilvánvalóan ép oly messze esik a reformizmus, mint a marxizmus szellemétől, a mi már abból az egy tényből is kitűnik, hogy Guesde és társai — a marxizmus francia letéteményesei — ép az általános sztrájk perhorreszkálása miatt szerveztek már évekkal azelőtt külön pártot.

Nem tesz semmit. Hubert Lagardelle és a marxizmus egyéb talmudistái a *Mouvement Socialiste*-ban állandóan hirdetik, hogy a munkástömegek ez az új, eredeti, sajátos eszmei terméke már feltalálható a próféta Írásaiban s így a jogfolytonosság meg van mentve s lehet általános sztrájkot és antimilitarista propagandát csinálni, mert ez volt az istenségnek is, bár ki nem fejezett, rejtett, de azért határozott és csálthatatlan gondolata . . .

Oh Marx! Az új istenség! A szociálizmus nagy fétise! Nehéz erről szatírárt nem írni! Hogy mi mindent nem tesz belé, hogy micsoda tarka *fussnote*-kkal nem koszorúzza meg ez a *junges Sklawenvolk*, melyeket bizonyára türelmetlenül tépne le magáról a nagy öreg ember, ha még élne.

Ez az új bálványcsinálás kétségtelenül megérdemelne egy külön tanulmányt: mert a vallási rendszerek régi praxisa újul fel benne: az új szükségleteknek utat nyitni a forma, a tekintély változatlanságának fikciója alatt.

Most csak annyit, hogy az osztályharci dinamika kimutatásával, a történelmi materializmusnak bár durva megállapozásával, az első internacionális munkásszervezkedés úttörő munkájával: Marx busásan kiérdemelte a halhatatlanság babériját. De hogy minden tudományos lelkületű ember undorral fog elfordulni attól a tudománytól, mely a való tövényszerűségek kutatása helyett a mester írásainak exegéziséből élősködik. . . Szóval Lagardelle-ék a munkás nép forradalmi szellemét végleg szentesítették az által, hogy annak marxi eredetét kimutatták. (És íme minden tudományos ellenszenv mellett is nem lehet tagadni nenek a működésnek nagy társadalmi horderejét, mely régi, hatalmas érzelmeknek vájja ki útját új eljárási módok megmozgatására!)

És ebben az új, sajátos forradalmi szellemben, vagy neo-marxi ideológiában a forrásához jutottunk el mindannak, a mi a francia szocializmusban történt.

A parlamenti pártok valamennyien észre kezdték venni, hogy hovatovább az ő szocializmusoktól a munkás nép elfordul s hogy abban mindenféle elem benn lesz: radikális kispolgár, libre-penseur papfaló, lendületes akadémiai professzor és tüzes művészlélek — csak éppen a nagy munkástömegek százezrei fognak hiányozni.

És ez vezetett az egyesülési tervezet erre a főpontjára:

„A szocialista párt egy osztálynak a pártja, melynek célja a termelési s forgalmi eszközök szocializálása, vagyis az, hogy a kapitalista társadalmat kollektivistá vagy kommunista társadalommá alakítsa át és a melynek eszköze a proletariátus gazdasági és politikai szervezése. Céljánál, eszménynél és eszközeinél fogva, melyeket alkalmaz, a szocialista párt, bár ama közvetlen reformok megvalósítására is törekszik, melyeket a munkásosztály követel, *nem reformpárt, de az osztályharc s a forradalom pártja.*”

Ez a gondolat képezi a létrejött egység alapfeltételét s fundamentumát. S ehhez képest a párt olyan szervezetet kapott, mely míg egyrészt a munkásság akaratának teljes és szuverén érvényesülését biztosítja a parlamenti képviselők csoportjának netán ellenkező vellei-ásaival, valamint a pártlapok egyéb szeperatisztikus törekvéseivel szemben: másrészt lehetlenné teszi a parlamenti csoport minden tartósabb összeműködését más pártokkal vagy a kormánnyal.

A mi nem jelent mást, mint röviden ezt: a munkásság forradalmi szelleme a létrejött egységben feltétlen diadalt aratott a parlementaire-ek, a journalisták s egyéb ideológok reformista szellemén.

Mindez nagyon világosan kimutatható az egység előkészítési munkálataiban s az ellentétes áramlatok különösen éles megvilágítást nyertek a volt *Parti socialiste français* (az egykori Jaurésisták) roueni kongresszusában, melyen a párt egyhangúlag elhatározta, hogy elfogadja az egységessítő tervezetet. Tudvalevőleg a Jaurésisták voltak azok, a kik ellen az amsterdami határozat irányult s a kiknek politikai praxisán alapult a revizionizmus elmélete.

Így tehát különös érdeklődéssel bír tudni, hogy a volt *par excellence* revizionista párt miként ítélte meg vezéreinek politikáját, mely a kormány támogatásából s a *delegation des gauches*-ből, vagyis a balpártokkal való állandó összeműködésből állott. Köztudomású dolog ugyanis, hogy az utóbbi években, különösen a Combes-kabinet idején a parlament szocialista csoportja képezte a kormánynak szinte testőrgárdáját s hogy ezekben az időkben Jaurés volt a parlament leghatalmasabb embere. (Büszke lehet rá, hogy még legelkeseredettebb ellenségei sem állítják, hogy ezt a hatalmat valaha önző célokra használta

volna fel, sőt mindenki elismeri abszolút érdeknélküliségét és jóhiszeműségét.)

Az a kérdés tehát, hogy mi volt a haszna, az eredménye ennek a „pozitív”, „alkotó”, „szélsőségektől ment” parlamenti munkának a francia szociálizmus szempontjából?

Nos, ép ez a kérdés uralkodott a roueni kongresszus összes vitatkozásain.

A hangulat elejétől kezdve egy perczig sem volt kétes. A kongresszus túlnyomó többsége (s jegyezzük meg mindjárt, hogy e párt éppen nem áll munkászubonyos emberekből, hanem jórészt kispolgárokból, lateinerekből s intellektuelekből, a mi különben a Guesdeistákról csaknem ép úgy elmondható) nemcsak hogy el nem volt ragadtatva képviselőik szereplésétől, de sűrűn hangzottak el a leghevesebb és legkeserűbb nyilatkozatok, melyek a parlamenti csoport taktikáját bírálták. Szinte az volt az ember impressziója, hogy egy törvényszéki tárgyaláson van, melyen vádlott a parlamenti csoport és a vádló jóformán az egész kongresszus.

A tüzes és éles gáncsolók elmondották három napon át ismételten és a legkülönbözőbb változatban, hogy a parlamenti csoport eljátszotta a nép bizalmát s azt az anarchisták karjai közé taszította; hogy csak a neve volt szociálista, míg valójában igen óvatos polgári szociálpolitikát folytatott; hogy „szégyenletes szervezeteivel kompromittálta a szociálizmus ügyét; hogy a kormány kapitalista politikáját sosem merté pellengére állítani, hogy ama bizonyos reformok sorsát ne kockáztassa; hogy ezeknek a reformoknak semmi köze sincs a szociálizmus nagy aspirációihoz; hogy még ezeket a *reformette*-ket sem tudták jó részt megvalósítani s a mi megvalósult az a munkásosztály szerveződésének volt az eredménye; hogy az antiklerikális közös campagne-al leplezte azt az áthidalhatatlan úrt, mely a pletariátust a kapitalizmus minden árnyalatától egyképen elválasztja; hogy a parlamentáris csatározás múltó dicsőségéért elfelejtette a gazdasági szervezés és az osztályöntudat fejlesztésének alapvető munkáját; hogy az egész csoport elpolgárosodott úgy annyira, hogy minden merészebb kezdeményezést a *petites jeunes gens* forradalmi logomechiájának minősítette stb. stb.

Ezekre a heves támadásokra a parlamenti csoport néhány tagja, így különösen Angagneur és Briand hasonló tónusban válaszoltak. Demagógiával vádolták az ellenzéket; sértett hiúsággal, mely a parlamenteirek sikereit irigyli; képtelenséggel a komoly politikai munka megértésére; gyerekes lovagolással az osztályharci dogmákon, pedig a „szavazó urnában az egyszínű golyók szépen összevegyülnek minden osztályharc ellenére is” stb. stb.

És ezen szélső álláspontok közepette nemsokára kialakult a „kongresszus lelke” két nagy szónoklat hatása alatt, melyekkel érdemes

kissé bővebben foglalkozni, mert egy határozott fordulatot jelentenek a francia szocializmus történetében.

Az egyiket Pierre Renaudel mondta el a kongresszusi ellenzék fiatal vezére, a *La Vie Socialiste* című szemle szerkesztője egyike a legfáradhatatlanabb apostoloknak, ki évente több száz meetinget tart az ország legkülönbözőbb helyein. Nálánál kevés ember ismeri jobban a nagy vidéki néptömegek hangulatát.

A másik a Jaures monumentális beszéde volt, melylyel az egész kongresszust egyhangú határozatra bírta úgy, hogy a parlamenti csoport hatékony megvédelmezése mellett a forradalmi törekvések élére állott.

Renaudel nagy érdeme volt, hogy a vitát a kicsinyes személyi csetepatékból nagy elvi kérdések magaslátára helyezte.

„Két irányzat az — úgymond — mely itt újból összeütközik. Az egyik a párt politikai akcióját a párt főtevékenységére akarja tenni. A másik — a nélkül, hogy elhanyagolná a politikai akciót — azt tartja, hogy a szocializmus legégetőbb feladat, fő-fő feladata, a proletariátus szervezése — főleg gazdasági szervezése.

Azután a másik ütköző pont annak a kérdése, ha vajjon a *Conseil national* vagy a parlamenti csoport hivatott-e a pártban az elhatározásokban dönteni. Ha a parlamenti akció az alapfontosságú, akkor a parlamenti tagoknak fogjuk megengedni a jogot, hogy minden kérdésben nyíltan vagy titkosan határozzon. De ha a szervezet a domináló tényező, akkor a központi szerv, mely az egyes szervezetekből alakul ki, lesz jogosítva, hogy a párt nevében határozzon.”

Renaudel nem tagadja, hogy a parlamenti munkának voltak eredményei, de azt tartja, hogy ezek az eredmények kisebbek voltak, mint az a kár, mely belőle háramlott. A balpártokkal való összeműködés sajnálatos fogalomzavart ébresztett s a *defense républicaine* jelszava lehetetlenné tette a határozottan szocialista szervezkedést. „És épen azért, mert a *delegation des gauches* paralizálja a mi szervezési erőnket, s mert ha a szocializmus elhagyja szervezési szerepét, egyidejűleg elhagyja a proletariátus ügyét: azért veszedelmes a balpártokkal való összeműködés.”

És lehet-e csakugyan hinni, hogy a kapitalista társadalom kormányaiban a munkás nép őszinte támogatókra talál? „Másnap, hogy a Rouvier-kabinet megalakult, az értékek emelkedtek és Edgard Milhaud barátunk, a ki pedig rendesen nincs velünk egy véleményen, volt az, a ki hevesen hívta fel a figyelmet az összes pénzügyi és kapitalista lapok magatartására. Az egyház és az állam elválasztása kétségtelenül sújtja az egyházat, de a polgárság szívesen fogja cserbenhagyni az egyházat, ha csak kapitalista érdekeit kellőképen kezelik és a Rouvier kabinet ezt megteszi.”

Az osztályharc tényét nem lehet ledisputálni. A parlamenti csoport által elért reformok egyike sem csökkentette a polgárság és a

proletariátus közötti ellentétet. „Akár tetszik, akár nem: az osztályharcz létezik. Ha nem akarják számba venni . . . a munkások maguk fogják önöket elhagyni. Az osztályharcz nemcsak létezik, de kötelességünk a munkásokkal megértetni, hogy létezik. Mert nem hatolnak be a valóságba, azért vegetálnak tovább a lemondásban és a szolgaságban. Azon a napon, melyen ezt meg fogják érteni, vége lesz a kapitalista társadalomnak. Mikor meg fogják ezt érteni, meg is fogják valósítani azokat a szervezeteket, melyek őket a szociálizmusba fogják vezetni.”

Ugyancsak a parlamenti közreműködés az, mely híveit lassacskán az állami szociálizmusba vezeti. A parlamentaire-ek hinni kezdenek a törvényhozás mindenhatóságában. „Pedig nem így fogják önök a szociálizmust megvalósítani, így egy rettenetes központosításba fognak kijutni, melynek többé önök nem lesznek urai; ép oly előre nem látók és vakok lesznek majd, mint a mai polgárság a termelés anarchiájában; a valóság az, hogy csakis a szakszervezetek lesznek képesek a termelést irányítani, miként csakis a szövetségi szervezetek lesznek képesek az elosztást irányítani. A vagyon termelése és elosztása: ez nem oly működés, melyet a parlament végezhetne. Ezt csak a gazdasági szervezetek végezhetik, melyeket az érdekeiben öntudatos proletariátus létesíthet, hogy a jövő társadalom kereteit előkészítse.” Az általános sztrájk gondolata oly mélyen gyökeret vert a munkás nép lelkébe, hogy „nem kérdezi róla az önök véleményét és ha önök nem támogatják benne, hát önök ellenére fogja megcsinálni.”

Semmi kétség, hogy ez a beszéd, melynek csak néhány legkiemelkedőbb passzusát idézhettem, a kongresszus túlnyomó többségének legmélyebb meggyőződését fejezte ki. És ezt Jaures idejekorán észrevette s mindjárt Amsterdam után maga állt az egységesítő mozgalom élére de Pressensé-val, szemben parlamenti csoportja többségével.

Rouenban már csak befejezte azt, a mit hónapok óta annyi energiával és körültekintéssel folytatott.

Roueni beszéde minden tekintetben érdekes és nagyszabású volt. Különösen tömeglélektani szempontból egyike volt a legizgatóbb látványoknak. Soha ily világosan még nem láttam a *szervéválás* azt a proccessusát, melyet nem rég ép e hasábokon világított meg kellő nyomatékkal egyik társunk.* Pompás volt látni és érezni azt a kölcsönhatást, mely a szónokot és hallgatóságát összefűzte. Pompás volt látni és érezni azt az elővigyázatot, azt a finomságot, azt a tisztánlátást, azt a mimózaszerű érzékenységet, melylyel ez a rendkívüli ember az eltérő véleményeket egy új közös synthezisbe hozta. A tételek formulázásával, a megállapítások sorrendjével, a hang színezésével, a gesztusok terjedelmével, az ellentmondók hol szigorú, hol baráti, hol becézgető kezelésével és annyi más öntudatos és öntudatlan dologgal csakhamar elérte ez a reneteg Noume Roumestan, hogy ismét az

* Jászi Viktor: *Kollektív lélek*.

egész párt lelkének letéteményese volt, mely a reformizmus epizódját kiheverve megítasultan nagy és merész ideálok felé repül.

A parlamenti akció eredményeit dicsérve, a közelmúlt taktikának tisztes temetést rendezett, hogy a viszonyok változására hivatkozva egy egészen új szellem eljövételének szükségét hirdesse. *A reformizmus csak eszköz lehet — a forradalmi szellem élesztésére.* A nagy ideálok nem elégségesek. Kell, hogy a nagy néptömegek sorsát fokozatos javulásában érezzék közvetlenül eszményeik értékét és jótékonyágát. Ezért kell napról-napra a végezel mellett a reformok ügyét is szolgálni. Persze *nem a munkásszervezetektől elvárt merőben politikai akcióval:* de együttes erőmegfeszítéssel. Ép ezért az egységesítő kongresszus ép a Jaures indítványára mondta ki, hogy a párisi *Bourse du Travail* által kezdeményezett mozgalomhoz, mely a 8 órai munkaidőt a leg-rövidebb idő alatt megvalósítani akarja. És pedig ha másképp nem lehet hát úgy, hogy a munkások 8 óra elteltével egyszerűen abbahagyják a munkát. A forradalmi jelszó ki van adva s millió plakáton, újságon, rajzon és feliraton olvasható a mindenki által érthető, ellentmondást nem tűrő s szinte egy ó-testamentomi rendelet apodiktikusságával szóló napiparancs:

A partir du Premier Mai 1906 nous ne travaillerons que huit Heures.

Az egység úgy látszik teljes. A kis délvidéki parasztösök ivadékát az okos és ravasz parlamenti taktikust, a bloc rettegett és irigyelt Jaureset legyőzte ama másik Jaures, a lángoló szívű poéta, a történetíró, a *Realité du monde sensible* filozófusa.

De vajjon csakugyan teljes-e az az egység?

És a mi még fontosabb végleges-e? És nem tudok benne hinni, mert nem lehetséges olyan rendkívül heterogén elemeket, a milyenek a francia szocializmus *vezetői* együtt tartani. Minthogy a *parlementaire* és a *forradalmár* típusa tényleg létezik: nem hiszem, hogy közös tevékenységre alkalmasak volnának. Ha a különbség csak a régi Jauresisták s Guesdeisták között volna: nem volna baj. Mert ezek csak látszólagos különbségek, úgy miként Bebelék és Bernsteinék között. Ugyanis egy orthodox marxista nem más, mint egy forradalmi nyelvet beszélő revizionista. De mikor tenni kell — orthodox marxista és revizionista ugyanabban a keretben marad: Tüzes vagy alapos ellenzéki beszédet mond a fennálló rend ellen.

A nézeteltérés akkor válik csakugyan súlyossá, mikor a praxisban is szétmennek a cselekedetek. És ez van ma a francia szocializmusban. A nagy munkástömegek s velük a vezetők egy része végleg hozzá akar nyúlni a forradalmi munka előkészítéséhez: az általános sztrájkban és az antimilitarista propagandához. A fiatalok vakmerősége és az

öregék óvatossága, az új forradalmi ideológia és a régi marxista dialektika kerülnek szembe.

Így történhetett aztán, hogy közvetlenül a létrejött egység után, nagy vihar támadt. Azon a népgyűlésen ugyanis, melyen az egységet ünnepezték, felszólalt Gustave Hervé professzor (ugyanaz a történetíró, ki hadseregellenes álláspontja miatt veszítette el kathedráját s a ki egyike a párt legtevékenyebb és legbefolyásosabb tagjainak s a ki az új igazgatótanácsnak is tagja) és hevesen kikelt a Jaures és Bebel „hazafias szocializmusa” ellen. Az fejtegette, hogy a „mostani, a kapitalista haza” a munkásoknak legnagyobb ellensége, tehát ennek védelmére a „vérünk egy cseppjét, a bőrünk egy négyzetcentiméterjét sem adjuk oda” és „a nélkül, hogy azzal törődnénk, ki a támadó, a fegyverbehívásra a rezervisták általános sztrájkjával fogunk válaszolni”. Hervé szerint ez a vélemény felel meg a munkásmilliók álláspontjának, a kik tudják, hogy a kapitalista érdekharc mellett nem lehet megállapítani hogy melyik ország volt a háború előidézésében a hibás s hogy a háborúk elkerülésének csak egy hatékony orvosszere van: az uralkodó osztályt a háború esélyei felől rettegésben tartani. Szemtanúk állítása szerint ez a brutális hangú beszéd a közönség roppant tetszésével találkozott és ellenmondásra senki részéről sem talált.

Természetesen e hazaáruló nyilatkozatokból az egész polgári sajtó fegyvert kovácsolt a szocializmus ellen, mire a *l'Humanité* és a *Petite République* első cikkeikben a leghatározottabban dezavualták antimilitarista társukat, hirdetve, hogy igenis a proletariátus a (Bebel-Jaures formula szerint) az utolsó csepp végéig fogja védelmezni hazája területi épségét.

Íme itt van mindjárt egy kapitális kérdés, melyen a két világnézet emberei összefognak ütközni s mely kétségtelenül szakadásokra fog vezetni, ha nem is a proletariátus, de a vezetők köreiben.*

* Azóta, hogy ezeket a sorokat írtam, alig telt el három hét és az események mindenben igazat adtak következtetéseimnek. Az „egységes” párt már is meghasonlott — helyesebben, a vezetők között nagy harez dul, úgy hogy a parlamenti csoport már is két részre szakadt. Az egyik rész külön szervezkedik, nem ismerve el az egységes párt igazgatótanácsának felügyeleti jogát maga felett. A kilépés bevallott oka az, hogy Hervé, a ki a hazaellenes beszédet mondotta, szintén az igazgatótanács (*Commission administrative permanente*) tagja. A párt vezetőinek körében Hervé beszéde oly feltűnést keltett, hogy az igazgatóság kénytelen volt a Hervé által javasolt rezervista-sztrájk kérdésével foglalkozni. Az igazgatótanács kimondta, hogy a Hervé véleményei egy magánember véleményei, melyekhez a pártnak annál kevésbé van köze, mivel őt az eddigi nemzetközi kongresszusok idevonatkozó határozatai kötik, melyek mit sem tudnak a rezervisták sztrájkjáról. Jaures maga fölvette a harcot Hervé ellen s tanait abszurdoknak s károsaknak jelentette ki, melyektől a józan francia proletariátus el fog fordulni. De azért maga Jaures is elismeri, hogy egy esztelen s lelkiismeretlen háború esetén a francia munkásság felhasználná az alkalmas helyzetet eszményei megvalósítására. (Folytatjuk.)

És ilyen kérdés sok van. Az ellentét mindannyiszor fel fog merülni, valahányszor oly cselekvési módokról lesz szó, melyek körül nagy temperamentum — vagy világnézetben különbségek állnak szemben s a melyek minden egység ellenére mégis csak erre az eltérésre vezethetők vissza:

Fokozatos reformmunka. — A végleges forradalom lehető mielőbbi kikészítése.

(Arról az alacsony szempontról, hogy számos szocialista képviselő radikális vagy kispolgár szavazatainak elvesztését fogja félteni a forradalmi csatazaj miatt, nem is beszélek.)

Ennélfogva azt kell hinnünk, hogy a létrejött egység alatt továbbra is nagy ellentétek rejtőznek. Mégis egy nagy változás történt ezzel az egységgel. A párt nagy zöme és a vezetők többsége a forradalmi mederbe terelődött. A kisebbség kiléphet, de szocialista tömegeket nem igen lesz képes magával vinni. Csak mint izolált *independents socialistes* fognak működni a radikális elemek szervezetlen tömegeire támaszkodva. Szóval valószínűleg igen heves torzsalkodások tanúi leszünk a jövőben is és talán újult szenvedélyvel fog felmerülni az a kérdés, hogy *ki az igazi szocialista?* Úgy hogy el lehetünk rá készülve, hogy a Marx-kérdőzők és az osztályharcz-rikkancsok sárral fognak bedobálni mindenkit, a ki nem esküszik az antimilitarista propagandára vagy az általános sztrájkra.

És ez történelmi szemmel nézve a dolgokat érthető is. A politikai és szocialis harcokban ellenség mindenki, a ki nem a mi színeinket hordja.

Szóval igaza van a *Temps*-nek, midőn azt hiszi, hogy ezekkel a nyilatkozatokkal a kérdés elintézve nincs, sőt hogy az még sok válságot rejt ménében. Még pedig nemcsak a pártra, de az egész országra nézve. Ugyanis a *Temps* szerint a Hervé eszméi mind szélesebb körökben vernek gyökeret, úgy hogy R.eaé Goblet, az ismert politikus a *Revue politique et parlementaire*-ben *Crise du patriotisme à l'école* cím alatt azt fejtegeti, hogy a néptanítók egy igen tekintélyes száma a Hervé eszméire esküszik s azokat a tanulók körében is terjeszti.

Így azt, a mii múltkori cikkemben (*A forradalom*) jeleztem (s a miben némelyek sporadikus tünetek gyerekes túlbecsülését látták), hogyt. i. az *antimilitarista izgatás* előbb-utóbb a francia politika legrettegettebb kérdése és legnagyobb veszedelme lesz: már a francia közvélemény leghiggadtabb és legkomolyabb elemei is elismerik. A *Temps* és a *Débats* nap-nap után figyelmeztetnek a baljóslatú jelekre. Mi több, azóta néhány tény a hivatalos hívközt is megdöbentette. Megtörtént az *első katonai sztrájk*: egy század egész legénysége megtagadta az engedelmességet kapitányának, a kit gyűlölt. Kevéssel rá a lyoni rendőrség lépett sztrájkba.

Nincs semmi kétség: a szocializmusnak a hadsereggel szemben való taktikája fogja a közel jövő legválságosabb problémáját képezni, melynek következményei kiszámíthatatlanok.

De filozófiai álláspontról nézve az eseményeket, az egymással küzdő elemek tajtékzó chaosában egyszerre szép rend mutatkozik, melyen ez van írva:

— A társadalom nem mechanikus kapcsolata az egyeseknek és az osztályoknak, hanem valóságos szervezet, akár biológiai, akár lélektani értelemben fogjuk is fel. Nincs oly történelmi mozgalom tehát, mely egyes osztályoknak magánügye lehetne, melyet egyszeri osztályharczokkal el lehetne intézni, a hogy a történelmi materializmus egy durva koncepcziója akarná. Mikor a dolgok új rendje a társadalomban kialakul: az forrongásba s reagálásba hozza a társadalom minden rétegét, minden intézményét, mindenféle ideológiai tevékenységét. Mindezek a forrongások és reagálások szükségesek és elkerülhetetlenek a maguk sokféleségeiben s változó intenzitásaikban. Nélkülök nem jöhetne létre a viszonyok amaz új rendje, mely kozmikus törvényszerűséggel közeledik. Ma a társadalom minden alkateleme szocziálizmusban operál: kiki szükségkép játsza a maga organikus szerepét. Es ezt a szerepet még azok sem látszhatják egyformán, kik az új társadalom bimbózását egyenlő gyönyörrel szemlélik.

Anatole France nem lehet olyan szoczialista, mint elvtársai valamelyik köszénbanyában.

Ezekből az ellentétekből születik meg az új harmónia.

Mert egy új társadalmi képződés nem csupán az új gazdasági elrendezés és a végső forradalmi tény eredménye, hanem ezer és ezer kisebb-nagyobb más együtttható oknak is. A mit a történelmi materializmus ideológiának nevez, az nem pusztá „felépítmény”, hanem mindannyi interdependens társadalmi erő, melyeknek egymásutáni és egymásmelletti változásai hozzák létre az új eredményt. Nemcsak a gazdasági szerkezet, de a jog, a morál, a vallás, a művészet s minden más társadalmi érték átgyúrása szükséges addig, míg eljöhét az az utolsó forradalmi tény, mely az új társadalom szülővajúdása lesz.

És ezt az átgyúrást nemcsak a szakszervezetek és egyéb gazdaság-szocziális struktúrák munkája végzi — *bár övék kétségtelenül az oroszánrész* — hanem mindaz a sok, sok ismeretlen erőközpont, mely a viszonyok új rendje felé több-kevesebb öntudatossággal gravitál. A jövőt előkészítő munka csak *integrális munka* lehet.

Jászi Oszkár.

A psycho-physikai dualizmus.

Írta Keltz Sándor. Budapest, Ranschburg Gusztáv 1904. 93 l. 8°. Ara 2 kor.

A szerző szerint a filozófia legfőbb feladatát mindenkor a psycho-physikai dualizmus problémájának megoldása képezte. A szellem és anyag kettős kategóriáinak megszüntetését azonban hiába várjuk egy monisztikus rendszertől. Ez csak a jelenségek egyik csoportjának letaga-

dása által volna elérhető. A probléma veleje szerinte itt abban keresendő, hogy a *tudományos irányzatok* (a melyek vagy materialisztikus, vagy pedig idealisztikus magyarázattal élnek) *a jelenségek jelentőségét, körét és elsőségét illetőleg összeütközésbe jutnak egymással. Ezt kell lehetetlenné tennünk*, ha a problémát meg akarjuk oldani. Keltz a psycho-physikai dualizmusnak két fő-koncepzióját különbözteti meg. Az egyik „a gondolat és tárgy dualizmusa, melyben első és tágabb körű a gondolat, másodlagos és szűkebb körű a tárgy”. A másik az én és külvilág dualizmusa, melyben az „én” összes szellemi világával együtt csak egy pont a természetben és ennek törvényei alatt áll”. A dualizmusnak ez a két neme ellentmond. Legfőbb fogalmai kétértelműek, azon alárendeltebb fogalmak pedig, melyek velük relatióban állanak, hibásak, de nem határozhatók meg úgy, hogy ezen meghatározás »saját viszonylataiknak ellentmondás nélküli kifejtését» adja, mert ez a dualizmus antinómiáját szüntetné meg.

Az empirikus psychologia módszerétől, mondja Keltz, jogosan várhatnók a lelki jelenségek monisztikus előállítását. De az empirikus psychologia dualisztikus, mert az ő alapelvét nem alkalmazza következetesen. Ezt kimutatja, a mikor az elemző észtevékenység akaratoszerű voltát teszi vizsgálata tárgyává. Szellemesen fedi fel a psychologiai funkció (akarat) és a psychologiai kauzalitás tanában rejlő ellentmondásokat és ahhoz az eredményhez jut, hogy az akarat és képzet-összesség dualizmusa (a psychologiai dualizmus) nem állhat meg, mert az egyik tagja mindent, a másik pedig semmit sem tartalmaz és hogy a jelenségek összefüggését tekintve, ellentmondásokra vezet. A jelenségek ellentmondás nélküli rendszerét szerinte csak a psychologiai monizmus szolgáltatja. A psycho-logikai dualizmust sem ismeri el és azt „a képzetek elhelyezkedési rendjének”, azaz „realitási fokozataiknak különbségére redukálja”. Ezek után azon gondolat „helyes alapját” fedi fel, a melyet a parallelizmus helytelenül úgy fejezett ki, hogy a psychikai aktusokat a neuromechanikai objektív proccesszus határozza meg — és ez szerinte az imaginarius (reprodukciók) és reális képzetek viszonyában áll. Erre az alapra helyezkedve, kísérli meg már most Keltz a psycho-physiológiai viszonyban rejlő és az abból közvetlenül eredő ellentmondások feloldását. A negyedik fejezetben az igazság kritériumát keresi és azt valamely gondolatnak a reálisabbal való meg egyezésében találja meg. Az ötödik és hatodik fejezetben a természet-tani-, illetve psychologiai substancia és kauzalitás fogalmait, a hetedik fejezetben pedig a psycho-physikai dualizmus psychologiai és physiologiai koncepczióit vizsgálja és bírálja az ő új látszögéből. Azután a psycho-physikai monizmusra való törekvés vállalkozásainak sikertelenségét mutatja ki a materializmusban, a spiritualizmusban, a solypsismusban és a hylozoismusban (Wundt.)

Végre az utolsó fejezetben, az eddigi eredmények alapján felállítja, illetve kifejti az ő monisztikus rendszerét, a mely szerinte egyrészt megszünteti a psycho-physikai dualizmust, másrészt azon extenzív véghatárokat jelöli ki, a melyeken belül a tudomány mozoghat. Ennek lényege, a szerző saját szavaival kifejezve a következő: „A jelenségeknek részint belső tulajdonságai, de főként elhelyezésük különbségei a reális és imaginarius kategóriákra vezetnek, melyek közül az utóbbiak a reálissal egyedül a physiologiai proccesszus kapcsán vannak az egyidejűség és arányosság viszonyában; a reális és imaginarius együttvéve függetlenül és függően változó jelenségekből áll s a függetlenül változóak kettős imaginarius rendszert képeznek, melyek

közül a tágabb körű a szűkebb körűt is meghatározza és meghatározza a kettő együtt az összes reális értékű jelenségeket, akként, hogy ezek a tágabb körű imaginarius faktor minden egyes pontjához egy helyen, időben és arányosan járulnak, de a speciálisabb faktor értelmében módosítva, melyhez egyidejűleg és arányosan járulnak; minden imaginarius jelenséget meghatároz az azzal egyidejű és arányos reálisabb neuro-mechanikai faktor”.

Keltz könyve kétségtelenül alapos pszichológiai tudással van megírva. Egészséges pozitív szellem hatja át, a mely ment minden metafizikai túlkapástól. A szerző ügyesen kezeli a problémákat, mert természetes kritikai érzékkel bír. Munkája becseből azonban sokat levon az a körülmény, hogy a logika és ismerettan valódi mibenlétét és jelentőségét félreismeri.

Mint már az előzőkből láttuk, azt hiszi, hogy tényleg lehetséges a psycho-logikai monizmus, láttuk, hogy azt is hiszi, hogy e monizmust tisztán pszichológiai úton megalapíthatja. Ennek a lehetőségét azonban határozottan tagadjuk. A logika nem psychologizálható. Keltz tévedésének gyökere a logikai ismerés természetének félreismerésében rejlik. Az általa használt meghatározás, mely szerint a logika a gondolat „értelmét” vizsgálja, elégtelen, helytelen és azért súlyos tévedések csiráit rejti magában.

A logika egyes ismerési funkcióink *érvényét* vizsgálja. Az ismerés érvénye pedig *teljesen független* annak psychogenezisétől, eredetétől. Evvel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy a logika a pszichológiai jelenségeken kívül áll, mert bizonyos az, hogy minden logikai gondolkodás pszichológiai proceszszus. Csak azt hangoztatjuk, hogy a logika és pszichologia ismerésünk oly két „dimenzió”-ját jelentik, a melyek egymástól teljesen függetlenek és különbözök. A logika az elégséges ok elvén alapul, a pszichologia pedig „okszerűen magyarul”. A logika és pszichologia dualizmusa tehát semmiképp sem szüntethető meg. Hiszen alapelveik (ratio és causa) összezavarása, illetve azonosítása idézte elő a filozófiai gondolkodás azon évezredes tévedését, a melyet metafizikának nevezünk.

Keltz helytelen felfogásából a logika lényegét illetőleg szükségkép következik az ismerettan valódi mibenlétének félreismerése is. Az ismerettannak szerinte ugyan logikai a jellege, de mivel félreismeri a logikát és azt hiszi, hogy az psychologizálható, valóságban az ismerettan sem jelent számára egyebet, mint psychológiát. A tényleges összefüggés a logika és ismerettan között pedig az, hogy míg a logika egyes ismereteink érvényét vizsgálja, addig az ismerettan az emberi ismerés általános érvényét kutatja. A szerző a munkájában felmerülő problémákat nem egy helyen mondja ismerettaniaknak, de azért feloldásuk alkalmával természetesen sehol sem alkalmazza az ismerettani módszert, hanem csak a pszichológiaiit. Ez pedig magában véve itt egyáltalán nem elegendő. Az ismerettani vagy transcendentális módszer, a melynek felállításával Kant a filozófiai gondolkodás történetében egészen új korszakot nyitott meg és a mely ismerésünk általános érvényét és szükségképi feltételeit vizsgálja, egy ismerettani probléma megoldásánál nem csak hogy nem mellőzhető, hanem első sorban veendő tekintetbe.

Enyvvári Jenő.

Demkó rektori beszéde.

A teológiai fakultás elszigetelt külön iskola egy mai egyetemen. Hogy ott mit csinálnak, milyen szellem járja, ki gondol vele? Azok, a kik a tudomány dolgaival törődnek, bizonyára nem. Katholikus pap-nevelő iskolát látunk benne és hozzászoktunk, hogy az új idők szelleme a scholarium universitasban felejtette a dogmák embereit, a szabad kutatás és szabad oktatás tanyáján azokat, a kiknek nem szabad szabadon kutatniok, a kiknek szigorúan elő van írva, hogy minő eredményre kell jutniok és a kik legfeljebb arra nézve térhetnek el valamelyest, hogy minő úton-módon vezessék le, quod erat demonstrandum.

Az egyetem szervezete azonban, a mely évenként sorjában más-más karbeli tanárt helyez az egyetem élére, négy évenként egyszer a szabad tudomány világosságába szorítja ki a teológiai kar homályának egy-egy emberét. Ilyen alkalomból került az idén Demkó György rektor a nyilvánosságra. Nekünk, a szabad kutatás híveinek, a kik rendszerint nem nagyon érdeklődünk a teológiai karok dolgai iránt, nem árt olykor felhasználni az ilyen alkalmat, hogy közelebről megismerkedjünk ezzel a species-szel. Megjegyzendő, hogy Demkó rektor úr nem a nagy és veszedelmes papok fajtájából való, a kik nagy ékesszólással, vagy pláne a természettudományi ismeretek csillogó fegyverzetében látnak munkához; ő még a régiebb típusú és kisebb kaliberű szerény spintizáló, a ki sancta simplicitással teljesíti kötelességét.

Előadásának tárgyául, a melyet a minap tartott az egyetem újjáalakításának 125. évfordulója ünnepén, a *jog általános fogalmát és eredetét választotta*. Az előadás alaptételei a következők:

„A legbölcsebb Alkotó örök terve szerint a jogba beleszületünk. Velünk születik a képesség a jog fogalmának, eszméjének megismerésére és megvalósítására. Józan, természetes eszünk vezet rá bennünket, minden mélyreható magyarázat nélkül. Nem hogy mi tanítanók a gyermeket a jog alapvető fogalmára, ellenkezőleg, annak természetes felfogásával ő figyelmeztet minket, hogy azzal vissza ne éljünk. Ismereteinkből azután öntudatosan, a józan ész természetes világánál is megalkotjuk azt a helyes ítéletet, hogy: Istennek és mindazoknak, kik az ő megbízásából és nevében nekem igazságot parancsolnak, feltétlenül engedelmességek kell. Ellenkező esetben bünt követek el, a miért bűnhődöm kell vagy ezen, vagy a másvilágon.”

„Ugyanaz a fogalom van a jogról tengeren innen és túl, a földteke minden világréseiben. Ugyanaz a műveltség magasabb vagy alacsonyabb fokán álló népeknél.”

„Ámde az emberiség közkincsét a jog terén újabb időben nagy veszély fenyegeti. A századunkat hatalmukban tartó empirisztikus és evoluzionisztikus, materialisztikus és panteisztikus rendszerek megszállva tartják a jogbölcseletnek a régi pogányok és keresztények által egyaránt helyes irányban művelt mezejét és mindennek, mit századok tudományos bűvár elméi mint jogot állapítottak meg hadat üzenve: egy a régiek előtt ismeretlen,

modern „új jog”-ot (XIII. Leó „Immortale Dei”, 3. pont) emlegetnek, mely szakítva az emberiség — szerintök — csecsemőkorához illő természetjoggal, a jogot nem a változhatatlan örök igazságból, hanem az ember gyöngé és változékony, szeszélyes akaratából származtatja.”

Demkó rektor úr nyilván nem ismeri a néprajzi jogtudományt és nem ismeri a jogtörténelmet — bár azt írja: „Beszédem tárgyát szaktudományom köréből választottam” — ha azt tartja, hogy a jog „általános” fogalma ugyanaz a világ minden népénél és minden idejében. Nem czitálhatjuk és még kevésbbé közölhetjük le azt a nagy könyvtárt, a mely a jogtörténelmi és a néprajzi kutatások eredményeképpen ezt a nézetet már régen megczáfolta.

De ha a jog fogalma minden időben és az egész föld kerek-ségén mindenütt ugyanaz, ha „józan, természetes eszünk vezet rá, minden mélyreható magyarázat nélkül”, hogyan lehet az, hogy ezt a közkinccset veszély fenyegeti, hogy új felfogások tartják hatalmukban századunkat? Miért gondolja Demkó György, hogy a mi haladottabb századunk felfogása kevésbbé józan, mint a régi századoké? Miért hajoljon meg a modern ember tudományos meggyőződése a tudatlanok előtt? A régi *pogányoknak* (pogányok néven szerzőnk a római jogászokat érti), sőt még a vad népeknek is helyes fogalmuk van a jogról, csak éppen nekünk pozitív, objektív, kritikai alpra helyezkedő moderneknek nincsen. Két dolog egészen világos ebből az érvelésből: Először is az, hogy nem igaz, hogy a jog fogalma minden időben egyenlő; másodsor az, hogy szerzőnk a jog kritikátlan, gyermeteg fogalmát — hiszen szerinte még a gyermek is tisztán látja a jog fogalmát — helyesnek mondja, ellenben a jogra vonatkozó szigorú, tudományos kutatáson alapuló felfogást helytelennek. Savigny (olvasd: „Sa-Vinnjih” (!) — írja szerzőnk) már semmitsem tud a jogról, sőt „veszélyezteteti” az emberiség közkinccsét.

Különben a világért sincs szándékunkban nyomról-nyomra követni szerzőt, csak nagyjában bemutatni. A társadalmi ős-szerződés elméletét úgy czáfolja, mintha erre ma még szükség volna, „a természetjog tökéletes szentesítését tulajdonképen a másvilágon kikerülhetetlen büntetésekben” látja. Közjogi téren a közhatalmat felelőtlennek mondja az alattvalókkal szemben, de ha jogtalanságot követ el, „Isten előtt egykoron számolnia kell, azért ott felelni fog”.

Az újabb jogfelfogásokat Demkó úr egyébként nem is ismeri. Kikel ugyan az evoluzionista jogbölcselek ellen, de ezekkel valójában nem foglalkozik. Azt mondja pl. egy helyen: „még érdekesebb az evoluzionista jogbölcselek ama szó- és fogalommagyarázata, mely a *jogfejlődés címén* (?) a „jus” szót és fogalmát a latin „jucundum” szóból vezeti le.” Ez a mondat jellemző a mi egész emberünkre. Ő azt hiszi, hogy ez a szómagyarázat valamelyes összefüggésben van az evoluzionista felfogással. Kitűnően ismerheti tehát ezt a felfogást. A mikor az „új jog” és az újabb irányok veszedelmei ellen érvel,

akkor Demkó egyre csak szegény jó öreg Savigny, Puchta meg Stahl („Izraelita szülöktől származott, 1819-ben evangélikus ágostai vallásra tért Erlangenben” — jegyzi meg csillag alatt szerzőnk) könyveivel polemizál. Ő ma még csak azt akarja visszacsinálni, a mit Savignyék csináltak. Nem volna értelme, ha ebbe a polémiába mélyebben belebocsátkoznánk. Hogy méltóan foglalkozhassunk vele, Anatole France tollára volna szükségünk.

A jó öreg Sa-Vinnjih még Mária Terézia idejében született, a napokban pedig az egyetem Mária Terézia által történt újjáalapításának 125. évfordulóját ülték meg. A teológiai fakultáson az évek úgy látszik lassabban fordultak, mint künt a napvilágon.

Plein air.

A magyar földbirtok tehermentesítése.

Írta Bernát István a Magyar Gazdaszövetség igazgatója. Budapest, 1905. Kilián Frigyes bizománya. Ára 3 korona. (VIII. + 206 lap.)

Az a domináló szerep, a melyet a magyai nemzeti termelésben mind a mai napig az őstermelés visz, határozza meg azoknak a törekvéseknek a fontosságát, a melyek a magyar birtokpolitikának és a földjáradékának reformjaival foglalkoznak. Tetemesen fokozza minden ilyen irányú javaslatnak a fontosságát az a szomorú körülmény, hogy a magyar ipar nagyobbarányú és gyorsabb fejlődésének alkalmas tényezőit gazdasági, politikai és szociális konjunktúrák erősen gátolják a működésben; úgy, hogy a nemzet gazdasági izmosodásának előreláthatólag még jó hosszú ideig egyedüli mezeje az őstermelés marad.

Bernát István könyvének e tárgyias fontosságán kívül még az is növeli a nyomatékát, hogy írója — mint a Magyar Gazdaszövetség igazgatója — az agrártörekvéseknek buzgó és hivatásos zászlóvivője és így méltán föltehetjük, hogy a könyv részben tolmácsa az agrártábor közóhájának, részben pedig forrása leszen e gazdasági párt jövődöbéli reformterveinek.

Bennünket a könyv keletkezésének és megjelenésének körülményei, de még inkább annak tartalma őszinte örömmel és megelégedéssel tölt el; nem azért, mintha minden állítását és javaslatát szó nélkül magunkévá tehetnők: hanem inkább azért a valóban tudományos módszerért, a melylyel felölelt anyagát tárgyalja és azért a bátor reforamszellemért, a mely nem a meglevő intézmények lerombolásában és vadonatúj institucziók felállításában keresi feladatát, hanem felhasználva a közibénk gyökeresedett régi, kipróbált intézményeket, ezek támogatásával és fejlesztésével tud számukra új feladatokat kijelölni. A könyv egyes fejezetei a történelmi materializmus mesteri alkalmazását tüntetik „föl, a javaslatokat pedig a tárgyias látású szociálpolitikus elme a konzervatív államférfi kezével írta meg.

A könyv hét nagy fejezetre oszlik; a fejezeteknek kissé laza beosztását mellőzve, az egész könyv tartalmát a következőképen részletezhetjük: Az első három fejezet a történelmi előzményeket, a negyedik a probléma elemzését, az ötödik a mai helyzetet, a hatodik és hetedik a javaslatokat és a végrehajtás teendőit tárgyalja.

A történelmi előzmények között igen szép és nagyon meggyőző az a fejtegetés, a mely a magyar föld eladósodásának folyamatát tárgyalja. A közfelfogás szerint ennek a nemzeti pusztulásnak okai között legnagyobb szerepe lett volna a régi középnemesség pazar költségesének és dologtalan úrhatnáságának; az irodalom, a művészet és a köztudat számtalan antipatikus típusát őrzi a műveletlen, rest és dorbézoló magyar birtokos-nemesnek és a magyar középbirtokos osztály pusztulásának okaiul országszerte az előttünk élt két emberöltőnek bűneit tartják. Ezzel szemben szerzőnk tárgyiás fejtegetéseivel kimutatja az okok egész sorozatát, a melyek materialisztikus hatásukkal föltétlenül és minden körülmények között szükségképen idézték elő a magyar föld eladósodását. Ugyanez a folyamat ismétlődött különben teljesen azonos előzmények után Németországban is, Ausztriában is és Franciaországban is. A mint ugyanis a jobbágyság eltörlésével, meg későbbben az intenzív gazdálkodás bekövetkezésével a gazdálkodáshoz nagyobbarányú beruházások voltak szükségesek: a nélkülözhetetlen állótőkét és forgótőkét a fejletlen magyar hitelviszonyok és a tőkének majdnem teljes hiánya mellett lehetetlen volt az országban megszerezni; ezek a körülmények maguk után vonták az idegen és drága tőke beözönlését és a magyar föld lassú, de biztos eladósodását. Európa nyugati államaiban ugyanez a folyamat ment végbe; a különbség csak az volt, hogy ott a nemzeti szorgalomnak évszázados gyümölcséből felhalmozódott hazai tőkék nyújthatták a földbirtokos osztálynak a szükséges kölcsöneit. A külföldi földbirtok adósságai nem idegeneknek kamatoztak, nyugalmasabbak voltak és alacsonyabb kamatlábbal elégedtek meg, mint a magyar föld terhei. A mi akkori, közigazgatásunk és jogszolgáltatásunk mellett külföldről csak a nagy nyereségre vágyakozó és igen mozgékony tőkék voltak hajlandók hozzánk áttepülni; az ilyen tőke természete még igen magas kamatláb mellett sem tűri meg a kölcsön hosszú idejű törlesztését, vagy épen felmondhatatlanságát. A magas kamat, a nagy tőketörlesztő részletek és a nem ritka hitelfelmondás föltétlenül maga után vonta az első kölcsön után a másodiknak, majd a harmadiknak a fölvételét és hacsak kivételes véletlen szerencse nem kedvezett az adós birtokosnak: az első rossz kölcsön végzetszerűen maga után vonta a teljes eladósodást. Kétségtelen, hogy a pusztító folyamathoz a közterhek fokozódása, az életigények növekedése és a magyarság fogyatékos gazdasági erkölcesei szintén hozzájárultak, de ezek sem nem az egyetlen, sem nem a legfontosabb tényezőjét tették a földbirtokra nehezedő veszedelemnek.

A külföldön már a hetvenes évek elején kezdett a köztudatban gyökeret verni az a felfogás, hogy a földbirtoknak illetően eladósodása nemcsak a birtokosoknak a baja, hanem országos veszedelem. Egyfelől a nagy latifundiumok szaporodása és a meglévők növekedése, másfelől a közép- és kisbirtokok aprózódása és elporlódása, továbbá a nagy arányokban meginduló amerikai kivándorlás, a földműves lakosságban a városokba özőnlése és a tanulatlan proletariátus rohamos növekedése kiáltó figyelmeztetés volt arra, hogy a nemzeti termelés a maga bajait nem bírja orvosolni, hanem a kormányzati politikától várja a támogató intézményeket.

Egyidejűleg és nem mindenütt okozati összefüggésben indult meg a szövetségi eszméknek és intézményeknek széleskörű elterjedése; ezek az intézmények dokumentálták azt, hogy van a hitelezésnek olyan rendje, a melyben a hitelező nyereszkevése korlátok közé szorítható. A szövetségi egyetemlegesség a hitelkoczkázat kiküszöbölésével

a kölcsönügyleteket egészen biztos befektetésekké tudta átalakítani és ily módon megszerezte a szövetkezeti szervezet számára a nyugodalmas lehelyezést kereső és alacsony kamattal megelégedő szolid tőkét.

A külföldön már előbb, nálunk valamivel későbbben keletkeztek olyan intézmények, a melyek egyre leszálló kamatlábbal és előzékeny, olcsó eljárásokkal hosszú lejáratú, a hitelező által fel nem mondható kölcsönök nyújtásával igyekeznek a földhitei bajain segíteni. Hazánkban a Magyar Földhiteiintézet, a Kisbirtokosok Földhiteiintézete és az Országos Közp. Hitelszövetkezet állanak e nagy nemzeti feladat szolgálatában; az általuk kifejtett pénzüiaczi verseny kényszerítő hatása alatt a nyereszkedő bankok és takarékpénztárak kamatlábjá is, meg kölcsönügyleti típusai is mind jobban-jobban simulnak a földhitei gényeihez.

Érdekesek a szerzőnek a magyar pénzüintézetek jelzálogkölcsöneire vonatkozó statisztikai táblázatai; 1903 végén a magyar birodalomban levő pénzüintézeteknek közei 2000 millió korona összegű jelzálogkölcsöne volt kihelyezve. Ezekből 32% bérházakra és gyárakra, a többi 68% pedig földbirtokra és tartozékaira volt bekebelezve; az összes kölcsönöknek közel fele (46%) 200—1000 korona között ingadozott, 18% volt 200 koronán alul, 14V2% 1000—2000 közt; a nagyobb kölcsönök fokozatosan kisebb és kisebb százalékot tüntetnek föl. Kamatláb tekintetében 1300 millió korona névértékű kölcsön nem haladta meg az 5% kamatosítást; de közel 120 millió még mindig 7%-nál nagyobb terhet viselt.

Bármilyen nagy is azonban a javulás a földhitei tekintetében a régebbi viszonyokhoz képest, azt még sem lehet tagadni, hogy a földhitei szolgálatában álló intézmények sem a kívánatos módon, sem a szükséges arányokban nem képesek ellátni a reájuk váró, összes feladataikat. A nemzet legkiterjedtebb néprétege még mindig nem részesülhet olyan hiteiellátásban, a mely vagyoni és kereseti viszonyainak támogatását nyújthatná neki. Teljesen igaza van a szerzőnek, a midőn azt mondja:

Ez nagy szociális és gazdasági igaztalanság, melynek eredménye kifejezésre jut a társadalom hézagos fejlődésében és megköti a nemzet politikai emelkedését.

Szerző javaslatai három irányban mozognak; az első csoportba tartozóknak az a céljuk, hogy az olcsó, nyugalmas és felmondhatatlan *jelzálogos kölcsönöket* még a kisgazdák számára is hozzáférhetővé tegyék; a második csoportbeli javaslatok a *személyes hitei* körüli teendőket tárgyalják; a harmadik csoport pedig azokkal a feladatokkal foglalkozik, a melyek a *vételári hátralékok és a betáblázott örök-részek* terheit akarják megkönnyíteni.

A jelzálogos kölcsönök művelésére a Magyar Földhiteiintézetet és a Kisbirtokosok Földhiteiintézetét kívánja továbbra is alkalmaztatni, míg a személyhitei ellátását az Országos Közp. Hitelszövetkezet feladatává tenné. Szükségesnek tartja azonban, hogy ilyen célokra a telekkönyvi és kataszteri birtokíveket és a telekkönyvi eljárást az intézetek ingyen kapják; továbbá, hogy a földhitei céljaira fordítassanak az árvapénzek és a postatakarékpénztárban elhelyezett tőkék; és végre, hogy a kölcsönkészletek közadók módjára szedessenek be. Kétségtelenül igen szinpátikus a szerzőnek az a liberális felfogása, a melylyel azt követeli, hogy mindezeket a kedvezményeket valamennyi olyan intézet részére törvényileg kell biztosítani, a mely hasonló módon nyújt alkalmas típusú kölcsönöket; ez a felfogás érvényesülése esetén

minden kiváltságos kedvezés nélkül igen alkalmas és eredményes versenyt fog támasztani.

Nagyrészen veddőknek tartjuk azonban szerzőnek az uzsora-törvény revíziójára vonatkozó reményégeit. E tekintetben a történelmi materializmus már kimutatta, hogy az uzsorát a törvényes üldözés csak titkosabbá és kártékonyabbá teszi, de meg nem szünteti soha. Az uzsorát nem is törvényekkel, hanem intézményekkel lehet kiirtani, illetőleg csökkenteni. És azok az intézmények meg reformtervek, a melyeket szerző könyvében tárgyal, mind sokkal inkább alkalmasak az uzsora korlátozására, sőt kiirtására, mint akár a legjobban sikerült drákói uzsoratórvény.

Sokkal termékenyebb ellenben szerzőnek az a javaslata, hogy a földhitel tökeszükségeit az árvapénzek a mai szokásoknál alkalmasabb formában használtassanak fel, a mihez hozzátehetjük még azt is, hogy bizony még a közalapok és alapítványok vagyona is czélszerű alkalmazást találhatna az illetén nyugalmas, biztosított és jól gyümölcsöző befektetésekben. Nagyon helyes következtetéseket állapít meg a szerző arra nézve, hogy javaslatainak realizálása után miképen fognak a mezőgazdasági üzemekből kiszorulni azok a nagyon is mobilis tőkék, a melyek a nagy haszonnak agilis kutatása közben csak ideig-óráig tartó jövedelemszerzés céljából települtek bele a mezőgazdasági üzemekbe; jó hatású és állandó jellegű rayonozás következik majd be a tőkék között s azok az eleven, energikus tőkék, a melyek manapság nagy mozgékonyaságukkal és nyereszkező törekvésekkel a mezőgazdasági üzemekben állandó veszedelmet és súlyos terhet képviselnek, a mint kiszorulnak ismét, nagy energiával fogják keresni a gyümölcsöző elhelyezkedésnek más alkalmait a nemzeti termelésnek más ágaiban. — Ez a korrelatív működés kétségtelenül kedvező hatást fejt majd ki az ipari üzemek hitelviszonyaira nézve is.

Ezekben röviden és vázlatosan megismertetvén könyvünk tárgyalásait, abban foglalhatjuk össze felőle szerény véleményünket, hogy benne a modern reformok javaslatait a konzervatív kíméletesség minden túlzástól menten állapította meg; semmi túlkövetelés, semmi kivételes kedvezményezés, semmi osztályérdekű követelés . . . Ismerjük el, hogy az agrárköveteléseknek igen kis részéről mondhatnók el e dicséreteket.

Zigány Zoltán.

A Szabadgondolkodás magyarországi Egyesülete.

Világhódító útjában a szabadgondolkodók szervezkedésének hullámcsapásai elértek hozzánk is. Május 28-án alakult meg a Társadalomtudományi Olvasókör helyiségében a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete. Hogy mily szükség van éppen mi nálunk erre a szervezkedésre, azt érezhette mindenki, a ki valaha neki állott igazi szabadgondolkodót keresni. Bizony lámpással indulhatnánk el nappali időben, mondván: szabadgondolkodót keresek. És hogy mily nagy a szervezkedés, de egyszersmind *a komoly, a tervszerű propaganda* szüksége, bizonyítja az is, hogy az alakuló közgyűlésen csekély számmal voltak jelen és ezt bizonyítja az is, hogy a sajtó milyen szüksézávan vette tudomásul ezt az alakulást. A lapok azt írják, a mit olvasóik olvasni óhajtanak. Olvasóink tehát nem igen akarnak olvasni a szabadgondolat szervezkedéséről, sokkal inkább akarnak tudni p. o. a Keglevich-párbaj

részleteiről. Erről zengtek a vezércikkek, ezt részletezték a hasábok. Mégis azt hisszük, hogy annak az új egyesületnek nem nagyon méltatott alakulása komoly, nagy eseménye a mi szellemi életünknek. Szeretjük hinni, hogy esemény, hogy nem marad papiros-intézmény, hogy tenni és dolgozni fog. Mert nekünk tulajdonképpen mindenünk van, a mi a művelt nyugatnak: tudományunk, szabadságunk, alkotmányunk, munkás-védelmünk, de többnyire csak devalválódott papiros-értékekben. Reméljük a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületénél meg lesz a szívós munka, a ki nem alvó lelkesedés és a törhetetlen energia ére fedezete.

Az alakulás kedvező auspiciumok közt folyt le. Apáthy István, kolozsvári egyetemi professzor bátor és mélyen járó beszéde és az a viharos, szinte mondatról-mondatra feltörő lelkes taps, a melyet keltett, a legjobb reményekre jogosítanak. Az egyesület vezetése jó kezekbe került. Egy önálló gondolkodású, a tiszta igazságot kereső és érte helyt álló, költői szárnyalású és nemeslelkű ember kellett ennek az egyesületnek az élére. És ezt a nehezen megtalálható elnököt találta meg az új egyesület Apáthy Istvánban. Hogy nagyon elismert szak tudós, az még külön előny is. Tekintélyt ad kifelé és — talán el kell majd védő paizsul idehaza. Szép megnyitóját olvasóinkra mellékleten veszik.

Erre a beszédre csak két megjegyzésünk van. Az egyik erre a passusra vonatkozik:

»Ha valaki a cél felé haladtomban utamat állja, kikerülöm mindannyiszor, valameddig a kerülő úton ismét céloom felé haladhatok; de félretolom, ha oly keskeny az út, hogy nem lehet kikerülnöm. Vissza nem fordulok. Ne izenjünk mi sem harcot senkinek, csak szabad utat kérjünk az emberi gondolkodásnak vámtalan országútján. Ne törjünk be senkinek kertjeibe, de emeljük föl bátran az úton körösztbe tett sorompókat».

E sorok fölidézik azt a taktikai kérdést, hogy célszerű-e pusztán a védelemre szorítkozni, pusztán csak ismereteket terjeszteni és nem szükséges-e — éppen mivel a szabadgondolkodás elterjedése nálunk kétszeresen hatalmi kérdés — a szabad gondolat elterjedésének társadalmi feltételeiért is kemény küzdelmet folytatni? Ez a kérdés nagyon jogosult. Mégis azt hisszük, hogy abban a körben, a melytől ez az egyesület túlnyomóan fogja híveit toborozni, Apáthy tapintatos és mérsékelt útja a helyes. A magyar intellectuel nem kapható mérges harczokra; vagy tud békésen szervezkedni vagy nem szervezkedik.

Egy irányban mindazonáltal úgy véljük — és ez második észrevételünk — túlságosan messzire megy Apáthy koncziáliás harczmodora:

Fogadjunk — úgymond — körünkbe mindenkit szívesen, napszámot és főurat egyaránt, ha jönni akarnak. Hogy valaki jó hazafi, jó katolikus, protestáns vagy zsidó, azért ne kerüljön bennünket. Én például, vagyok annyira szabad gondolkodó, hogy még vallásos is merjek lenni, ha szükségét érzem; sőt nem restellem bevallani, hogy katolikus is vagyok. Ha

vannak közöttünk jogászok, miért ne lehetnének katonák és papok is? Én katolikus papjaink reverendáját látnám itt a legszívesebben, mert az volna a szabad gondolat legnagyobb diadala.

Hogy mit ért Apáthy vallásosság alatt, nem tudjuk, minthogy ennek részletezésébe nem bocsátkozott. A pozitív felekezetiesség proklamálása már aggályosabb. Hogyan lehessen valaki jó katolikus, protestáns vagy zsidó és mégis jó szabadgondolkodó?

Vagyis hogyan vallja a szigorú dogmákat és a dogmák káros voltát egyszerre? Apáthy még a természettudományi dogmáktól is óv, hogyan hajolhat meg tehát felekezetiiek előtt? Hogyan hiheti a csodát meg a természettörvényt egymás mellett? És miként kívánhatja kizárólag az utóbbira helyezkedő világfelfogást, ha nem akarja kizárni a csodahitre építő világnézetet? Nem tartja-e hogy az igazi szabadgondolkodó nem áll meg az utóbbiak előtt, hanem azt mondja: vagy-vagy.

Mi nem úgy képzeljük a szabad gondolat legnagyobb diadalát, hogy katolikus papjaink reverendái is közöttünk legyenek. Van egy még nagyobb diadal!

Plein air.

Krónika.

A Nemzeti Színház és szubvencziója.

Hogy a magyar színészetet szubvenczióval pártoltuk, hogy talpra álljon, jó, ez helyes. Mondjuk, hogy a magyar színészet gyermekkorát élte és dajkálni kellett. De hogy tökéletesen megvényt gyerekeket miért kell dajkálni? az már megint más kérdés.

A mi színházi szubvenczióink megvényt gyereket dajkál. Köröskörül vígan dolgoznak, keresnek a színházak, s a helyett, hogy egymásután buknának, mind újabbak állanak talpra s mindegyik megél, sőt úgy mondják, nem is rossz a seft.

A Nemzeti Színház azonban nem élhet meg szubvenczió nélkül. Épen ez a legvénebb színház nem. Vagy épen azért szubvencionáljuk, mert megvényt? Akkor nyugdíjat nekik. De szubvencionálni a kivénült művészetet. Az már igazán nem művészeti ügy. Ez esetben csak egy művészeti érdek van, az, hogy ha még oly drága is a nyugdíj a kivénült művészetnek, fizessük, inkább ne sajnáljuk a pénzt, de csak nyugdíjba, nyugdíjba vele.

Hogy a Nemzeti Színház valóban a kivénült művészetnek a hajléka, azt valami önkéntelen sejtéssel a legegyszerűbb színházba-járó is érzi. Ott még krinolinban mozognak a gesztusok, ideálisan pislognak a szavak s egy-egy romantikus regény a mondat. Sehova a Nemzeti Színház művészete nem terjed, hanem megfordítva, irtóznak tőle mindenütt, a hol a művészetnek az a feladata, hogy igazán, reálisan haszon a közönségre, mert hisz ebből a reális eleven hatásból él. A Nemzeti Színháznak semmiféle művészeti stíljét más életrevaló színpadokra át nem viszik, hanem megfordítva, a Nemzetin kívül támadt új művészeti vonásokkal kell felfrissíteni a Nemzeti Színház örökösen avatag szíljét, hogy egyáltalán legyen benne valami kis élet.

A Nemzeti Színház szubvencziója úgy művészeti szempontból, pusztán csak arra való, hogy életre már képtelen stílt tartson életben. S dajkál egy vénséges intézetet, a melytől az egész országban semmiféle színművészet nem tanul. Csak az országos színművészeti akadémia.

Ez és csupán csak ez, s ez is csak muszájból, a mennyire a tanárok kényszerítik a növendékeket a Nemzetitől tanulni, egyébként azonban félszettel ide-oda néz, a ki haladni akar, hogy mit csinálnak a Nemzetin kívül, s mit kell igazán megtanulni.

És itt van még a nyomasztó súlya annak is, hogy a Nemzeti Színház úgy áll épen a közepszerűségek szemében, mint az a kapu, a melyen túl nyugalom és béke vár reájuk. Az igaziak, a kiválóak, azok nem oda törekednek, ők boldogulnak a Nemzeti nélkül is, sőt tudják, hogy nem ő nekik lesz szükségük raja, hanem megfordítva, a Nemzetinek ő reájuk, elébb-utóbb.

Művészeti szempontból a Nemzeti Színház szubvencionálásának, így a hogy ma folyik, értelme, haszna, nincs. Bármily tiszteletre méltó, hogy néhány régi kitűnőségnek nyugalmas hajlékot akarnak adni, a szubvenczió felhasználása így igazán nem művészi érdeket szolgál. Csak az a megvénült művészet leledzik még mindig abban a hitben, hogy a közönségnek nem tetsző, sok unott klasszikus darabokat is kell adni üres házak előtt az ingyenjegyeseknek s így „magasabb művészeti kultusz örve alatt tehessenek a színészek eleget annak a belső szükségletüknek, hogy egy-egy általuk klasszikusnak vélt szerepükben neki ereszthessék genialitásukat a „magasabb” régióknak.

A nyugdíjügyet a művészeti ügytől különválasztva a szubvenczióadás egész más valami lehet, ha már telik ilyen luxusra, bár megvallom, szükségét épen nem érzem. De ha már adjuk úgy szolgálja a művészeti ügyet s ne keveredjék közbe a nyugdíjazás ügye s ez külön intézendő el, nem pedig aként, hogy művészeti minta gyanánt már régen nem szolgáló színészeknek a mintanyújtás helyét tartogassuk fenn.

Művészeti értelemben csak annak volna indokoltsága, hogy azon a tekintélyes pénzösszeget, a melyet szubvenczióképen kap a Nemzeti Színház, igazán a művészetnek a színe-java gyűjtessék egybe és a magyar színművészet non plus ultrája szerzettessék egybe. Azaz a kitűnőségekre valóságos vadászatot tartson a Nemzeti Színház, hogy bárhol valami elsőrangú művészi egyéniség felmerül, azt a kötelékébe vonja s ott igazán a legkülönbek legyenek együtt. Es pedig nem azért, hogy ott aztán örökre el legyenek helyezve. Hanem azért, hogy a maximumát fejtsék ki képességüknek s mihelyst valaki más kezdi túlszárnyalni a régit, ennek kell helyet adni. Ez csak látszólag komplikált dolog. Mert a Nemzeti Színház, bő szubvencziója lévén, megteheti azt a fényűzést, hogy egy-egy kiválóbb szerepre több színészt is alkalmaz, egy régi mestert és egy újabb talentumot s így mindkettőt arra készíti, hogy a maximumát nyújtsa annak, a mit tud. A míg a verseny a réginek a javára dől el, addig ő a minta. De ha az új hódítja el a tetszést, az ő háza telik jobban, akkor — nyugdíjba, tisztos szép nyugdíjba az öreggel.

Persze a Nemzeti Színházban semmitől sem irtóznak jobban mint a versenytől s kiki önön dicsőségének él. Es bizonyos, hogy ha például ideiglenes három éves szerződéssel kínálnának meg valamely kívül álló jeles művészt, hogy álljon versenybe s ha érvényesülni tudott, úgy három év multán kitűrt egy endicső tekintélyt a helyéből, úgy minden valószínűség szerint forradalom törne ki a Nemzeti udvarán, mert dolgozni, versenyezni kell s még ki is túrhatók a dicsőségnek verseny nélkül nagyon olcsó egyeduralmából. Pedig csakis a verseny az, a mi a művészetet élteti.

Az emberbaráti ügyet el kell intézni a művészetten kívül. Művészeti szubvencióval csak a művészetet szabad szolgálni. A szubvenzionált Nemzeti Színháznak pedig mindenképen az elsőnek kell lenni művészet dolgában. Akkor az üzleti siker is az övé és marad a szubvenció a régi dicsőségek honorálására, magától is.

Méray-Horváth.

Kisebb közlemények a szociológia köréből.

La Société Future címen Lucien Deslinières, több szociálista munka szerzője új szociálista havi folyóiratot ad ki. A folyóirat célja a gazdasági élet napi eseményei kapcsán a kapitalizmus tehetetlenségét és a szocializmus fölényét bemutatni. Az új folyóirat a propaganda és a harc orgánuma akar lenni.

Az ismert francia biológus, Félix Le Dantec tollából *Tratte de biologie* címen új munka jelent meg, a mely a szerző eddigi nagyszámú munkáinak rendszeres összefoglalását nyújtja. A munka függelékében a szerző a biológiának szociológiai alkalmazását tárgyalja és a szabadság és egyenlőség igen szellemes fejtegetéseit adja élettani alapon. Szerzőnek rendkívül érdekes eredményeire még visszatérünk.

A londoni *Szociológiai Társaság* meghívta a nemzetközi szociológiai intézetet, tartsa meg hatodik kongresszusát Londonban, a hol az egyetem falai közt üléseshetnék. Ezen a kongresszuson, a melyet 1906-ban szándékoznak megtartani, a szociális harcok problémája fog megvitatásra kerülni.

A *Zeitschrift für socialwissenschaft* f. évi januári számában Carl Grünberg igen elítélőleg ismerteti Schmitt Jenő *Der Idealstaat* című könyvét. A bíráló szerint ama felesleges és értéktelen irodalmi termékek egyikével van dolgunk, a melyek újabbban egyre sűrűbben árasztják el a piacot és a melyek nemcsak a szakembernek nem nyújtanak semmit, hanem a népszerűsítés céljainak is inkább ártanak, semmint használnak.

Max Verworm, a göttingai egyetem nagynevű fiziológusa *Naturwissenschaft und Weltanschauung* című külön is megjelent előadásában (J. A. Barth kiadása, 48 old. Lipcse, 1904), mely nagy érdeklődést keltett és most szélteben vita és megbeszélés tárgya, oda konkludál, hogy a test és lélek dualizmusa csak látszólagos. A testek világáról csak érzéseink révén van tudomásunk. Az egész testi világ oly elemekből épül fel, a melyek pszichikaiak. A testi és lelki világ ellentéte valósággal nem is létezik. Voltaképpen csak egy valami van: a lélek gazdag tartalma, az elfogulatlan szemlélet számára már eleve is csak a *psychomonizmus* lehetséges. Minden elfogulatlan tudománynak feladata a psyche tartalmának ezen elemeit rendezni és egymáshoz való viszonyukat közvetíteni.

Wilhelm Ostwald ezzel szemben az *Annalen der Naturphilosophie* (IV. köt. 1. füz.) című folyóiratában egy rövid ismertetés keretében fentartja a *belső* és *külső* világ régi dualizmusát, mint tapasztalaton alapulót és energetikailag igyekszik azt megoldani. A szervezet kémiai energiája átalakul az energiának egy másik formájába, a pszichikaiba. Ostwald ezen álláspontjának bizonyítékául arra utal, hogy a leüti jelenségek elvághatatlanul az anyagcseréhez, tehát energetikai jelenségekhez vannak kötve; továbbá, hogy erős pszichikai munka kimeríti a test energia-készletét, úgy hogy újabb munka csak elegendő energia felvétele után szolgáltatható.

Az *Archiv für Massen- und Gexellschaftsbiologie* f. é. 1-ső számában Buttler-Reepen összefoglalja a hangyák és méhek társadalmára vonatkozó újabb kutatások eredményeit és beszámol e tárgyban eszközölt saját kutatásairól is. („Soziologisches und Biologisches vom Ameisen- und Bienenstaat”). Ez az érdekes cikk is megerősít abbéli felfogásunkban, hogy a méhek és hangyák társadalmá oly gyökeresen eltérő valami a magasabb állatok és nevezetesen az emberek egyesületeitől, hogy amazok ismerete ez utóbbiakra vonatkozólag semmi világosságot nem araszt.

S—ó.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Társadalomtudományi Társaság április 5-én tartott ülésén fejezte be dr. *Lőw* Lóránt „*Természet és társadalom*” című előadásának megvitatását. Ez ülésen még egyszer dr. *Kármán* Mór emelt szót.

Azóta a Társaságot kizárólag a *középiskolai reform* kérdésének alapos megvitatása foglalkoztatja. Május végéig a Társaság e tárgyban 12 ülést tartott, a melyen eddig a következők szólaltak fel:

Márczius 31-én dr. *Pikler* Gyula egyetemi tanár, a Társaság alelnökének megnyitó beszéde után dr. *Ranschburg* Pál ideg orvosos tartott előadást.

Április 7-én felszólaltak dr. *Moravcsik* Ernő Emil egyet, tanár és dr. *Salgó* Jakab, a lipótmezei elmegyógyintézet főorvosa.

Április 14-én dr. *Oláh* Gusztáv, az angyalföldi elmegyógyintézet igazgatója, dr. *Sarbó* Arthur egyet, magántanár, ideg orvosos és dr. *Hajós* Lajos ideg orvosos.

Április 28-án dr. *Schaffer* Károly egyet, tanár, dr. *Schuschny* Henrik és dr. *Juha* Adolf iskola orvososok.

Május 2-án dr. *Giesswein* Sándor kanonok, orsz. képviselő, a Szent István Társaság alelnöke és *Véski* József orsz. képviselő.

Május 5-én dr. *Márkus* Dezső kir. ítélőtáblái bíró és *Nagy* Sándor festőművész.

Május 12-én dr. *Fischer* Ignác ideg orvosos, dr. *Herzfelder* Gábor ügyvéd, *Krejczy* Rezső keresk. kamarai titkár és *Schlauer* Alfréd tanár, a Magy. Ált. Villamossági r.-t. üzemvezetője...

Május 16-án *Méray-Horváth* Károly olvasta fel a Társaság kérdőíveire beérkezett feleletek összegezését.

Május 19-én felszólaltak *Rombauer* Emil főgymnáziumi igazgató és *Budinszky* Károly tanító.

Május 23-án, 26-án és 31-én dr. *Kármán* Mór válaszolt a Középiskola ellen felhangzott támadásokra.

Június folyamán a Társaság előreláthatólag még két ülést fog tartani, a vita folytatása azután őszre marad.

A SZABADGONDOLKODÁS PKOGRAMMJA.

DR. APÁTHY ISTVÁN EGYETEMI TANÁR ELNÖKI BESZÉDE A SZABADGONDOLKODÓK MAGYARORSZÁGI EGYESÜLETE 1905 ÉVI MÁJUS 29-ÉN TARTOTT ALAKULÓ KÖZGYŰLÉSÉN.

Természetadta helyzetében a legtöbb ember úgy él ma még, mint rabmadár, a melyet csak nemrég zártak a kalitkába. Hiába fér el benne bőven, hiába tág a kalitka, a balga lény minduntalan a vaspálczáknak röpül és összetöri szárnyát, legszebb tollait, hogy azután betegen gubbaszson és epedjen a szabadság után. Később, ha megnyugodni megtanult, ha egészsége visszatért, talán a kalitnak rosszul záródó ajtaját is megtalálja, így vergődik az ember is haszontalan, az egyes és a társadalma és a végtelenbe vágyó lélekkel, de tudatlanul, csak a természeti törvények vaspálczáiba ütközik, ha szárnyra kél.

Az embert igazán szabaddá csak a természeti törvényeknek, a természeti tüneményeknek ismerete teheti és boldoggá csak annak az összefüggésnek megértése, a mely van a természeti tünemények között az egész mindenségen át, kezdve az eldobott kő röpülésétől s az elektromos szikra pattogásától, át a csirázó magon s a dobbanó emberi szívén, el egészen a nagy eszmék születéséig s a társadalmi forradalmakig.

Mikor majd mindnyájan és mindenütt csak a természeti tüneményt látjuk és a természeti törvényeket keressük, akkor megszűnik lelkünkre nézve, ha nem is az ismeretlen, de az ismeretlennek az a félelmetessége, a mely az emberi szabadságnak kezdet óta a legnyomasztóbb rabbilincse volt.

Azért állottunk mi is össze, hogy embertársainkról ezt a rabbilincset letörni segítsünk.

„Vállalkozásunknak sok ellene leszen, és sokan fognak reá bizalmatlansággal tekinteni.

Ellene leszen maga az ember, a ki megszokta a rabságot és úgy van, mint a kalitban költött madár. Hiába tárják ki előtte az ajtót, nem siet a szabadba, sőt ha kivittük is, visszaröpül.

Ellenünk lesz mindenki, a ki a sok embernek lelki bilincsekben tartásával önmagát és érdektársait akarja szolgálni; mindenki, a ki néhány ember hasznáért kész áldozatul dobni az egész emberiség üdvét.

Ellenünk lesz a tudatlanság, a babona és az előítélet; ellenünk a jelen gőgje s a múltnak hagyományai.

Bizalmatlansággal tekint reánk és lelkünkben mellékczelokat keres az, a kivel elhitették, hogy Magyarországon úgysis szabad a gondolat. Igaz, Magyarországon nincs akadálya, nincs üldözője a szabad gondolkodásnak, de csak addig nincs, a míg a gondolat agyunkban vagy íróasztalunk fiókjában, legfőljebb titoktartó ismerőseinknek szűk körében marad. Röpüljön csak világgá egy igazán szabad szó, mennyien indulnak föl és mennyien fognak ránk követ! Igaz, hogy törvény nem tiltja a gondolat szabad nyilvánítását, sőt betűivel maga a törvény védelmezi. De a valóságban ellene szegül egész társadalmunk, hamarosan útját vágják a hatalom polczán ülő önző érdekek.

Kimondom nyíltan: a szabad gondolkodás elterjedése ma még az egész világon hatalmi kérdés és nálunk kétszeresen az. Mivel az embert igazán szabaddá csak létének és a természeti törvényeknek teljes összhangozása teheti, a jövődő társadalmában a természettudományoknak kell majd uralkodókká lenni és a papnak, a katonának és a jogásznak helyét az ügyek legfőbb intézésében a természetvizsgálóknak kell elfoglalniuk, legyenek azok például akár vegyészek, életbúvárok, mérnökök, orvosok, akár szociológusok is, ha az utóbbiak, a társadalomtudományt, mint természettudományt, különösen élettudományi, biológiai ismeretek alapján művelik. Sok képmutató engedménynek és hízelgő szónak daczára, a természettudományok uralmának meggátolására van berendezve egész társadalmunk, ellene irányul törvényeink nagyobb része és főleg egész közoktatásunk. Nyílt vagy titkos ellensége a természettudományoknak minden dogma és minden dogmának hivatásos hirdetője, hordjon az akár kardot, akár tógát avagy talárt; de legnagyobb ellensége, mert legalázatosabb szolgája a jelenlegi hamis hatalmi viszonyoknak, a mai iskola.

Az ember legfőbb szükségleteit illető lényegben a legnagyobb műveletlenséget takarja az úgynevezett klasszikus szellem rongyaival az iskola és pedig nemcsak a latin iskola, hanem még a polgári iskola, sőt az elemi népiskola is. Ez a klasszikus szellem pedig esküdt ellensége az emberi szabadságnak. Mialatt régmúlt nemzedékek szabadságért vívott küzdelmeit dicséri, bölcsen eltakarja az ifjú lélek elől az eszközöket, a melyekkel a jövő nemzedék szabadságát lehetne kivívni; szinte titkolja előtte természetadta lényét, anyagi boldogulásának föltételeit, honának valódi helyzetét, polgári és emberi jogait és kötelességeit.

Még a gimnáziumban sem a latin órák végtelen nagy száma a legfőbb baj. A korpakenyérből is meg lehet élni, csak nagyon sok kell belőle. A gimnázium sok időt töltet el tanulással, jutna tehát a lelki szervezetnek még elég tápláló anyag. De a latin órák korpája mérges is, mert megtölti az ifjú lelket a csak általánosságokkal foglalkozó, csak elvont ideákat hajtogató klasszikus szellemmel, a mely irtózik a valóság szemléletétől, a megfigyeléstől és az adott esetben való cselekvéstől, a kézzelfogható eredményektől.

A klasszikus szellem uralma ellen hiába lázadtak föl a francia forradalomtól kezdve annyiszor az emberi társadalmak, mert mindig akadt Napóleon, a ki a klasszikus szellemet, mint a népek elnyomásának legjobb eszközét, a közoktatásnak oltáraitra visszaállította.

Én az emberi tudásnak egyik ágát sem kicsinylem, csak igazán tudás legyen és a természeti törvényekkel harmóniába jusson.

A mi nem álom, hit avagy költészet, a melyeket, ilyenekül, én is becsülök, és a melyeket számos órán, a tiszta légben fürödni vágyva, az én lelkem is áhít: az vagy bizonyítható, vagy hazugság. A hazugságnak van egy neme, a melyet tréfának neveznek. Nos hát, a legjobb esetben ilyen tréfa a legtöbb idea, a melyet a klasszikus oktatás az ifjú lélekkel el akar hitetni.

Nem tudok nem szomorkodni rajta, hogy minden czéhbeli pedagógusunk az elvont ideáknak egyedül üdvözítő voltára esküszik a nevelésben. A minap is egy kitűnő pedagógusunk, a kinek különben magam is sokat köszönhetek, azt mondotta, hogy a mai embernek ideái is vannak, melyekhez magát, az emberi társadalmat és a természetet is »fölemelni igyekszik«. Ezért kell a klasszikus szellem a neveléshez.

A rokokó kertészei a maguk ideájához emelték föl a növényzetet, midőn a fákat legyező vagy lantalakúra vágták; a maga ideájához emeli föl a kutyakedvelő az uszkárkutyát, midőn kopaszra nyírja és csak a hátulján hagy meg egy szőrpamatot. A természet reformálását illetőleg ilyen ideákhoz eljuttathatja az embert a mai középiskola is, mely — igaz, hogy eredménytelenül, — de jóformán csak latin grammatikát, nyelvet és úgynevezett klasszikus szellemet tanít. Ha azonban valakinek az ideája, hogy a jövőendő búzakalásza kétszerannyi szemet teremjen, mint a mai, hogy a birkának gyapja finomabb, az igevonó állat lába izmosabb, az ember ruházata jobb és olcsóbb, az egészsége szilárdabb és élete hosszabb legyen: az ilyen ideák megvalósítására csak a természet ismerete segíthet. Az az ismeret, a melyet a latin tanára első sorban, mert legközelebb éri, a természetrajz tanárában néz le oly igen magasról. Mi nem a természetet akarjuk fölemelni, hanem az emberi lelket alázzuk meg a természet előtt, mert a természet titkainak mélyébe hatoltatjuk bele.

Megannyi játék, többé-kevésbbé komoly, majd ártatlan, majd veszedelmes, minden idea, mely nem az ember és az embert környező külvilág természetének ismeretéből fakad.

A mi nem álom, hit avagy költészet, az, ismétlem, ha nem hazugság, akkor bizonyítható. A természet a legfőbb, sőt az egyedüli valóság; a természet törvényeivel ellentétben nem állhat tehát semmi igazság. Az ember anyagi és erkölcsi javának szempontjából mindegy lehet nekünk, hogy ahhoz, a mi reánk nézve egyedül hozzáférhető valóság, milyen viszonyban van a rajtunk kívül létező Kant-féle »Ding an sich.« Ha reánk nézve a mindenségnek lelkünkben való tükröződése létezik csupán, de ez azután, mindnyájukban, a kik gondolatainkat egymással közölni tudjuk, lényegileg egyformának látszik: úgy annak a harmóniának a tőlünk fölismert természeti törvények és minden egyéb igazságok között, a mennyiben t. i. vannak ilyen egyéb igazságok, annál tökéletesebbnek kell lenni.

Ha lelkünk olyan is, mint az üveghasáb, a melynek mindenik oldalán külön-külön tükröződik a külső világ, azok a képek egymást még sem hazudtolhatják meg. De a prisma nem tudja eltagadni a rajta tükröződő képet: az ember azonban tud hazudni.

Szabadgondolkodó csak az lehet, a ki senkinek és semminek a kedvéért nem hazudik, a kinek a bizonyítható tudó-

mányokból szerzett ismeretei alapján vannak saját gondolatai és a ki még a saját gondolatait is végig meri gondolni; a ki, ha igazságukról meggyőződött, ezeket a végső gondolatokat is kimondja, terjeszti a maga életét és cselekvéseit is azok szerint intézi.

De nem szabadgondolkodó, a ki untalan csak a másoktól, bár talán szabadgondolkodóktól, tanult jelszavakat ismételi a nélkül, hogy legalább végiggondolni tudná azt a gondolatmenetet, a melynek ama jelszók érett gyümölcsei. Nem az a lényeges, hogy gondolatai újak legyenek. Annyian és annyit dolgoztak már előttünk, hogy arról nem is felelhetünk. A fő, hogy sajátunk legyenek.

Sajátunk a gondolat akkor, ha a beléhullott magból a saját lelkünk talajában nőtt. A természetben nincs generatio aequivoca, vagy legalább nem ismerünk ma már egyetlen példáját sem; életfakadást mindenütt csak élő csirából látunk. Aligha van ősnemzés bármely emberi lélekben is. A saját gondolataink is másoknak a lelkünkbe hullott gondolatcsiráiból sarjadnak. Annál inkább sajátunk, minél fiatalabb volt a csira, midőn lelkünkben megfogamzott és minél többet járultunk önmagunk a kifejlődéséhez. Sajátunk már akkor is, ha kifejlett állapotban ültettük ugyan lelkünkbe, de ott meggyökeredzett és legalább a további élethez szükségeseket a mi lelkünk talajából meríti. röviden csak az a saját gondolatunk, a melyet asszimiláltunk, és, minél több ismeretet szerzünk, annál termékenyebbé tettük lelkünk talaját a saját gondolataink számára, annál könnyebben tesszük sajátunkká a más gondolatait is.

Első sorban az ismereteket, és pedig főleg a természettudományi ismereteket kell tehát terjesztenünk, hogy szaporíthassuk a szabadgondolkodók számát. Ilyenné egyesületünk tagsági díja, még ha tíz fillér helyett százezer korona volna is, nem tehet, és ilyenné nem is választhatunk meg, se barátságából, se tiszteletből, senkit. Sőt szabadgondolkodóvá még miniszteri kegy se nevezhet ki, a mely ezentúl már tudományos gradusokat is fog osztogatni.

Azért még azt se mondjuk, hogy mi a természettudományi világfölfogást akarjuk terjeszteni. A természettudományi világfölfogás fölösleges jelző és mégis vörös posztó sokak szemében. Nem hangoztatom; de nem azért, mert mások nem akarják. A természettudományi világfölfogás csak akkor nem üres mogyoróhéj, ha a saját természettudományi ismereteinkből

levont következtetések összege. Elég a természettudományi ismereteket, és pedig a szorosan vett természettudományi ismereteket, terjesztenünk és terjedésük akadályait elhárítani.

De azokat sem azért, mintha más tudomány, mint a köznapi értelemben vett természettudomány, nem volna; hanem azért, mert azoknak az általános emberi műveltségben még sokkal kevesebb a részük a kelleténél; azért, mert minden tudomány csak akkor vehető komolyan, ha a természeti adományoktól megállapított igazságokkal összhangzásba jut.

Felsőbb emberi létünk gyökerei is a természetben vannak, és mindnyájunk tudásának nagy hiánya volna nem ismerni a talajt, a melyből táplálkozik. És balgaság azt állítani, hogy az ember lelki léte valami másból is táplálkozhatik. Azért, mert a virág a gyöngéd szirmok pompájával és illattal oly gazdag, mégis csak a talajnak dísztelen rögéből és a levegőnek láthatlan gázaiból merítette azt, a mi az egyszerű csirából a virulást teremti.

De tudjuk azt is, hogy a talajban a virulás föltételeinek csak egyik része van meg. A másik rész a talajba jutott csira, a mely millió nemzedékek történetének, fejlődésének foglatját rejti magában. A petéből kifejlődő élő lény nem csupán a saját egyedi fejlődésének eredménye; hanem a fajtájába tartozó lények megelőző generációinak, azok lassú átalakulásának köszönheti a tökéletességnek azt a fokát, a meddig egyedi fejlődésében eljut. Hiba volna tehát kicsinylenünk azért, mert mi többet tudunk, az elődeink szellemi munkáját; még nagyobb hiba azonban a mai nap céljául emlegetni az elmúlt idők állapotainak visszaszerzését.

A fejlődés olyan átalakulás, mely a kiinduló ponthoz soha vissza nem tér sem ugyanannak az egyednek, s[^]m ugyanannak a fajnak életében. A pete, melyben az anya élete ismétlődik, már új szervezet, és új szervezet az emberi fajnak minden újabb nemzedéke. Ismétli a megelőző nemzedéket, de azzal a haladó átalakulással, a melyet a faj fejlődésének mondunk. A fejlődés nemcsak a testi szervezetet alakítja, észrevétlenül, de föl nem tartóztathatólag át, hanem átalakítja és pedig sokkal gyorsabban, a társadalmak lelki szervezetét is. Sóvároghatunk ifjúságunk álmai után, de érettebb korunkban az ifjú örömeit nem idézhetjük többé vissza. Sóvároghatunk után a kor után is, melyet az emberiségnek ifjúság aranyozott meg, de az emberi társadalomnak nem adhatja azt

többé vissza semmi. Nem ismeri a természet törvényeit, a ki szüntelen a múltak erkölceit prédikálja s a ki a múlt intézményeinek föltámasztásával akarja boldogítani a mai nemzedéket. Mindenik nemzedéknek ott kell folytatnia, a hol elhagyta a megelőző; ott nem kezdhetjük újra mi is, a hol elkezdették apáink.

Akár tudva, akár nem tudva, mindenki ámít, a ki el szeretné velünk hitetni, hogy a múltak intézményeinek visszaállításával boldogabbá teend. Nekünk, a kik az igazságot, tehát a haladást kívánjuk, ellenségünk minden ilyen törekvés. Igaz, hogy úgyis hiábavaló, mert a fejlődést föltartóztatni nem lehet; de lehet hátráltatni s ezáltal egész nemzedékeknek bajt és boldogtalanságot okozni. Legjobb ellenszerük a fölvilágosítás, a szabad gondolkodás terjesztése.

És annyi, és oly sok oldalról jön a haladást gátoló törekvés, hogy különösebben egyik ellen sem fordulhatunk. Ne akarjunk hát támadni senkit és semmit; elég, ha azért fogtunk össze, hogy gondolkodásunk szabadságát védelmezzük.

Mi nem győzni, hanem meggyőzni akarunk. A győzelem elnyomás, a meggyőzés fölszabadítás. Mi pedig föl szeretnénk szabadítani mindenkit. De nem tehetjük, a míg szabadokká nem tettük önmagunkat: szabadokká az előítélettől, a gyűlölettől és az irigységtől. Verjük le embertársainkról a békókat és ültessük mélyebbre lelkükben a kötelességérzetet. Az az igazi szabadság, a melyének csak két gátja van: a szeretet s a kötelességérzet.

Küzdünk mi is azokkal, a kik küzdenek a tőlük még megtagadott jogokért; segítsünk levenni vállukról a megélhetés terheinek azt a túlságát, a mely őket magasabb emberi voltak kifejtésében gátolja. És ne engedjük rájuk hullani a vádat, hogy, minél több jogot követelnek, annál kevesebb kötelességet ismernek, és utoljára a »minden jogot, semmi kötelességet!« jelszavához jutnának. Ők is tudják, hogy az összes emberi jogokat csak az összes emberi kötelességek elvállalásával és teljesítésével lehet kiérdemelni. Első kötelesség a munka. A munkátlanság, a gazdagság és a jogok teljessége éppoly kevésbé jogcím, mint a mily kevésbé szabad, hogy ürügy legyen a szűkölködés meg a jogok hiánya. Az élő szervezet tétlen tagokat nem tűr; mindnek munkálnia kell az egész érdekében is. A munkafelosztás törvénye szabályoz minden magasabbrendű fejlődést az élő szervezetek között. A helyes munkaföl-

osztásra kell törekednünk az emberi társadalomban; az emberi boldogságnak problémája ott van a természet törvényeinek megfelelő munkafelosztásban.

Ezzel is a természethez viszsük közelebb az embereket. A természet testi törvényei szerint élő állatokká kell lennünk, hogy emberekké válhassunk. Hazudik, a ki a maga állati voltát tagadja, és bolond, a ki szégyenli állati testének szükségét kielégíteni és a módot e szükségek kielégítésére. De hazudik az is, a ki azt mondja, hogy az Ember *csak* állat; az ilyen megtagadja és meggyalázza az emberi lelket. A lelki életnek semmi tüneménye nem történhetik a testi élet törvényei ellenére; de a lelki jelenségek magyarázatához a testi élet törvényeinek ismerete nem elég.

A természettudományi dogmáktól éppen úgy óvakodnunk kell, mint minden más dogmától. Természettudományi dogma az, hogy minden természeti jelenség fizikai és kémiai tüneményekre vezethető vissza, hogy az energiának nincsenek más, mint fizikai és kémiai alakjai. Dogma ez is, mert nem bizonyítható. Ma már messze túl vagyunk az élettannak azon a korszakán, midőn minden életjelenséget egyszerűen fizikai vagy kémiai tüneménynek tekintettek. A legegyszerűbb sejt életét sem érthetjük meg, ha csupa fizikai és kémiai rendű tényezővel akarjuk magyarázni.

Egy más helyen kifejtettem, hogy éppen olyan joggal, mint ahogy fizikai és kémiai törvényekről, szólhatunk élettörvényekről, sőt külön lélektani törvényekről is. Nincs lelki jelenség, a mely testünk élettani törvényeitől független volna, valamint nincs életjelenség, a mely fizikai törvényeknek ne hódolna és kémiai törvényekkel ellentétben állhatna. De éppoly kevésbé lehet pusztán élettani alapon megmagyarázni a lelki jelenségeket, mint a hogy nem lehet az élettüneményeket fizikai és kémiai alapon. Merő dogma az, hogy az élet fizikai vagy kémiai folyamat; de dogma az is, hogy a lélek élettani jelenség. Az élő lények világának bizonyos autonómiáját a fizikai és kémiai törvények keretén belül nem lehet tagadni; de én éppen ilyen autonómiáját ismerek el a lelki jelenségek világának is az élettörvények keretén belül.

Ilyen lelki törvények irányítják az emberi társadalom fejlődését és életműködéseit is. A lelki működések az egyes ember lelki életének jelenségei; a társadalmi mozgalmak az emberfaj lelki életének tüneményei. Az egyes ember szellemi

fejlődése úgy viszonyuk a társadalom fejlődéséhez, mint a testnek egyedi kifejlődése a fajfejlődéshez.

Természetfölötti erőkből nem hiszek; de vannak élet-törvények a fizikai és kémiai törvényeken és vannak lelki törvények az élettörvényeken belül. Más, mint természeti tüenemény nem létezik, de korántsem minden csupa fizikai és kémiai rendű jelenség. így értem én azt, hogy a társadalmi mozgalmak is természeti tüenemények s az emberi lélek sem természetfölötti valami.

Csak ez a fölfogás óvhat meg bennünket az ellen az egyoldalú materializmus ellen, a melyre a gondolkodó és szabadságra vágyó emberek nem régen még büszkék voltak, de a mely ma már csak békója lehet az emberi haladásnak.

A materializmus csődöt mondott, de nem mondott csődöt a természettudomány. Hiába hangoztatják kárörömmel a sötétség papjai, hogy íme, romba dőlt tudománya fölött tanácstalanul áll a mai kor embere; hogy a kevesebb tudás több boldogságot biztosít.

Gyarló egyéni erőkhöz mérten a tudást tarthatjuk soknak, de nem tarthatjuk elégnak. Én nem ajánlok bölcs mérsékletet a kutatóknak, hogy az igazságot csak naponta egy-egy centigrammjával szedje magába, mert a sok abból is méreg, mint a morfiumból és az arzenikumból. Méreg csak a tudatlanság és az előítélet; a tudatlanság egyik irányban, mialatt nagyra fejlett a tudás a másik irányban. Méreg lehet így minden tudomány, ha a természet ismeretének kellő fokával és az ember természetadta helyzetének belátásával nem párosul. Az egyoldalú szellemi fejlődés bármely irányban is boldogtalansághoz vezet, de boldogítani fog fejlődésünknek, gyarapodó tudásunknak minden irányában a harmónia.

E harmóniának nélkülözhetetlen, de ma még sokaktól tagadott eleme a természettudományok. Terjesztenünk kell a természettudományokat és a készséget a természettudományi ismeretek elsajátítására azon az áron is, hogy sok egyéb ismeret megszerzését, a melyeket ma már nem tarthatunk általános jelentőségűnek, elmulasztjuk ... A természettudományok művelésének és terjesztésének útján haladtam eddig és azon haladnék tovább magamban is. Öröm és büszkeség lesz reám nézve, ha önökkel együtt haladhatok.

Ha valaki a cél felé haladtomban utamat állja, kikerülöm mindannyiszor, valameddig a kerülő úton ismét célom felé

haladhatok; de félretolom, ha oly keskeny az út, hogy nem lehet kikerülnöm. Vissza nem fordulok. Ne izenjünk mi sem harczot senkinek, csak szabad utat kérjünk az emberi gondolkodásnak vámtalan országútján. Ne törjünk be senkinek kertjeibe, de emeljük föl bátran az úton körösztbe tett sorompókat.

Ne bántsunk senkit, de ne is hízelegjünk senkinek, mert mi másoknak használni és nem másokat fölhasználni akarunk. A hízelgő mindig amit és mi azért vagyunk szabad gondolkodók, hogy hirdessük az igazságot, ha nem is tetszetős. A mi működésünkben ne lehessen szembe állítani a célát és az eszközeit; minékünk az eszközeink használata egyszersmind célunk és eszközeink nem fognak a célra szorulni, hogy az szentesítse őket.

A tudományban mindent szabad: csak hazudni, ámítani nem szabad. A hazugság lehet politikai eszköz, bár én a politikában is rossz eszköznek tartom. És ha a politika nem lehet el hazugságok, önámítás és mások ámítása nélkül, — nos úgy a politikának mitőlünk annál távolabb kell állania.

Mindazonáltal igyekezzünk mentől több politikust is megnyerni társaságunknak, hogy a természettudományi igazságok lassanként a törvényeinket és a politikánkat is áthassák. Ne a politikát hozzuk magunk közé, hanem a mi eszméinket vigyük ki a politikába!

De godadjunk körünkbe mindenkit szívesen, napszámost és főurat egyaránt, ha jönni akarnak. Hogy valaki jó hazafi, jó katolikus, protestáns vagy zsidó, azért ne kerüljön bennünket. Én például, vagyok annyira szabad gondolkodó, hogy még vallásos is merjek lenni, ha szükségét érzem; sőt nem röstellem bevallani, hogy katolikus is vagyok. Ha vannak közöttünk jogászok, miért ne lehetnének katonák és papok is? Én katolikus papjaink reverendáját látnám itt a legszívesebben, mert az volna a szabad gondolat legnagyobb diadala. Mi nem vagyunk hívei a klerikalizmusnak, mert abban csak egy bizonyos visszahatásnak veszedelmes és az emberi haladást hátráltató túlzásait látjuk. Csakhogy — nem tudom, ok vagy okozatképen — láthatunk ma protestáns és zsidó klerikalizmust is. De egyikkel se helyezkedjünk szembe másutt, mint a hol a gondolat szabadságának üzennek hadat. Ott is csak mint megtámadottak és védekezők. A szószékről jövő támadást azonban

épp oly nyugodtan védjük ki, mint a hivatalos szobából, a szalonokból vagy műhelyekből érkezőt.

Mindezek ellen állandóan legyünk résen; de leginkább óvakodjunk attól a legnagyobb ellenségünktől, a kit végezetül, hogy őszinteségem e helyen tökéletes legyen, még föl kell említenem. Az a legnagyobb ellenség szüntelen közöttünk lesz: védjük meg a gondolataink szabadságát egymás ellen is.

Apáthy István.